

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI VE
UYGULAMALARI ARAŞTIRMASI: ÇANAKKALE İL İNSAN
HAKLARI KURULU ÖRNEĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

BESİME ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

PROF. DR. HÜSEYİN ERKUL

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI
ARAŞTIRMASI: ÇANAKKALE İL İNSAN HAKLARI KURULU ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BESİME ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

PROF. DR. HÜSEYİN ERKUL

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Besime ÖZTÜRK tarafından Prof. Dr. Hüseyin ERKUL yönetiminde hazırlanan ve **23/08/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Türkiye’de İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Araştırması: Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Örneği**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Hüseyin ERKUL

Doç. Dr. Ahmet TUNÇ

Doç. Dr. Tuğba YOLCU

İmza

Tez No : 10569944

Tez Savunma Tarihi : 23/08/2023

PROF. DR. AHMET EVREN
ERGİNAL
Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Besime ÖZTÜRK

23/08/2023

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen, bilgilerini benimle paylaşıp daima bana yol gösteren ve ufuk açıcı sohbetleri ile beni akademik hayata hazırlayan saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin ERKUL'a teşekkür ederim.

Araştırma sürecim boyunca yardımlarını ve desteğini esirgemeyen, değerli zamanlarını bana ayırıp bilgi ve önerilerini benimle paylaşan kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Hafize SEÇTİM'e teşekkür ederim.

Katkılarından dolayı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL'a ve Dr. Öğretim Üyesi Mithat ATABAY'a teşekkür ederim.

Tez jürimde yer alarak düzeltmeleri ve önerileri ile çalışmama katkı sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Tuğba YOLCU'ya, Doç. Dr. Ahmet TUNÇ'a, Prof. Dr. Erhan GÜMÜŞ'e ve Doç. Dr. Aziz BELLİ'ye teşekkür ederim.

Araştırmama yönelik katkıları ve önerilerinden dolayı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi sevgili arkadaşım Semiha BOZ'a teşekkür ederim.

Lisans eğitim sürecim boyunca engin bilgilerinden yararlandığım, bana farklı bakış açıları kazandıran, iyi insan olmayı ve çok çalışmayı ilke edinen, bu ilkeleri hayatımın merkezine almamı sağlayan Ondokuz Mayıs Üniversitesi değerli öğretim üyeleri Doç. Dr. Fatih Çağatay CENGİZ'e, Prof. Dr. Nuray KESKİN'e, Prof. Dr. Ahmet MUTLU'ya, Prof. Dr. İlhan AKSOY'a ve Doç. Dr. Aslı YÖNTEN BALABAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu zorlu tez süreci boyunca daima desteğini hissettiğim, görüş ve önerilerinden yararlandığım kıymetli arkadaşım Ayşe Betül KÜÇÜKTÜFEKÇİ'ye en içten dileklerle teşekkür ederim.

Hayattaki en büyük destekçilerim, maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan kıymetli babam Celalettin ÖZTÜRK'e, annem Zehra ÖZTÜRK'e, ablam Emine DEMİRCİ'ye ve kardeşim Defne ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Besime ÖZTÜRK
Çanakkale, Ağustos 2023

ÖZET

TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI ARAŞTIRMASI: ÇANAKKALE İL İNSAN HAKLARI KURULU ÖRNEĞİ

Besime ÖZTÜRK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin ERKUL

23/08/2023, 163

İnsan haklarının temel felsefesi tüm insanların eşit ve özgür olması üzerinedir. Bu görüş doğrultusunda gelişen insan hakları evrensel bir kimliğe sahiptir ve uluslararası kuruluşların çalışmalar yürüttüğü konuların başında gelmektedir. Bu araştırmada da insan hakları ve insan haklarını koruma mekanizmaları ile ilgili uluslararası ve ulusal alanlarda yapılan yasal-yönetimsel ve kurumsal düzenlemeler ele alınmıştır. Halka en yakın insan haklarını koruma mekanizmaları olan insan hakları kurulları, alan araştırması ile incelenmiş ve alan araştırması Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmada Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu’nun mevcut durumunun ortaya konulması, eksikliklerinin tespit edilmesi ve Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu özelinde insan hakları kurullarına yönelik öneriler sunulması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu’nun 16 üyesi ile görüşme gerçekleştirilmiş ve görüşme metinleri nitel veri analiz programı olan MAXQDA 2022 Programı kullanılarak içerik analizi ile çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular kodlanarak, sınıflandırılarak temalaştırılmış ve MAXQDA ile oluşturulan grafikler üzerinden yorumlanmıştır.

Araştırma sonucunda; halkın insan hakları ve insan hakları kurulları ile ilgili yeterli bilgiye ve bilince sahip olmadığı tespit edilmiştir. Halkın yeterli bilgi ve bilince sahip olmamasının nedeni katılımcıların cevapları doğrultusunda; insan hakları kurullarının tanıtım faaliyetlerinde aktif olmaması, kurulun paydaşlarla işbirliğinin zayıf olması ve

kurul üyelerinin insan hakları alanında uzmanlaşmış kişilerden oluşmaması ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte insan hakları politikalarının halkın talepleri üzerine oluşturulmadığı için halk tarafından içselleştirilemediği kanısına varılmıştır. İnsan hakları kurullarına yönelik tespit edilen eksikliklere; eğitim, insan hakları kurulları, bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri başlıkları çerçevesinde çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Hak, İnsan Hakları, İnsan Hakları Kurulları, Eşitlik, Özgürlük

ABSTRACT

RESEARCH ON HUMAN RIGHTS POLICIES AND PRACTICES IN TURKEY: THE SAMPLE OF CANAKKALE PROVINCIAL HUMAN RIGHTS BOARD

Besime ÖZTÜRK

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Political Science and Public Administration

Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin ERKUL

23/08/2023, 163

The basic philosophy of human rights is that all people are equal and free. Developing in line with this view, human rights have a universal identity and are one of the issues that international organizations work on. In this research, legal-administrative and institutional arrangements made in international and national fields related to human rights and human rights protection mechanisms are discussed. Human rights boards, which are the closest human rights protection mechanisms to the public, were examined by field research and the field research was limited to Çanakkale Provincial Human Rights Board.

In the research, it is aimed to reveal the current situation of Çanakkale Provincial Human Rights Board, to identify its deficiencies and to offer suggestions for human rights committees in particular Çanakkale Provincial Human Rights Board. In line with the purpose of the research, 16 members of Çanakkale Provincial Human Rights Board were interviewed and the interview texts were analyzed by content analysis using the MAXQDA 2022 Program, a qualitative data analysis program. The findings were interpreted by coding, classifying and theming.

As a result of the research; It has been determined that the public does not have sufficient knowledge and awareness about human rights and human rights boards. In line with the answers of the participants, the reason why the public does not have sufficient knowledge and awareness; Human rights boards are not active in promotional activities, the board's cooperation with stakeholders is weak and the board members are not made up

of experts in the field of human rights. In addition, it was concluded that the human rights policies could not be internalized by the public because they were not formed upon the demands of the people. Deficiencies identified in human rights boards; Solution suggestions were presented within the framework of education, human rights boards, information and awareness activities.

Keywords: Human, Rights, Human Rights, Human Rights Boards, Equality, Freedom

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

4

2.1. Kuramsal Çerçeve.....	4
2.2. Kavramsal Çerçeve.....	6
2.2.1. İnsan.....	6
2.2.2. Hak.....	7
2.2.3. İnsan Hakları.....	8
2.2.4. Özgürlük.....	9
2.2.5. Eşitlik.....	11
2.2.6. Politika.....	11

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI

14

3.1. Dünya’da İnsan Haklarının ve İnsan Hakları Politikalarının Tarihsel Süreci.....	14
3.1.1. İlk Çağ’da İnsan Hakları.....	14

3.1.2.	Orta Çağ'da İnsan Hakları.....	17
3.1.3.	Yeni Çağ'da İnsan Hakları.....	19
3.1.4.	Yakın Çağ'da İnsan Hakları.....	25
3.2	Türkiye'de İnsan Haklarının ve İnsan Hakları Politikalarının Tarihsel Süreci.....	39
3.2.1	İslamiyet'in Kabulünden Önce Türklerde İnsan Hakları.....	39
3.2.2.	İslamiyet'in Kabulünden Sonra Türklerde İnsan Hakları.....	45
3.2.3.	Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İnsan Hakları.....	50
	1808 Sened-i İttifak	55
	1839 Tanzimat Fermanı	55
	1856 Islahat Fermanı	56
	1876 Kanuni Esasi	58
3.2.4.	Yeni Türkiye Döneminde (Geçiş Dönemi) İnsan Hakları.....	59
	1921 Teşkilat-ı Esasiye	60
3.2.5.	Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İnsan Hakları Politikaları	61
	1924 Anayasası	61
	1961 Anayasası	63
	1982 Anayasası	65
	2021 İnsan Hakları Eylem Planı	69
3.3.	Kalkınma Planlarında İnsan Hakları Politikaları.....	72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI UYGULAMALARI

4.1.	Dünya'da İnsan Hakları Uygulamaları.....	80
4.1.1.	Birleşmiş Milletler.....	81
4.1.2.	Avrupa Konseyi.....	87
4.1.3.	Avrupa Birliği.....	90
4.2.	Türkiye'de İnsan Hakları Uygulamaları.....	91
4.2.1.	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu.....	93
4.2.2.	Kamu Denetçiliği Kurumu.....	96
4.2.3.	İnsan Hakları İnceleme Komisyonu.....	98
4.2.4.	Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu	100
4.2.5.	İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı.....	102

4.2.6. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları.....	103
4.2.7. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları.....	110
4.2.8. Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlüğü.....	112
4.2.9. Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi	113

BEŞİNCİ BÖLÜM ALAN ARAŞTIRMASI

115

5.1. Alan Araştırmasını Tanıtıcı Bilgiler.....	115
5.1.1. Alan Araştırmasının Amacı.....	115
5.1.2. Alan Araştırmasının Yöntemi ve Veri Toplama Tekniği.....	116
5.2. Bulgular.....	117
5.2.1. İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Temasına İlişkin Bulgular....	119
İnsan Hakları Kuruluna Ulaşılabilirlik ve Erişim Boyutuna İlişkin Bulgular.....	120
İnsan Hakları İhlal Konularına İlişkin Bulgular.....	121
2000 Sonrası İnsan Hakları Politikalarının Durumuna İlişkin Bulgular...	122
İnsan Hakları Politikalarının Başarısız Olma Nedenlerine İlişkin Bulgular.....	125
İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesine Yönelik Önerilere İlişkin Bulgular.....	126
5.2.2. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Temasına İlişkin Bulgular.....	129
Üyelerin İnsan Hakları Eğitimine İlişkin Bulgular.....	130
Kurulun Bilgilendirme ve Bilinçlendirme Faaliyetlerine İlişkin Bulgular	131
Kurum Ziyaretleri ve Ziyaret Edilen Kurumlara İlişkin Bulgular.....	132
Paydaşlarla İşbirliğine İlişkin Bulgular.....	136
Yetkili İdari Makama Gönderilen Başvuruların Sonucuna İlişkin Bulgular.....	137
Başvuru Sayısının Değişme-Değişmeme Nedenlerine İlişkin Bulgular...	138
Kurula ve Üyelere Yönelik Tespit-Önerilere İlişkin Bulgular.....	139

ALTINCI BÖLÜM SONUÇ VE ÖNERİLER

143

KAYNAKÇA.....	152
EKLER	I

EK 1. ETİK KURUL İZİN BELGESİ.....	I
EK 2. GÖRÜŞME FORMU.....	II
EK 3. NEZARETHANE ZİYARET RAPORLARI TABLOSU.....	III
ÖZGEÇMİŞ	V

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
BM	Birleşmiş Milletler
CB	Cumhurbaşkanlığı
CİK	Ceza İnfaz Kurumları
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization)
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
JİHİDEM	Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1.	İnsan Hakları Kurulları Kod-Teori Modeli	118
Şekil 2.	İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	119
Şekil 3.	İnsan Hakları Kuruluna Ulaşılabilirlik ve Erişim Kod Frekansı	120
Şekil 4.	İnsan Hakları İhlal Konuları Kod Frekansı	121
Şekil 5.	2000 Sonrası İnsan Hakları Politikalarının Durumu-Olumlu Görüşler Kod Frekansı	123
Şekil 6.	2000 Sonrası İnsan Hakları Politikalarının Durumu-Olumsuz Görüşler Kod Frekansı	124
Şekil 7.	İnsan Hakları Politikalarının Başarısız Olma Nedenleri Kod Frekansı	125
Şekil 8.	İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesine Yönelik Öneriler Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	127
Şekil 9.	Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	129
Şekil 10.	Üyelerin İnsan Hakları Eğitimi Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	130
Şekil 11.	Kurulun Bilgilendirme ve Bilinçlendirme Faaliyetleri Kod Frekansı	131
Şekil 12.	Ziyaret Edilen Kurumlar Kod Frekansı	133
Şekil 13.	Ziyaretlerde Dikkat Edilen Hususlar Kod Frekansı	134
Şekil 14.	Kurum Ziyaretleri Kod Frekansı	135
Şekil 15.	Paydaşlarla İşbirliği Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	136
Şekil 16.	Yetkili İdari Makama Gönderilen Başvuruların Sonucu	137
Şekil 17.	Başvuru Sayısının Değişme-Değişmeme Nedenleri Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	138
Şekil 18.	Kurula ve Üyelere Yönelik Tespit-Öneriler Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	140
Şekil 19.	Sık Tekrarlanan Kavramlar	142

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsan, doğası gereği özgür yaşamak isteyen ve aklını bu doğrultuda kullanıp özgürlüğünün sürekliliğini sağlayacak eylemlerde bulunan sosyal bir varlıktır. İlkel toplumlardan modern toplumlara uzanan insanlığın serüveni; insanların özgürlük, adalet, barış, eşitlik ve bağımsızlık için verdikleri yaşam mücadeleleriyle doludur. Hayata özgür bir birey olarak başlayan insan, doğmuş olmakla beraber birtakım haklara sahip olmakta ve yaşamının devamında da özgürlüğünü ve haklarını muhafaza etme güdüsü taşımaktadır. İnsanların özgürce yaşama haklarından sonra en temel hakları insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürmek üzerinedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün de söylediği gibi: “İnsan hakları doğmakla kazanılır, beklemez. İnsana yakışır, insanca bir yaşam içindir.”

İnsan hakları kavramı çok boyutlu bir kavram olduğu için özgürce ve insan onuruna yakışır bir şekilde yaşama gibi temel haklara sürekli yenileri eklenmiş ve bireyin sahip olduğu haklar çeşitlenerek artmıştır. İnsanın kendi bilincine varması ve benliği üzerine düşünmeye başlaması ile bu artış ivme kazanmıştır.

Aslında bir süreç olan insan hakları; insana ve insan onuruna verilen değer sonucu ortaya çıkmış, insanların yaşam standartlarını ve hukuksal mevzuları sorgulamaları ile gelişim göstermiş, savaşlar ve zulümler sonrası insanların yaşam standartlarının altında hayat sürdürmeleri sonucu, ivedilikle hukuksal bir zeminde düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Şartlar, sözleşmeler, bildiriler ve bildirgeler ile somut bir şekilde gündeme getirilen insan hakları; anayasal sınırlamalarla hukuki zemine oturtulmuştur. Günümüzde ise kurumlarla ve yasal-yönetsel düzenlemelerle bu gelişim devam etmektedir. Düzenlemeler ulusal ve uluslararası alanlarda gerçekleştirildiği için insan hakları evrensel bir kimlik kazanmıştır.

Uluslararası alanda insan hakları ile ilgili politika geliştiren ve uygulama merkezleri kuran örgütlerin başında Birleşmiş Milletler (BM) gelmektedir. BM'nin faaliyetlerini referans alarak bu alanda çalışmalar yürüten uluslararası kuruluş, Avrupa Konseyi (AK) ve uluslararası birlik Avrupa Birliği (AB)'dir. Türkiye'de ise insan hakları konusu başta anayasalarda ve kanunlarda yer almış daha sonra devlet organlarınca düzenlenmiştir. Devlet tarafından yapılan düzenlemeleri Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın, vakıfların ve ulusal örgütlerin faaliyetleri takip etmiştir.

Ulusal düzeyde yürütülen insan hakları çalışmalarının yerel düzeydeki ayağını il ve ilçe insan hakları kurulları oluşturmaktadır. Bu kurullar kamu yönetiminde benimsenen “subsidiarite” ilkesinin somutluk kazanmış hallerinden birine örnek teşkil etmektedir. Vatandaşlarla daha hızlı iletişim kurma ve onlara kısa sürede hizmet götürme amacı güden bu ilke; insanı toplumun odağı haline getirmesi ile insana verilen değeri artırır bir özellik taşımaktadır.

Bu araştırma ile insan hakları üzerine geliştirilen politikalar ve politikaların hayata geçirilmesi sonucu oluşan kurumsallaşmayla birlikte insan haklarının gelişim sürecinin aktarılması ve Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyelerinin görüşme sorularına verdikleri cevaplar ile kurulun mevcut durumunun ortaya koyulması, üyeler tarafından gözlemlenen sorunların ve geliştirilen önerilerin ifade edilmesi amaçlanmıştır.

“İnsan hakları kurullarının sorunları nelerdir ve Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu’nun mevcut durumu nedir?” araştırma soruları ile çıkılan araştırma serüveninde; ilk olarak evrensel bir değer olan insan haklarının tarihsel gelişimi ele alınarak Dünya’da ve Türkiye’de gerçekleştirilen insan hakları politikaları ve uygulamaları incelenmiştir. Sonrasında Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleri ile görüşme gerçekleştirilerek Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu’nun mevcut durumu ortaya konulmuş, Kurul’daki sorunlar ve eksiklikler tespit edilmiştir. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu özelinde insan hakları kurullarının sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur. 16 üye ile gerçekleştirilen görüşme sonucu elde edilen niteliksel veriler bilgisayar destekli nitel analiz programı olan MAXQDA 2022 programına işlenerek ve analiz edilerek yorumlanmıştır. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyelerinin kuruldaki görevleri ve kurul hakkındaki önerileri üzerine fikirlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Kurul üyelerine yöneltilen görüşme soruları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik’te belirtilen görevler esas alınarak ve kurul üyelerinin insan haklarının korunmasına yönelik önerilerinden faydalanmak amacı güdülerek hazırlanmıştır.

Araştırma altı bölümden oluşmakta olup ilk bölümde; konuya giriş yapılarak konunun önemi ve çalışma hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde; insan haklarının ve insan hakları kurullarının kuramsal ve kavramsal çerçevesi çizilmiş, çalışmanın sınırlılıkları belirtilmiştir. ‘İnsan Hakları Politikaları’ başlıklı üçüncü bölümde; Dünya’da ve Türkiye’de insan algısı ve insan haklarının gelişimi tarihsel süreç içerisinde ele alınmış, oluşturulan insan hakları politikalarına ve ulusal-uluslararası yayımlanan insan hakları

belgelerine yer verilmiştir. Türkiye’de insan hakları konusunun başta anayasalarda yer almasından ötürü anayasalar insan hakları bağlamında incelenmiştir. ‘İnsan Hakları Uygulamaları’ başlıklı dördüncü bölümde; Dünya’da ve Türkiye’de insan haklarının kurumsallaşma süreci kurumların kuruluş, görev ve çalışma esasları açıklanarak aktarılmıştır. Alan araştırmasının yer aldığı beşinci bölümde; alan araştırmasını tanıtıcı bilgiler verildikten sonra Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleri ile yapılan görüşme sonucu elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmının yer aldığı altıncı bölümde ise; bulgular yorumlanmış, tespit edilen sorunlara yönelik ve insan hakları kurulları üzerine araştırma yapacak araştırmacılara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde insan hakları politikalarının ve uygulamalarının kuramsal çerçevesi çizilmiş ve çalışmanın üzerine inşa edildiği insan, hak, insan hakları, özgürlük, eşitlik ve politika kavramlarının tanımları verilmiştir.

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bir toplumun veya devletin gelişmesi, kalkınması ve çağdaş ülkeler seviyesine ulaşması o toplumda veya devlette insana verilen değer ile doğru orantılıdır. İnsana verilen değer onun özgürlüğü ve haklarına saygı duymakla başlarken, verilen saygı anayasalarla, kanunlarla ve politikalarla güvence altına alınan insan haklarını geliştirmekle devam etmektedir. Türkiye’de insan hakları birçok yasal-yönetimsel ve kurumsal düzenlemelere konu olmuş, aynı zamanda insan hakları ile ilgili uluslararası düzenlemeler hem devletçe hem de toplumca desteklenmiştir. İnsan hakları düzenlemelerinin ulusal boyutta en alt birimi il ve ilçe insan hakları kurullarıdır. Bu kurullar vatandaşların insan haklarıyla ilgili taleplerini değerlendirme avantajına sahiptir.

Işık (2005); il ve ilçe insan hakları kurullarının ilk yıllarında Antalya İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları üzerine yürüttüğü çalışmada Türkiye’de kurulların örgütlenişinin yeterli düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte yüksek lisans tez çalışması ile Antalya halkının kurulları tam anlamıyla tanımadığı, kurul üyelerinin alanında yeterince uzman kişilerden oluşmadığı, üyelerin buldukları görevde herhangi bir ücret almamasının görevde isteksizliğe yol açtığı bulgularını elde etmiştir.

Albayrak (2010); il ve ilçe insan hakları kurulları ile ilgili yaptığı alan çalışmasında kurulların başkanı olan mülki amirler ile görüşerek devletin insan haklarına bakış açısını ve Türkiye’deki insan algısını araştırmıştır. 7 bölgeden birer il (İstanbul, Zonguldak, Diyarbakır, Malatya, Ankara, Hatay İzmir) ve illerden 16 ilçe seçerek gerçekleştirdiği çalışmada kurul başkanlarının da zaman zaman insan hakları kurullarının işlevselliğini sorguladığını, bu sorgulamaya ise kurul kararlarının yaptırımdan ve icrai nitelikten uzak olmasının neden olduğunu saptamıştır. Bununla birlikte Albayrak çalışmasında; kurulların yeterince sivil olmadığını, kurul çalışmalarının kurul başkanlarının inisiyatifi ile

şekillendiğinin ve STK'ların niteliksizliğinin ve yetersizliğinin eleştirildiğini de ifade etmiştir. Türkiye'deki en önemli insan hakları sorununun; insan hakları konusundaki bilinç ve bilgi eksikliği, keyfi yönetim, yargı sistemindeki aksaklıklar olduğu çalışmada elde edilen bulgular arasındadır.

Alabay (2015), Bingöl İl İnsan Hakları Kurulu ve Bingöl'ün 7 ilçesindeki ilçe insan hakları kurulları üzerine yaptığı yüksek lisans tez çalışmasında ilk olarak kurulların son beş yıllık aylık raporlarını incelemiş daha sonra 47 kurul üyesi ile görüşme yapmıştır. Elde edilen veriler ışığında kurullara 2009-2014 yılları arasında 40 adet başvurunun yapıldığını görmüş ve bunu kurulların ihlal iddialarına çözüm noktasında yetersiz kalması ile ilişkilendirmiştir. Alabay'ın çalışması incelendiğinde; Bingöl'deki insan hakları kurulları ile ilgili çıkarımlarının Işık'ın (2005) çalışmasındaki çıkarımlar ile benzerlik gösterdiği fark edilmiştir. Bu sonuçlara ek olarak Alabay, kurul üyelerinin bölgedeki insan hakları ihlallerine duyarsız olduklarını da ifade etmiştir.

Erdoğan ve Pank (2017), il ve ilçe insan hakları kurullarını kamu bürokrasisinin denetimi bağlamında değerlendirdikleri çalışmalarında; 'Yeni Kamu Yönetimi' yaklaşımı ve 'Yönetişim' anlayışı ile devletin faaliyet alanının genişlediğine ve artan bürokrasi karşısında vatandaşların haklarını korumak adına yeni mekanizmalar geliştirildiğine vurgu yapmaktadır. Çalışmada; geliştirilen mekanizmalardan biri olan il ve ilçe insan hakları kurullarının çalışmalarını, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun gölgesinde yürüttüğü ve kurulların TIHEK'in etkisi altında kaldığı ileri sürülmektedir. Erdoğan ve Pank kurulların statüsünün açık bir şekilde ortaya konulması ve kararlarının bağlayıcı bir nitelik kazanması ile daha etkin ve işlevsel hale geleceğini öngörmektedir.

İl ve ilçe insan hakları kurulları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde daha çok kurulların işlevselliğinin sorgulandığı görülmektedir. Çalışmalarda yapılandırılmış görüşme türünde sorular ile veri elde edildiği ve katılımcı cevaplarının araştırmacıların belirlediği seçenekler üzerinden verildiği anlaşılmaktadır. Bu araştırmada ise yarı yapılandırılmış görüşme türünde sorular hazırlanarak katılımcılardan Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu hakkında bilgi alarak Kurulun mevcut durumunu saptamak, katılımcıların önerilerine araştırmada şeffaf bir şekilde yer vermek amaçlanmıştır. Araştırma Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmada insan haklarının tarihsel gelişimi hakkındaki verilerin tarihi belge, anlaşma, sözleşme metinleri ve çeşitli kurumların raporlarından yararlanılarak elde

edilmesi ile tarihsel yöntem; konunun önemi ortaya konulurken neden-sonuç ilişkisinin kurulması, durum tespitinin yapılması ve konunun detaylı bir şekilde açıklanması ile betimsel yöntem kullanılmıştır.

2.2. Kavramsal Çerçeve

Dünyadaki doğal ve beşeri düzenler insan merkezlidir. İnsan, doğadan yaşamını idame ettirmek için faydalanırken beşeri sistemler geliştirerek topluluk halindeki yaşamı düzenlemeye çalışmıştır. Doğal sistemlerin çoğu zaman ancak beşeri sistemlerin her zaman konusu insan olmuştur. Dünyaya biyolojik bir varlık olarak gelen insan başta aile ve toplum içinde sosyalleşerek çeşitli hak ve özgürlüklere sahip olmuş, dünyadaki yaşamını ve gerek bireylerle gerekse devletle olan ilişkilerini sahip olduğu haklar ile kurarak devam ettirmiştir. Haklar ve özgürlükler herkes içindir ve insanlara eşit koşullar sunmak, onları haklarından haberdar etmek başta devletin; sonrasında uluslararası örgütlerin sorumluluğundadır. Devlet vatandaşlara karşı görevini insan hakları politikaları ile hakların kullanılmasını sağlayarak; politikaların uygulamalarla hayata geçirilmesi ile hakların korunmasını taahhüt ederek yerine getirmekle yükümlüdür. İnsan hakları kavramının hak, özgürlük, eşitlik ve politika kavramları ile arasındaki ilişki düşünüldüğünde araştırmanın konusunu oluşturan insan hakları kavramı, bahsi geçen kavramlarla birlikte ele alınmıştır.

2.2.1. İnsan

Kökeni Arapça ‘üns’ (alışkanlık, arkadaş) kelimesine dayanan insanın Türk Dil Kurumu’nca “*Toplum halinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı*” (TDK, 2022) şeklinde kelime tanımı yapılmıştır. TDK’nın insan tanımındaki, toplum halinde bir kültür çevresinde yaşayan ifadesi insanın sosyolojik; düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen ifadesi insanın psikolojik; bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı ifadesi ise insanın fizyolojik ve biyolojik bir varlık olduğuna işaret etmektedir.

İnsan kavramının tanımı İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Sözlüğü’nde; “*Yaşama süreci boyunca değişik derecelerde kendisini etkileyen birçok sosyal hadise ile*

karşılaşan ve bunlar için çoğu kez gönüllü olarak vakit harcayan, dünyaya bağlılığın ve yaşama arzusunun bir işareti olarak da hayal ve emellerinin peşinde koşan, beden ve ruhtan ibaret olan, toplum içinde yaşamaya meyilli sosyal bir varlıktır” şeklindedir (Seyyar, 2007: 456).

Hasan Eren ise insanı; *“Ruh ve bedenden ibaret varlık, sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlı”* (Eren, 1988) olarak tanımlamaktadır. Eren tanımında insanın maddi ve manevi yönlerine dikkat çekerken insanın içinde bulunduğu canlı grupları arasında üstün ve nitelikli bir statüde olduğunu da vurgulamaktadır.

İoanna Kuçuradi birçok insan tanımına benzer; *“İnsan bilen, düşünen, karar veren, eylemde bulunan (amaçlı hareket eden), zaman bilinci olan çalışan ve bu gibi sırf ona özgü özellikleri olan bir varlıktır”* (Kuçuradi, 1981: 60), tanımıyla insanın kendisine özgü birtakım özelliklerinin ona doğadaki diğer canlıları yaşamsal döngüsünde kullanma gücü verdiği dikkat çekmektedir.

Hüseyin Erkul: *“İnsan doğadaki canlılar arasında aklını kullanabilen, biyolojik ve psikolojik özellikleri yanında; eğitimle sosyalleşebilen bir varlıktır. İnsanın sosyalleşebilmesi; ailenin, eğitim sisteminin ve toplumsal çevrenin en önemli görevlerinden birisidir”* (Erkul, 2012: 101) şeklindeki ifadesi ile insanın eğitim ile sosyalleşebilen bir canlı olduğunu ve insanın sosyalleşmesinde yakın ve toplumsal çevrenin kilit role sahip olduğunu belirtmektedir.

Duyuşsal ve bilişsel yetkinliğe sahip insan aynı zamanda eser ve bilgi üretme becerilerine de sahiptir. Üretkenliğini sanat, bilim ve teknik alanlarında yürüttüğü çalışmalardan alan insan, toplumsal düzeni ve yapıyı inşa etme, yönetme, kendini veya çevresini eğitimle geliştirebilme becerileriyle de üretkenliğini desteklemektedir (Çüçen, 2003: 27, 28). İnsanın varlığı birçok keşfin, icadın ve yeni bilgilerin, argümanların var olmasına kaynaklık etmektedir. Sosyal, yönetsel, hukuksal birçok alanın oluşumu ve insan hayatının çeşitli sistemler içinde konumlandırılması insan aklının ürünlerindedir.

2.2.2. Hak

Hukuk düzeni tarafından bireylere tanınan hak, kavram olarak birçok tanıma sahiptir. Ancak genel manasıyla hak; hukuk kuralları kapsamında kişilerin bir olay veya

işlemlerle ilgili sonucu diğerlerine karşı kullanabildiği hukuki yetkidir (Alabay, 2015; Karlı, 2021). TDK (2022) tarafından; “*Hukukun, adaletin gerektirdiği ve birine ayırdığı kazanım, kazanç*” şeklinde kelime tanımı yapılan hak; bir şey üzerine yetki tasarrufunda bulunabilme ve bir şeyi talep edebilme gücünü tanımda geçen kazanç kavramında barındırmaktadır.

Hak kavramının tanımı Hukuk Sözlüğü’nde: “*Hukukun korunan menfaat; adalet; kişilere tanınan yetki; davranış özgürlüğü; edinebilme, sahiplik ileri sürebilme yetkisi; yasaca tanınan ayrıcalık*” olarak yapılmıştır (Yılmaz, 1996: 305). Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde hakkın; sınırları belirlenmiş özgürlükleri içeren subjektif bir kavram olduğu ifade edilmektedir (Altay, 1983: 160).

Windscheid’ a göre hak; “*Ferlere tanınan bir irade hâkimiyeti veya irade gücüdür*” (Ceylan, 2017: 220). İrade teorisi benimsenerek yapılan bu hak tanımı, bireyin sadece isteme gücüne sahip olmasının bile onu hak sahibi yaptığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Hukukun temeli olan ve pozitif etkiye sahip hak kavramının; “*Hukukun korunan ve yararlanılması hak öznesinin iradesine bırakılan çıkar*” (Kaya ve Yılmaz, 2017; 58) şeklindeki tanımı ise çıkar (menfaat) teorisi benimsenerek yapılmıştır.

Gemalmaz (2011) ise hak kavramını; “*...yaygın bulunan yaklaşımla özgürlükleri koruyan, onu kurumsallaştıran, yani yapma ya da yapmamaya ilişkin herhangi bir baskının yokluğu biçiminde somutlaşan bir özgürlüğün, başka bir adlandırma ile devinim serbestisinin hukuksal kimlik altında görülmesidir*” şeklinde ifade etmektedir.

2.2.3. İnsan Hakları

İnsan hakları, insanların hiçbir ayırım gözetmeksizin yalnızca insan olarak doğmalarından kaynaklanan; insanların eşit ve özgür bir hayat sürdürmesini mümkün kılan haklardır. Hukuk karşısında herkes cinsiyet, ırk, renk, din, dil, yaş, düşünce farkı, toplumsal köken gibi farklar olmaksızın eşittir. İnsanın dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez doğal haklarından olan insan hakları (Alabay, 2015: 7-8; Altıntaş, 2019: 8-9), insan olarak tam ve sağ dünyaya geldikten sonra insanlığa uygun şekilde onur ve değer sahibi bir birey olarak yaşamak için sahip olunan hakları ifade etmektedir (Karlı, 2021: 20).

Hukuk Sözlüğü'nde: “Devlet karşısında hiçbir ayırım gözetmeksizin bireye ait eşitlik, mülkiyet, özgürlük ve güvence gibi haklardır” (Yılmaz, 1996) şeklinde tanımlanan insan hakları; yetki, talep, tanınma-saygı gösterilme olmak üzere üç unsurdan oluşmakta olup; mutlaklık, bireye ait olma, temel hak olma, bütünlük arz etme, yasalarca korunma, devlete karşı ileri sürülebilir olma, dinamik olma gibi nitelikler taşımaktadır (Kalabalık, 2009).

Birbirini tamamlayan ve geliştiren nitelikteki hakların birleşimi olan insan hakları, Karel Vasak tarafından kuşaklar şeklinde tasnif edilmiştir. Birinci kuşak insan hakları klasik haklar olarak da bilinen kişi özgürlükleri ve siyasi haklardır. İkinci kuşak haklar, kişi özgürlüklerinin ve siyasi hakların kullanılabilmesi için devlete pozitif yükümlülük yükleyen ekonomik ve sosyal haklardır. Üçüncü kuşak insan hakları ise vatandaşların katılma hakları üzerine kurulan dayanışma haklarıdır. Üçüncü kuşak insan hakları diğer kuşaklarda yer alan hakların korunabilmesi için insanlar, devletler ve kuruluşlar arasında işbirliğini ve dayanışmayı öngörmektedir (Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018; Kaya ve Yilmazer, 2017).

Jellinek ise klasik insan hakları başlığı ile insan haklarını negatif, pozitif ve aktif statülü haklar şeklinde tasnif etmiştir. Jellinek'e göre bu sınıflandırma bireyin devlete karşı konumuna, statüsüne dayanmaktadır. Negatif statü hakları; bireyin haklardan devletin herhangi bir müdahalesi, eylemi olmadan yararlanması anlamına gelmektedir. Pozitif statü hakları; bireyin ancak devletin müdahalesi sonucu yararlanabildiği haklardır. Devletin eylemliliği söz konusudur. Aktif statü hakları ise; bireylerin siyasal iktidarın oluşumuna ve kullanılmasına katılmasını esas almaktadır (Turhan, 2013: 368).

Yasal-yönetmelik formlarda düzenlenerek somutluk kazanan, uluslararası belgelerde işlenerek evrenselleşen insan hakları; yapılan sınıflandırmaların da etkisiyle detaylandırılarak niteliksel anlamda, koşulların değişimine ve çeşitliliğine bağlı olarak hakların da çeşitlenmesi ile niceliksel anlamda artmıştır.

2.2.4. Özgürlük

İnsan hakları felsefe, ahlak, hukuk, kültür, siyaset gibi pek çok konuyu içermekle birlikte özgürlük kavramı üzerinde yükselmektedir. Bireyin özgürlüğü ve kamu gücünün sınırlandırılması ekseninde gelişim gösteren insan hakları (Özkan, 2015: 112), bireylerin

özgürlüklerini kullanması ile doğru orantılıdır. Çünkü insan haklarının kaynağı özgürlüktür (Turhan, 2013: 363). Özgürlük; *“Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma ve her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumudur”* (TDK, 2022).

İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Sözlüğü’nde özgürlük kavramı hürriyet kavramı başlığı altında; *“Bir insanın sahip olduğu-sahip olabileceği maddi-manevi gücü kullanıp nefsanî ve bireysel zaafalarını aşarak ve fikri-ilmî yetersizliklerini gidererek, kendi çapıyla mütenasip bir denge sıhhati içinde, dış tesirlerin tehdidi olmaksızın tam anlamıyla bağımsız ve fakat sosyal sorumluluk içinde kalabilmesi”* (Seyyar, 2007) şeklinde bir tanıma sahiptir.

“Özgürlük; kişinin başkalarına zarar vermeden düşündüğü veya dilediği her şeyi yapabilmesidir. Özgürlük, mutlak serbestlik veya keyfilik değildir” (Çüçen, 2013: 84) ifadeleri ile Çüçen, terimler sözlüğündeki özgürlük tanımını kuvvetlendirmektedir. İnsanlar özgürlüklerini ancak sahip oldukları haklar çerçevesinde kullanabilmektedir. Haklar, hukuk sistemi tarafından güvence altına alındığında özgürlükleri meydana getirir; bu sebeptendir ki özgürlükler toplum, ahlak ve hukuk kuralları ile sınırlandırılabilir.

Özgürlük kavramı çağlar boyunca var olmuş ve insanlar tarafından daima arzulanan bir olgu haline gelmiştir. Özgürlüğün ne olduğundan ziyade neleri içerdiği başta felsefi alanda olmak üzere siyasal, dinsel ve ekonomik zeminlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Hobbes özgürlüğü “dış engellerin yokluğu” olarak tanımlarken engellerin insanın istediğini yapabilme gücünü elinden aldığı düşüncesine sahiptir. Kant ise özgürlüğü, “insanın kendi koyduğu yasalara itaat etmesi” şeklinde açıklamaktadır (Yıldız, 2003; 46-48). Montesquieu için özgürlük “kanunların müsaade ettiği her şeyi yapma hakkı”dır. Klasik liberaller ise negatif özgürlüğü savunarak özgürlüğü bireylerin her türlü zorlamalardan bağımsız davranabilmesi olarak görürken, neo-klasik liberaller için özgürlük siyasal otoritelerin müdahaleleri ile kazanılabilir bir olgudur (Bülbul, 2011). Siyaset felsefesinde özgürlüğün içeriği çeşitli bağlamlarda tartışılrsa da uzlaşılan nokta; özgürlüğün kanunlar ile sınırlandırılabilirliğidir.

2.2.5. Eşitlik

Eşitlik kelime olarak; iki veya daha çok şeyin eşit olması durumudur, denklidir. Eşit ise; yapı, değer, boyut, nicelik ve nitelik bakımından birbirinden ne artık ne eksik olmayan demektir (TDK, 2022).

Kavram olarak eşitlik; “*Bedeni, cinsi, ruhi özellikleri ne olursa olsun insanlar arasında hukuki, siyasi ve sosyal haklar yönünden ayırım bulunmaması durumudur*” (Seyyar, 2007: 291).

Eşitlik kavramı bir şeyin bireyler arasında dengeli bir şekilde pay edilmesi olarak genel bir anlam da taşımaktadır. Pay edilen şeyin ne olduğu ise eşitliğin türlerini belirlemektedir. İnsan yaşamının eşit ahlaksal bir değere sahip olduğu ve insanların eşit doğduğu düşüncesinin hâkim olduğu eşitlik kavramı, kurumsal eşitliktir. Bu eşitlik varlıksal eşitlik ya da kişiler arasındaki özsel eşitlik şeklinde de adlandırılmaktadır. Hukuk karşısındaki eşitliği ifade eden ve insanların sahip olduğu hakları belirleyen biçimsel eşitliktir. İnsanların eşit şartlarda doğup yaşamlarını sürdürdüğü veya herhangi bir konuda aynı konumda olmaları, aynı şartlar altında bulunmaları anlamını içeren eşitlik ise fırsat eşitliğidir (Urhan, 2016: 109).

Glasgow Şehir Meclisi eşitliği; “*Toplumdaki farklı grupların fırsat eşitliğine sahip olmalarını engelleyen çeşitli engelleri anlamak ve bunları ele almaktır*” şeklinde açıklamıştır. Meclisin yapmış olduğu eşitlik tanımı, siyaset felsefesinin öğretilerinde de yer alan eşitliği eşitsizlik üzerinden açıklamak anlayışının izlerini taşımaktadır. Eşitsizlik, toplumların veya insanların yaşam şartlarının farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır (Ayhan, 2009: 46).

2.2.6. Politika

Politika kavramı, İngilizcedeki ‘policy’ ve ‘politics’ kavramlarının Türkçe karşılığıdır. Hukuk Terimleri Sözlüğü’nde policy; “politika, siyasa, izlenecek yol” kavramları ile açıklanırken; politics; “siyasetle ilgili olan, siyasal” anlamlarına gelmektedir. Politika ise; “Siyaset, devlet işlerini yürütme ve yönetme; bir amaca varmak için izlenen yöntem” olarak tanımlanmıştır (Yılmaz, 1996).

İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Sözlüğü'nde politika, siyaset başlığı altında; “Hükümet faaliyetlerinin yapı ve muhtevasını etkili hale getirmek maksadıyla gücün kullanılmasını sağlayan vasıtalar” şeklinde genel tanımı yapıldıktan sonra; “Kimin değerlerinin üstün geleceğini, nasıl bir idari yapı ile problemlerin çözüleceğini ödüllerin ve kaynakların nasıl tahsis edileceğini, menfaat çatışmalarının hangi yöntemlerle çözüleceğini belirleyen gücün kullanımınıdır” (Seyyar, 2007) ifadeleri ile detaylandırılarak açıklanmıştır.

Politika kavramının Politika Sözlüğü'nde; “Devletin uluslararası ilişkilerde takip ettiği yol, uygulamaya geçirmek istediği görüşlerin tümü veya hükümetin yönetimde takip ettiği yol” (Yıldız, 2013: 239) şeklinde tanımı yer almaktadır.

Hogwood ve Gunn politikanın karar vermektan ziyade karar vermeyi de kapsayan bir süreç olduğunu, daima yönetimle ilişkili olduğunu ve eylemlilik kadar eylemsizliği de içerdiğini ifade etmiştir (Çevik ve Demirci, 2008).

Okurer'e (1969) göre gerçek bir politika kuvvetli fikirlere, kuvvetli fikirler, doğru olan fikirlere ve doğru olan fikirler de konusuna uygun fikirlere dayanmaktadır. Politika sadece fikir değil aynı zamanda fikrin tatbikatıdır. Tatbikat prensipler ve yollar anlamına gelmektedir. Kısaca 'politika=fikir+hareket' şeklinde formülize edilebilir.

Politika ilme dayanmaktadır. Böylelikle hem köklü olmakta hem süreklilik arz etmektedir. Aynı zamanda politika ilme dayandığı kadar hürriyete, hukuka ve ahlaka da dayanmaktadır. Çünkü politika insan içindir (Okurer, 1969: 20-21) ve hürriyet, ahlak, ilim insan olmanın sonuçlarındandır.

Siyasi iktidarlar, toplumdaki sorunlara çözüm bulmak ve halkın taleplerini yerine getirebilmek amacıyla bulunduğu konumun da yüklemiş olduğu sorumlulukla birlikte halka karşı görevini kamu politikaları aracılığıyla yerine getirmektedir (Sobacı ve Yıldız, 2013: 17). Demokratik bir devlette kamu politikalarının oluşturulmasında doğrudan veya dolaylı olarak resmi, gayri resmi ve uluslararası aktörler olmak üzere üç grup rol oynamaktadır (Resmi aktörler; parlamento, yargı kurumları, hükümet ve kamu bürokrasisi iken gayr-i resmi aktörler; siyasi partiler, seçmenler ve vatandaşlar, baskı grupları, sivil toplum örgütleri, medyadır. Uluslararası aktörler ise uluslararası örgütlerdir). Kamu politikalarının içeriğini ve uygulanış biçimini kamu görevlilerinin aldığı kararlar şekillendirmektedir. Uygulanan politika sonrası ortaya çıkan hizmete 'kamu politikası çıktısı' denilmekte ve çıktılarla kamu politikası sonuçları elde edilmektedir. Aslında sadece

bir hareket sonucu değil hareketsizlik politikası ile de topluma yansıyan etki, sonucu vermektedir (Çevik ve Demirci, 2008: 14-16; Demir, 2011).

Kamu politikaları; gündem oluşturma, politikanın oluşturulması, uygulama ve değerlendirme aşamalarını içermektedir (Sobacı ve Yıldız, 2013: 24) ve kamu politikalarının oluşturulmasında halkın gereksinimleri, talep ve istekleri itici güç olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI

Bu bölümde Dünya’da ve Türkiye’de insan algısının ve insana verilen değer’in değişimi, gerçekleştirilen insan hakları çalışmaları ve oluşturulan insan hakları politikaları tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır.

3.1. Dünya’da İnsan Haklarının ve İnsan Hakları Politikalarının Tarihsel Süreci

‘Dünya’da İnsan Haklarının ve İnsan Hakları Politikalarının Tarihsel Süreci’ başlığı altında dünyadaki insan hakları düzenlemeleri; İlk Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ alt başlıklarında tasnif edilerek aktarılmıştır. Birçok konu gibi insan hakları konusu da Batı literatüründe gelişme gösterip belgelendiği için insan haklarının tarihsel süreci Batı yoğunluklu olarak ele alınmıştır. Tarihsel süreçte insan hakları konusuna yaklaşımların kişisel ve toplumsal özgürlüklerin kazanılmasıyla, refah ve barış ortamının oluşturulmasıyla, bilgi çağının yaşanması ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte çağdaş düzeye taşındığını söylemek mümkündür. İnsan hakları ve insana verilen değer zaman ve mekân faktörü bağlamında değişebilmektedir. Bu değişimi devletlerin yönetim yapısı ve hukuk sistemi ile toplumların örf-adet ve gelenek haline gelmiş anlayışları güçlendirmektedir.

3.1.1. İlk Çağ’da İnsan Hakları

İnsanlığın tarihi, insanların önce çevrelerini gözlem ve deneyimlemeleri daha sonra da kendilerini sorgulayıp keşfetmeleriyle birlikte meydana gelen olay örgüleri ile başlamaktadır. Olay örgülerinin yazının icadı ile birlikte kaleme alınması insanlığın ve insan hakları anlayışının geçmişini günümüze taşımıştır. İlk çağlarda Mezopotamya’dan Uzak Doğu’ya, Uzak Doğu’dan Antik Yunan’a, Antik Yunan’dan Roma İmparatorluğu’na uzanan hükümler insanlara verilen değer’in şekillenmesinde ve insan haklarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İnsan hakları tarihinin ‘eşitlik’ temelinde başladığını söylemek mümkündür. Çünkü yazının icadıyla birlikte hukuk kurallarının da ilkini

oluşturan Sümerler, yasaları tüm yurttaşlara atfetmiştir. Yurttaşlar tarafından sahiplenilen haklar büyük bir özveri ile gelecek kuşaklara aktarılmış ve hak kavramının gelişim süreci böylelikle başlamıştır (Mumcu, 1992: 23-26). Aslında gelişmiş bir toplum yapısına sahip olmayan Sümerler, toplumdaki herkesi yurttaş olarak kabul etmiş ve ileriki dönemlerde toplumda uzun bir süre hâkim olamayacak ‘eşitlik’ anlayışında insan haklarının serüvenini başlatmıştır.

Modern bürokrasinin temelini atan Mısır Uygarlığı da adaletin yüceliğine vurgu yapmış ve kadın-erkek eşitliğinin esas alındığı bir aile yapısı benimsemiştir. Hint Uygarlığı’nda ise toplum Kast Sistemi ile sınıfsal katmanlara ayrılmış olsa da insanlığın Hintlilerden aldığı en önemli değer ‘hoşgörü’ olmuştur. Hoşgörü ile gelen eşitlikçi yaklaşım Kast Sistemi ile bağdaşmasa da ileri bir toplumsal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. İnsan haklarının gelişmesinde önemli payı bulunan uygarlıklardan biri de Çin’dir. Çin felsefesinde Lao-Tse, Konfüçyüs ve MO-Ti gibi birçok filozof insanın iç dünyası üzerine düşünmüş ve özgürlüğün insanlar için önemli ve vazgeçilemez bir gereksinim olduğu kanısına varmıştır (Mumcu, 1992; Ünal, 1997). Bununla birlikte Çin Uygarlığı’nda siyasi iktidarın sınırlandırılabilir olması ve halkın iktidara direnme gücünün bulunması insan hakları açısından önemlidir (Ünal, 1997: 23). Zira kralların hüküm sürdüğü coğrafyalarda insanların haklarını en çok da kralın otoritesine karşı korumaları gerekmektedir.

Uygarlıkların gelişmesi ve sayılarının artmasıyla toplumda uzmanlık, üretim ve işbölümü, uygarlıklar arasında ise ticaretle birlikte etkileşim artmıştır. Üretici güçlerin devleşmesi, artı ürünün ortaya çıkması ve özel mülkiyetin oluşmaya başlamasıyla toplumsal sınıflar arasındaki çizgiler kesin ve açık bir şekilde insanlar arasında ayrıma sebep olmuştur. Tüm bunlarla birlikte ticaretin gelişmesi, paranın icadı, kentleşmenin artmasıyla birlikte değişen dünya düzeni; Antik Yunan’da demokrasi kavramının doğmasına ve Solon Yasaları’yla pekiştirilmesine zemin hazırlamıştır. Solon Yasaları aynı zamanda kölelerin borçlarını silerek onlara özgür bir yaşam vadetmesi ile insanlar arasında ve kanun önünde eşitliği tesis etmiştir (Anar, 2000: 28-30).

Antik Yunan’da insana ve insan aklına değer veren Sofistler, devletin insan ürünü olduğunu ve devletin tüm insanların haklardan yararlanmasını sağlama görevi bulunduğunu savunmuştur. Bu öğretileri ile eşitliğe ve demokrasiye ulaşmayı, insanların huzurlu ve rahat bir yaşam sürdürmesini amaçlamışlardır. İnsan haklarını sistemli bir

şekilde ele alan Sofistler, aslında tüm insanların eşit olduğunu, insanlar arasındaki eşitsizliği yine insanların kendilerinin yarattığını ifade ederek kölelik gibi toplumdaki beşeri olan her şeye karşı çıkmıştır (Çalık, 2017: 44; Daban, 2019: 166). Sofistlerin eşitlik üzerine düşüncelerinin ahlak felsefecileri olan Stoacılar tarafından devam ettirildiği görülmektedir. Stoacılar bir nevi dünya vatandaşlığını savunarak tüm insanların eşit ve kardeş olduğunu ifade etmiştir (Çağırın, 2011: 6). Antik Yunan'da insan hakları doktrini olarak değerlendirebileceğimiz fikirler ve kavramlar üzerine tartışma başlatan bu düşünce akımlarını ilerleyen dönemlerde rasyonalizm akımı takip etmiştir.

Demokrasinin gelişmesinde ve Atina'nın yönetim şekli olarak benimsenmesinde; rasyonalizm akımının öncülerinden olan Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi ünlü düşünürlerin ciddi katkıları olmuştur. Sokrates'in insanın değerli bir varlık olduğunu kavraması ile filozoflar, insanın önemi üzerinde düşünmeye ve konuşmaya başlamıştır. En nihayetinde de insanın kendini yönetebilecek kabiliyette olduğu kanısına varılmıştır (Böcükçü, 2019: 25). Atina'da demokrasi yönetim biçimi olarak kabul edilmesine rağmen aynı zamanda köleliğin de devam etmesi, herkesin yurttaş statüsünde olmasına ve haklardan yararlanmasına engel olmuştur (Çüçen, 2011: 37). Ancak yine de Antik Yunan'daki insan anlayışının, insan haklarının gelişmesine öncülük ettiği düşünülmektedir.

Atina kültürü ve demokrasisi üzerine inşa edilen Roma İmparatorluğu bu zamana kadar devletle bütünleştirilemeyen hukuku devlet ile bütünleştirmiştir. Bu bütünleşme yurttaşların herhangi bir hukuksal örgüt aracılığıyla devlet yönetiminde söz sahibi olması ile gerçekleşmiştir (Mumcu, 1992). Ancak Atina'da olduğu gibi Roma'da da (Roma'da daha küçük bir azınlığa yurttaş statüsü tanınmıştır) herkes yurttaş statüsünde değildir; köleler, yabancılar ve aile reisine tabi olanlar özgür bireyler arasında yer almamıştır (Böcükçü, 2019: 25). Sayıları giderek artan köleler ise hak ehliyetine sahip olmak bir yana sadece hakkın konusu olmuştur. Yurttaşlara yönelik çıkarılan her yasa köleliğin kurumsallaşmasına dolaylı olarak hizmet etmiştir (Çalık, 2017: 45). Aslında Roma yurttaşlarının da tam anlamıyla özgür olduğu düşünülmemektedir. Bu düşüncenin temeli herkesin Tanrı'ya itaat etmesine ve ona boyun eğmesine dayanmaktadır. Ayrıca İlk Çağ Roması'nda yönetme görevi yöneticiye Tanrı tarafından bahşedildiği için yurttaşın Atina'da olduğu gibi kendisini yönetmesi söz konusu olmamış, devlet bireyden daima önce gelmiştir (Çüçen, 2003: 30). Yani denilebilir ki Atina yurttaşı Roma yurttaşından daha özgür ve Atina yurttaşının kapsadığı toplumsal kesim daha geniştir.

İlk Çağ'da günümüz insan haklarından bahsetmek imkânsızdır. Ancak bu çağdaki gelişmelerin insan haklarının günümüzdeki şeklini almasında öncü hareketler olduğu, insan haklarının üzerinde yükselebileceği bir zemin görevi gördüğü açıktır.

3.1.2. Orta Çağ'da İnsan Hakları

İlk Çağ'da insanın özgürlüğü üzerine felsefi tartışmalar yapılmış ancak insanın özgürlüğü Orta Çağ'da belgelere taşınmış ve hukuk içerisinde incelenmiştir. Hakkın, özgürlüğün, eşitliğin belgelere taşınmasının zaman alması İlk Çağ'ın insan haklarına doğrudan katkı sağlamamasından kaynaklanmaktadır.

Orta Çağ için ne tam anlamıyla özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaklaşımdan söz edilebilmekte ne de eşitliğin olmadığından bahsedilebilmektedir. Orta Çağ özgürlük ve eşitlik konularının çelişkiler içerisinde yer aldığı bir çağdır. Bu dönemde Hıristiyanlığın her alanda etkili oluşu ve siyasi yapıda feodal düzenin ortaya çıkışı insan hakları açısından önemli gelişmelerdendir. Orta Çağ'da etkin bir devlet yönetiminin bulunmaması feodal beylerin yerel düzeyde devlet gibi davranmalarına neden olmuştur. Böylelikle feodalizmle birlikte yönetenler ve yönetilenler arasında karşılıklı bir sorumluluk doğmuştur ancak aynı şeyi temel hak ve hürriyetler için söylemek güçtür. Çünkü feodalizmdeki özgürlük topraklar üzerindeki özgürlüktür. Yani İlk Çağ'daki kölelik kurumu, Orta Çağ'da serflik (toprağa bağlı köle) adı ile devam etmiş ve serfler de köleler gibi hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılmıştır (Bozkurt, 2006; Kalabalık, 2009: 41). Toplumda köle, serf gibi aşağı tabaka insanlar, üst tabaka tarafından hiçbir zaman sınıf atlayabilecek, hak ve söz sahibi olabilecek insanlar arasında görülmemiş ve bu toplumsal sınıfların varlıkları dini temellere dayandırılmıştır.

Hıristiyan felsefesinde insan aklı ilk günahattan ötürü yetersiz görülmüş ve ilk günahın cezası olarak kölelik kurumunun oluştuğu savunulmuştur. Bu sebeple insan daima devletin ve devletin de üstünde olan kilisenin aklını takip etmek zorunda kalmıştır. Bir nevi insan aklına kilit vuran Hıristiyanlık, siyasi ve dini otoriteyi birbirinden ayırarak insanı devletin egemenliğinden uzaklaştırmayı ve insanın vicdanen rahatsızlığını gidermeyi amaçlamıştır. Ancak İlk Çağ'da sadece devletin hegemonyası altında olan birey Orta Çağ'da Hıristiyanlığın bu tutumlarından dolayı hem devletin hem de kilisenin hegemonyası altına girmiştir (Bozkurt, 2006: 49; Kalabalık, 2009; Mumcu, 1992).

İnsanları ikinci bir otorite ile karşı karşıya bırakan Hıristiyan öğretiyi Padova'lı Marsilius eleştirerek; dinin insanlara sadece yol göstermekle görevli olduğunu, bu sebeple bireylerin vicdanen özgür bırakılması gerektiğini, insanların aklı başında bireyler olduğu için kamusal olanla ilgili söz sahibi olması gerektiğini savunarak insan haklarının gelişimine söylemleri ile destek olmuştur (Coşkun, 2006: 68-72). Marsilius'un savunusu din ve vicdan özgürlüğünü beslemekle birlikte söylemlerden öteye gidememiştir. Çünkü o dönemde Marsilius'un fikirlerini tasvip edip uygulayabilecek bir siyasi anlayış bulunmamaktadır.

Batı'da Hıristiyanlık gelişirken Arap Yarımadası'nda İslamiyet hüküm sürmeye ve kısa sürede Batı da dâhil olmak üzere birçok coğrafyaya yayılmaya başlamıştır. İslam öğretilerinde kutsal kitapta da yazdığı gibi kadın ve erkekler eşit, tüm Müslümanlar kardeştir anlayışı hâkimdir. İslamiyet'teki eşitlik bu zamana kadar bahsedilen eşitliklerden en çok uygulananı olmuştur. İslam dininin bireyin hürriyetini esas alması ve diğer dinlere ve kültürlerle hoşgörüyü yaklaşması insanın toplumdaki konumunu yükseltmiştir (Bozkurt, 2006: 52-53; Mumcu, 1992: 39-41).

İslamiyet her ne kadar Batı'ya ulaşmış olsa da Hıristiyanlık Batı'da güçlü bir şekilde hüküm sürmeye devam etmiştir. Hatta öyle ki dini otorite ile siyasi otorite karşı karşıya gelmiş, sertleşen otorite anlaşmazlığı savaflara dönüşmüş ve kralların savafları kazanması ile Orta Çağ'ın sonlarında monarşik yönetim hâkim olmuştur. Kralın otoritesini Tanrı'dan aldığını savunması üzerine; Bodin ve Bossuet ilahi yasalarla kralın yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini öne sürmüştür. Tanrının buyruklarına uymamanın günaha sebep olacağı düşüncesine dayandırılarak meşrulaştırılan yetki kısıtlaması, kralın otoritesini kısmen de olsa kontrol altına almıştır (Bozkurt, 2006: 50). Gerek ilahi güçle gerekse antlaşmalarla kralın otoritesini sınırlandırmaya çalışan halk başarılı olmuş, Orta Çağ'da kralın yetkileri sınırlandırılırken halkın özgürlükleri genişletilmiştir. Bir nevi halka yakın olan sınırlılıklar çizgisi kral aleyhine kaydırılmıştır.

Toplumdaki sınıf farklarının sert çizgilerle belirlendiği, soylular ve kilise mensuplarının ayrıcalıklı olduğu siyasi yapı içerisinde halk, feodal beyler ve krallar arasında anlaşmazlıkları gidermek için çeşitli antlaşmalar yapılmış ve bu antlaşmalar uzlaşma ile hakların kazanılabileceğini göstererek ileriki yıllarda insan hakları antlaşmalarının oluşturulmasına kaynaklık etmiştir (Ünal, 1997: 26-27). Düşünsel alanda tartışılan hak ve özgürlükler kısmen de olsa yazınsal alana taşınmış, haklar hukuki çerçevede ele alınarak

başta genel geçer belgelerde sonrasında ise günümüze kadar taşınan ve insan haklarının ilk yazılı belgeleri olma özelliği taşıyan sözleşme metinlerinde yer almıştır.

Bu minvalde İngiltere’de kral ve soylular arasındaki otorite tartışması sonucu soylular tarafından kralın yetkisini kısıtlamak üzere hazırlanan ve Kral John’a sunulan 1215 tarihli “*Magna Carta Libertatum*”dan (*İngiliz Büyük Şartı*) bahsetmek mümkündür (Çağiran, 2011:7-8). Kral tarafından onaylanan Magna Carta, 63 maddeden oluşmakta olup çoğunlukla kiliseye ve feodal beylere tanınan ayrıcalıkları içerse de özellikle Şart’ın 39. ve 40. maddeleri insan haklarının kapsamına girmektedir. 39. maddede hiç kimsenin özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağını ve zorla malının alınamayacağını; 40. maddede ise adaletin mutlaka tecelli edeceğini güvencesi verilmektedir (Aktan vd., 2000: 58-59). Magna Carta ile insanların hakları kralın keyfi müdahalesine karşı korunmuş, özgürlükleri genişletilmiş ve haklar belgelerde ve sözleşmelerde işlenmeye başlamıştır.

Dünyanın başka bölgelerinde de kralın halkına haklar tanıdığı çeşitli belgeler hazırlanmıştır. 1215 tarihli İspanya Şartı ve 1222 tarihli Macaristan Şartı bu belgelere örnektir. Bu şartlar da hak ve özgürlüklerden bahseden şartlardır ancak Magna Carta kadar krala karşı etkili olamamıştır. Bununla birlikte güncellenerek dönemin şartlarına ve çağın gelişmişliğine uygun hale getirilmemeleri, şartların başarısızlıkla sonuçlanmasına ve Magna Carta kadar evrenselleşememesine neden olmuştur (Gemalmaz, 2003: 27).

Orta Çağ’da yaşanan olumlu-olumsuz gelişmeler insan haklarının kavram olarak ele alınmasında yetersiz kalmıştır. Çünkü özgürlükler ve haklar kilisenin müsaade ettiği ölçüde gelişebilmiştir. İlk Çağ ve özellikle de Orta Çağ’da insan haklarının belirleyicisi güç ilişkileri olmuştur. Bu çağlarda bireysel hakların kazanılmasından ziyade topluluk hakları üzerine fikirlerin tartışıldığı söylenebilmektedir.

3.1.3. Yeni Çağ’da İnsan Hakları

İlk ve Orta çağlarda felsefi düşünceye konu olan insan hakları, Yeni Çağ ile birlikte pozitif hukuk düzeninde yer almaya ve siyasi arenada tartışılmaya başlanmıştır. Bu çağda modern devletlerin ortaya çıkışı ile merkezi otorite zayıflamış bununla birlikte vatandaşların hakları ve özgürlükleri güçlendirilmiştir.

Orta Çağ'da Batı'nın yaşadığı siyasi çözülmeye ve ekonomik durgunluğa; Yeni Çağ'da coğrafi keşiflerin yaşanması, ticaretin canlanması ve Haçlı Seferleri sonucu Orta Doğu'yla etkileşimin artması üzerine akıl ön plana çıkarılarak çözüm bulunmuştur. Aklın ön plana çıkarılması bilim ve deneye olan ilgiyi artırmış ve birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir (Mumcu, 1992). Yeni Çağ'da gelişmenin ve ilerlemenin ilk basamağını Rönesans hareketi oluşturmuş, Rönesans ile akıl ve duygular bir araya getirilmiştir. Rönesans'ın çıktısı olarak görülen hümanizm, insan merkezli yaklaşımı ile odağın devletten bireye yönelmesine ve insan değerinin yeniden anlamlandırılmasına öncülük etmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Yeni Çağ'da 'birey devlet için değil; devlet birey için vardır ve ona hizmet etmekle görevlidir' anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Hâkim anlayış, bireyin devletten neleri talep edebileceği hususunu da gündeme getirerek insan haklarının devlet tarafından korunmasını ve denetlenmesini sağlamıştır (Ünal, 1997: 27-28). Devletin himayesine giren insan hakları daha hızlı ve sistemli bir gelişim süreci seyretmiştir.

Rönesans'ın bir diğer çıktısı ise dinsel anlayış barındıran Reform hareketidir. Bu hareket ile Hıristiyanlığı özüne döndürmek ve papanın otoritesini sınırlandırmak amaçlanmıştır. Amacına ulaşan hareket aynı zamanda Yeni Çağ'a bireyselliği kazandırmıştır (Bozkurt, 2018). Böylelikle insan bu çağda birey olarak varlık göstererek modern zamanların insan hakları anlayışındaki insan tasvirine yaklaşmıştır.

Rönesans ve Reform hareketleri sonucu aklın ve bilimin ilke olarak kabul edilmesiyle Aydınlanma düşüncesi gelişmiştir. Bu düşünce akıl ve birey kavramlarının yanına özgürlük kavramını da katarak bireyin aklını özgürce kullanması gerektiğini savunmuştur. Düşünce ve ifade özgürlüğünü temellendiren Aydınlanma Çağı; insan haklarını da içeren doğal hukuku, dinin etkisinden kurtararak insan aklının kullanıma sunmuştur (Coşkun, 2006: 72-78; Tunç, vd., 2021: 515-516). Bu zamana kadar yıkılan en büyük toplumsal tabu olarak görülebilecek olan doğal hukukun özgürleşmesi, haklar başta olmak üzere dini otorite tarafından yasaklanan veya günah sayılan birçok konunun önünü açmıştır.

Bu gelişmeleri Jhon Locke; insanın doğal haklarının vazgeçilemez ve hiçbir siyasal güce devredilemez olduğu görüşü ile desteklemiş, devletin bireylere doğal hakları sağlamakla görevli olduğunun ancak bu görevini yerine getirirken haklara müdahale etmemesi gerektiğinin altını çizmiştir (Gemalmaz, 2003: 55). Tüm bu gelişmeler ışığında

insan aklının özgürleşmesi aklın gücünü ortaya çıkarmış ve insanı doğa karşında üstün konuma getirerek insanda doğaya hükmetme arzusunu uyandırmıştır. Bu arzu, feodal sistemin çözülmesine paralel olarak artmaya başlamış ve burjuva adında yeni bir toplumsal sınıfın oluşmasına, bu toplumsal sınıfın da yükselerek siyasal otorite üzerinde söz sahibi olmasına kadar birçok siyasal gelişmeyi tetiklemiştir.

Yeni Çağ'da değişen toplumsal ve siyasal düşünce yapısı insan haklarının uygulamalara yansımaya ve maddeler halinde somutluk kazanmasına aracılık etmiştir. Magna Carta ile hakların yazılı olarak ifade edilmesi üzerine İngiltere'de bir dizi gelişme yaşanmıştır. Gelişmelerden ilkinin 1628 tarihli "*Haklar Dilekçesi*" (*Petition of Rights*) oluşturmaktadır. Aslında dönemin kralı 1. Charles'ın kanunlara aykırı bir şekilde vergi koyması ve vergi oranlarında artış yapması üzerine hazırlanan Dilekçe, kralın keyfi davranışlarına karşı çıktığı için insan hakları ile ilişkilendirilmiştir. Zira vatandaşların vergilerini ödememesi durumunda mallarına el konulmasının veya hapsedilmesinin kanunlara aykırı olduğu eleştirilerek Dilekçe'de yasaklanmıştır. Vergi ve vergilendirme konusunda parlamentonun yetkili kılınması ile insanın özgürlüğü üzerindeki keyfi kararların önüne geçilmiştir (Çağırın, 2001: 8-9).

İngiltere'deki bir diğer gelişme 1679 tarihli "*Habeas Corpus Act*" başlıklı kanundur. Kanun'da hiç kimsenin vatana ihanet ve cinayet suçları hariç mahkeme kararı olmaksızın mahkemeye çıkarılamayacağı ve bu iki suçu işlemek iddiası ile gözaltına alınan kişilerin yargılamalarının ivedilikle sonuçlandırılması yer almaktadır (Gemalmaz, 2003: 67-68). Bu zamana kadar Habeas Corpus Act da olduğu gibi yargılama konusunda spesifik kararlar alınmadığını ve suçluluk karinesine atıfta bulunulmadığını söylemek mümkündür. Bu kanun ile adil yargılanma hakkı düzenlenmiştir.

1689 tarihli "*İngiliz Haklar Bildirgesi*" (*Declaration of Rights*), Yeni Çağ İngiltere'sinin insan hakları gelişimine en büyük katkısı olmuştur. Parlamento tarafından çıkarılan Bildirge; diğer belgelerde olduğu gibi özellikle kralın otoritesini kısıtlama, yönetimde parlamentonun etkisini artırma, aşırı olmayan ve insani cezalar öngörme, krala dilekçe verme konularını içermektedir. Ancak Bildirge, diğer konulara kıyasla kralın da tüm vatandaşlar gibi kanunlara tabi olması gerektiğini belirterek hukukun üstünlüğüne vurgu yaptığı için ayrı bir önem arz etmektedir (Çağırın, 2011). Bu zamana kadar vatandaşların kanun önünde eşitliğinden söz edilmiştir ancak kral hiçbir zaman vatandaşlarla aynı statüde olmamıştır. İngiliz Haklar Bildirgesi eşitliğin İngiltere'deki tüm

insanlar için geçerli olduğunu vurgulayarak eşitliği kavram olarak taşıdığı anlamda kullanmıştır.

Yeni Çağ'da İngilizlerin insan haklarının gelişmesine yönelik son katkıları 1701 tarihli “*Act of Settlement*” adlı kanun ile olmuştur. Kanun ile kralın yetkileri daha da sınırlandırılmış, kral olmak için belirli şartların taşınması gerektiği savunulmuş ve en önemlisi de yargının bağımsızlığını sağlamak adına yargıçların parlamento kararı ile görevden alınması konusu düzenlenmiştir (Gemalmaz, 2003: 70). Yeni Çağ'da İngiltere kaynaklı insan hakları ile ilgili belgelerde; parlamentonun kral karşısında ve yönetimde yetkilerinin artırılmasına yönelik düzenlemelerin olduğu görülmektedir.

Amerika'nın keşfedilmesi üzerine İngiltere, Amerika'da koloniler kurarak sömürgecilik faaliyetlerine başlamıştır. Bununla birlikte kolonilerde yaşayan insanların İngiliz tebaası olduğunu belirtmiştir. Ancak zamanla İngiltere'de yapılan düzenlemeler Amerika'ya yansımaz olmuş ve halk, haklarını aramak ve sömürgeciliğe dur demek için direnmiştir. Bu direniş Amerika'da devlet ve ulus bilincini uyandırmış, halk devletin bireysel özgürlüğü esas alan bir temele oturtulmasını hedeflemiştir (Mumcu, 1992: 64). Amerikan halkının bu girişimleri, özellikle devlet karşısında bireysel özgürlüğe vurgu yapması insan haklarının gelişmesine ışık tutan belgelerin yayımlanmasına öncülük etmiştir.

Amerikan belgelerinden ilki Virginia Kolonisi tarafından hazırlanan ve 1776 yılında yayımlanan “*Haklar Bildirgesi*” (*Bill of Rights/ Virginia Haklar Bildirgesi*)' dir. Bildirge'de tüm insanların yaratılışları gereği eşit ve özgür oldukları; yaşama, mülkiyet edinme ve güvenlik gibi vazgeçilemez ve devredilemez birtakım haklara sahip oldukları yazmaktadır (Çağırın, 2011). Bununla birlikte Bildirge'de insanların doğuştan özgür olduğu ifadesinin yer alması ancak kölelik kurumuna dair bir açıklamanın da bulunmaması Bildirge'deki çelişkiye dikkat çekmektedir (Gemalmaz, 2003: 76).

Haklar Bildirgesi model alınarak Amerikan Kongresi tarafından 1776 yılında 13 koloninin İngiltere'den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine hazırlanan ve kabul edilen “*Amerikan Bağımsızlık Bildirisi*” (*American Declaration of Independence*) de insan haklarının gelişiminde önemli yer tutmaktadır. Diğer belgelerden farklı olarak anayasal bir kimlik taşıyan Bildiri'nin temeli, ulusun kendi kaderini tayin etme ve bağımsızlık için mücadele verme haklarına dayanmaktadır. Aynı zamanda bildiri temel hak ve özgürlükleri kabul ederek anayasada güvence altına alan ilk yazılı belge olma özelliği taşımaktadır.

Anayasal nitelikteki Bildiri’de sadece haklar ilan edildiği ve temel hak ve özgürlükler maddeler halinde tek tek sıralanarak açıklandığı için Bildiri insan haklarını hukuki alanda üst basamaklara yükseltmiştir (Aktan vd., 2000; Hekimoğlu, 2013: 181-182). Bu zamana kadar sözleşme veya şart metinlerinde yer alan ve doğal hukuk içerisinde incelenen insan hakları, Amerika Bağımsızlık Bildirisi ile anayasada yer alarak pozitif hukukun alanına girmiştir. Siyasi ve dini otorite karşısında hak talebinde bulunan halk anlayışından kendi haklarını ilan eden halk anlayışına geçildiği de görülmektedir.

Amerika’ da insan hakları en nihayetinde anayasa başlığı altında yer almıştır. 1787 Anayasası ilk oluşturulduğunda temel hak ve özgürlüklerden bahsetmese de 1791 yılında Anayasa’da yapılan değişikliklerle “*din, ibadet, ifade ve basın özgürlüğü, toplanma ve dilekçe hakkı, şahıs ve konut dokunulmazlığı, adil yargılanma hakkı, aşırı kefaletin yasaklanması, hakların diğer bir hakkı ortadan kaldırmak amacıyla kullanılamayacağı, köleliğin ilga edilmesi (1865)*” gibi hususların Anayasa’da yer alması ile insan hakları tam manasıyla anayasal güvence altına alınmıştır (Aktan vd., 2000; Hekimoğlu, 2013; Ünal, 1997). Yeni Çağ’da Amerika’nın insan haklarını geliştirmeye yönelik katkısı, temel hak ve özgürlüklere Anayasalarında yer vererek onları pozitif hukukun alanına dâhil ettiği için bu zamana kadar yapılan katkıların çok üstündedir.

Yeni Çağ’da Fransa’nın sosyo-ekonomik ve toplumsal yapısının profili; asiller, rahipler ve halk olmak üzere üç toplumsal sınıfın yaşantıları üzerinden çizilmektedir. Asiller ve rahipler hiçbir şekilde çalışmamakta, üretime katılmamaktadır; halk ise üreten kesimi oluşturmakla birlikte karnını doyuracak miktarda para aldıktan sonra, emeğinin karşılığı olan ücretin geri kalanını vergiler adı altında hükümete vermektedir. Halk sefalet içinde yaşarken, asiller ve rahipler halkın vergileri ile lüks bir yaşam sürdürmüştür. Fransa’daki bu yaşam tarzına başkaldırının olması, Amerika’daki gelişmelerin örnek alınması ve Montesquieu’nün kuvvetler ayrılığı ilkesini, Rousseau’nun kralın egemenliğinin Tanrı’ya değil de halka dayanması gerektiği düşüncesini savunması ile Fransa’da ihtilalin ayak sesleri duyulmuştur (Doğan, 2005: 99-102).

Amerika’da 1775 Amerikan Bağımsızlık Savaşı’ndan sonra hazırlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’ nin yayımlanması; 1789 Fransız Devrimi’nden sonra Fransa’da “*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*” (*Declaration of Human and Citizen Rights*) nin ilan edilmesi ile benzer oluşumlar göstermektedir. İnsan haklarının Bildiri’ye başlık olarak konulması insan hakları gelişiminde önemli bir kırılma noktası yaşandığını düşündürse de

Bildiri, Amerika'daki gelişmelerin Fransa'ya sirayet etmesi olarak yorumlanmaktadır. 17 maddeden oluşan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde diğer insan hakları belgelerinde olduğu gibi insanın doğal, sürekli ve devredilemez temel hak ve özgürlükleri olduğu; bu hakların kamu gücü tarafından korunması gerektiği ve bu haklara sadece Fransızların değil tüm insanlığın sahip olduğu açık ve yalın bir üslupla ifade edilerek sıralanmıştır. Böylelikle kanun üstünlüğünün vurgulandığı İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile insan hakları evrensel nitelik kazanmıştır. Toplumun yapı taşı olan bireyin öncelendiği ve onun mutluluğunun amaç edinildiği Bildiride; özgürlüklerin ulusun ortak yararı esas alınarak çıkarılan bir kanun ile sınırlandırılabilmesi de yazmaktadır. İnsan olmanın çıktısı olarak görülen yurttaşlık vasfının çeşitli haklar içerdiği düşüncesi ile Bildiri'de yurttaşlık hakları da düzenlenmiştir. Örneğin siyasal ilke ve anayasal esas niteliğinde maddeler içeren Bildiri'de; yurttaşların doğrudan veya dolaylı olarak kanun çıkarılması sürecine iştirak edeceği ve yönetimde kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimseneceği vurgulanmaktadır (Aktan vd., 2000; Doğan, 2005; Kapani, 1993: 45-47). Montesquieu ve Rousseau'nun düşüncelerinin Bildiri'de yer alarak eylemleştirildiği görülmekte ve sonrasında birçok özgürlük hareketinin kaynağı olacağı bilinmektedir. Ayrıca Bildiri, insan kavramını evrenselleştirdiği için insan haklarının sadece bir ulusu kapsar nitelikte olmadığını; tüm insanlık adına düzenlenen haklar olduğunu belirterek insanlar arasında tam eşitliği esas almıştır.

Yeni Çağ Fransı'ndaki bir diğer gelişme "1791 Fransız Anayasası" nın giriş kısmında tüm insanların eşit ve doğal haklara sahip olduğu ifadesinin yer alması ile Anayasa metninin başlamasıdır. Bildiri'ye konu olan insan haklarının Anayasa'ya taşındığı ve Anayasa'da özellikle halkın egemenliğinin vurgulandığı görülmektedir (Ünal, 1997: 33). Fransa'da 1792 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile "1793 Anayasası" çıkarılmıştır. Bu Anayasa'nın da başında İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, bazı haklar da eklenerek 35 madde halinde yer almıştır. Yardım hakkı, çalışma hakkı, isyan etme hakkı, insanların satılması yasağı gibi yeni haklar ve yasaklar getiren Bildiri; ekonomik ve sosyal haklarla birlikte kölelik kurumunun kaldırılmasına da işaret etmiştir. "1795 Anayasası" nın başına 'İnsan ve Yurttaş Hakları ve Ödevleri' başlığı ile revize edilerek konulan Bildiri'de; halkın da devlete karşı bazı sorumlulukları olduğuna değinilmiştir (Çağırın, 2011: 13-14). Bildirinin anayasaların başına konulması Fransa halkı ve hükümetinin insan haklarına verdiği önemi gösterirken, haklara sürekli yenilerinin eklenmesi ile Bildiri'nin değiştirilerek geliştirildiği gözlemlenmektedir.

Yeni Çağ'da insan hakları Rönesans, Hümanizm, Reform ve Aydınlanma gibi düşünsel gelişmeler ışığında; anayasalarda yer alarak pozitif hukukun konusu olmuş, böylelikle hukukun üstünlüğünün kabul edildiği bu çağda devlet tarafından korunup denetlenmiştir. Ayrıca insan, birey kabul edilerek evrensel bir kimlik kazanmıştır.

3.1.4. Yakın Çağ'da İnsan Hakları

Yeni Çağ'ın son yıllarında olgunlaşma emareleri gösteren insan hakları, Yakın Çağ'da tam anlamıyla olgunlaşmıştır. Bu çağda insan haklarının savunuculuğunu yapan devlet, onu en temel yasası olan anayasalarda işleyerek normlar hiyerarşisinin en üst basamağına oturtmuştur. Böylelikle insan haklarının anayasal çağı başlamış ve günümüz insan hakları anlayışının oluşum ve gelişim sürecine girilmiştir.

İnsan hakları Amerika ve Fransa anayasalarından sonra Yakın Çağ'da; 1812 İspanya Anayasası'nda, 1814 Norveç Anayasası'nda, 1815 Hollanda Anayasası'nda, 1831 Belçika Anayasası'nda, 1847 Liberya Anayasası'nda, 1851 Prusya Anayasası'nda, 1853 Arjantin Anayasası'nda, 1876 Kanun-i Esasi ile Osmanlı Anayasası'nda ve 1880 Bolivya Anayasası'nda yer almıştır (Çağiran, 2011; Gemalmaz, 2003). 19. yüzyılda devletlerin kurulması için anayasa adeta şart olarak algılanmış, anayasada insan haklarının yer almaması ise gelişmenin önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Bu düşünce yapısına sahip birçok devlet, insan haklarını anayasalarına dâhil etmiştir.

Önceki çağlarda da gördüğümüz gibi insan haklarını şekillendiren her zaman düşünce olmuştur. Bu çağın felsefi düşüncesi ve ideolojisi ise ilk yıllarda liberalizm sonrasında sosyalizmdir. Siyasette ve ekonomide etkin olan liberal anlayış, siyasal bağlamda insanın bireysel özgürlüğünü; ekonomik bağlamda ise ekonomiye devletin minimum müdahalesini esas almaktadır. Bireyselliğin yanında özgürlük ve eşitliği de doktrinlerinin temelinde ele alan liberallerin, insan haklarının gelişimine fazlaca katkıları olmuştur. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin yaşanması makinelerin kullanımı için insan gücü ihtiyacı doğurmuştur. Bu da Yeni Çağ'daki burjuvazi kesiminin Yakın Çağ'da işçi sınıfı olarak karşımıza çıkmasına sebep olmuştur. İşçi sınıfı ve üretim araçlarını elinde bulunduran kesim arasındaki sınıfsal fark, ekonomik farkın artması ile tetiklenerek belirgin bir hal almıştır. Toplumdaki bu düzen insanı değerli bir varlık olarak gören liberal anlayışla örtüşmeyince insanlar arasında ve toplumda eşitliği savunan sosyalizm hâkim

anlayış olmaya başlamıştır. Sosyalist anlayışa göre insanın sahip olduğu haklar toplum tarafından şekillendirilmektedir. Liberal anlayışın aksine sosyalistler, ekonomide devlet müdahalesini desteklemekte; siyasal bağlamda ise işçi sınıfının da devlet yönetiminde söz sahibi olması gerektiğini savunmaktadır (Mumcu, 1992: 74-82). Yakın Çağ toplumunun yaşadığı sosyal olaylar ve dönüşümler; temel hak ve özgürlüklerin yanında sosyal, ekonomik ve siyasal hakların da yer almasında etkili olmuştur. Yeni hakların vatandaşlarca kullanılmasından sorumlu olan devlet, herkesin eşit bir şekilde haklardan yararlanabilmesi için müdahaleci anlayış ekseninde hareket etmiştir.

19. yüzyılda insan hakları anayasal dönemini yaşamakla birlikte düşünce akımları, ekonomik ve toplumsal olaylar sayesinde bu yüzyılda var olan haklara yeni haklar eklenmiş ve insan hakları özellikle 20. yüzyılda çeşitli kategorilere ayrılarak düzenlenmiştir.

Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde insan kavramının evrenselleştirilmesi ile dolaylı olarak evrensel nitelik kazanan insan hakları, 20. yüzyılda ülke sınırlarını aşarak tam anlamıyla evrenselleşmiştir. Kavramın evrenselleşmesine önyak olan Dünya Savaşları ve savaşlar sonrası yaşanan toplumsal olaylardır. Ancak Dünya Savaşları öncesinde yaşanan devletlerarası güç, toprak ve kaynak mücadeleleri insan hakları konusunda bölgesel gelişmelerin yaşanmasına olanak vermiştir. Bu gelişmelerden ilki 1899'da Rus Çarı II. Nikola'nın isteği üzerine Hollanda'nın Lahey kentinde uluslararası silahsızlanma konusunu görüşmek üzere bir konferansın toplanmasıdır. "*Lahey Barış Konferansı*" (*The Lahey Peace Conference*) olarak adlandırılan bu Konferans, 1907 yılında bir kez daha toplanmış, daha sonra I. Dünya Savaşı sebebiyle bir daha bir araya gelememiş ve dağılmıştır. Konferans, devletlerin hâlihazırda silah teknolojisi alanında çalışmalar yürütmesi ve silah teknolojisinde önemli gelişmeler kat etmesi üzerine hedeflenen sonuca ulaşamamıştır. Ancak Konferans sivillerin korunması gerektiği ve savaşın insan yaşamını tehlikeye sokan bir olay olduğu için insan hakları ile bağdaşmadığı düşüncelerini içermesi sebebiyle 20. yüzyıldaki insan hakları gelişmelerinin yükselebileceği ilk basamağı temsil etmektedir. Ayrıca dönemin güçlü devletlerinin katılımıyla gerçekleşen Konferans; ilk kez birçok devletin (26 devlet) bir araya gelerek insan hakları bağlamında hareket etmiş olması açısından önemlidir (Birinci, 2017). Aslında insan haklarını uluslararası alana taşıyan ilk girişimin Lahey Barış Konferansı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Uluslararası alanda ses getiren bir diğer konferans “*Paris Barış Konferansı*” (*The Paris Peace Conference*) dir. I. Dünya Savaşı’ndan sonra toplanan ve dünyada barışı sağlamak amacıyla bir cemiyetin kurulması gerektiğinin dile getirildiği Konferans, devletlerarası toprak paylaşımı ve gizli antlaşmaları konu edinse de insanların barış ortamında, güvenli bir şekilde yaşamaları gerektiğini savunması açısından önemlidir. Konferans’ta bireysel haklardan ziyade kolektif haklar ele alınmıştır. İnsancıl çalışma şartlarının yerine getirilmesi ve köle ticaretinin yasaklanması Konferans’ta ifade edilen kolektif haklara örnek teşkil etmektedir (Birinci, 2017: 55-56). Paris Barış Konferansı’nda devletlerin dünyada barışı sağlamak adına toplanmış olmasına rağmen savaş sonrası çeşitli çıkarların Konferans’a konu edilmesi tezatlık oluştursa da insan haklarının söylemlerde yer alarak gündemde kalması hakların gelişimi için faydalı olmuştur.

Dünya Savaşları sonrası özellikle de II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan yıkımlar, kitlesel kıyımlar, yayılcı politikalar, sömürgecilik ve belirli kesimlere tanınan imtiyazlar toplumda insan onuruna yaraşır ortamı yok etmiştir. Paris Barış Konferansı’nda da öngörüldüğü üzere I. Dünya Savaşı’ndan sonra devletlerarasındaki anlaşmazlıkları uzlaşma ile gidermek amacıyla 10 Ocak 1920 tarihinde Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak Cemiyet amacına ulaşamayarak ikinci bir savaşın olmasını engelleyememiştir. Bununla birlikte Milletler Cemiyeti, devletlerarası uzlaşmayı barışçıl yollarla sağlamak üzere takip ettiği doktrinde ne uzun vadede bir barış ortamı için planlara ne de insan hakları kavramına yer vermiştir (Birinci, 2017: 51-52; Coşkun, 2006). Birtakım özgürlüklerden bahsetmiş olsa da Milletler Cemiyeti, insan haklarını geliştirmek ve daimi barışı ortamını tesis etmek konularında etkili bir kuruluş olmakta yetersiz kalmıştır.

20. yüzyıldaki insan haklarının gelişim sürecinde *ILO*’ (*Uluslararası Çalışma Örgütü/International Labor Organization*) ya da yer vermek faydalı olacaktır. Zira Sanayi Devrimi sonrası insan gücüne olan ihtiyaç I. Dünya Savaşı ile daha da belirginleşmiş ve kadınların da bu ihtiyacı karşılamada rol almasına ve kadınların yeni bir oluşumun içine girerek birtakım haklarının doğmasına neden olmuştur. Sosyal adalet merkezli kurulan ve bağımsız bir örgüt olan ILO, işçi hakları ve kadın hakları alanlarındaki savunuları ile hem kadın haklarının hem de insan haklarının gelişmesinde etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı’ndan sonra da varlığını koruyan örgüt, ayrımcılığa karşı sert tepkisi ile dikkat çekmektedir (Birinci, 2017: 57). İnsan haklarının zamanla günümüz anlayışına ulaşmasında yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelerin sonuçları itibarıyla yeni

örgütlerin veya işbirliklerinin kurulması ve bu örgüt veya işbirliklerinden insan haklarını geliştiren çıktılar elde edilmesi insan haklarının küçük ancak süreklilik arz eden gelişmelerle istikrarlı bir şekilde yol aldığını göstermektedir.

Yaşanan iktisadi, sınai ve siyasi olaylar güç dengelerinin değişmesine neden olurken devletlerin büyüme arzularını ve daha fazla kazanma isteklerini kamçılamıştır. Böylelikle kapitalist anlayışın hâkimiyet alanını artırdığı dünyada yeni bir savaşın çıkması da kaçınılmaz olmuştur. 1939-1945 yılları arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı tüm dünyada ciddi anlamda can kayıplarına ve hak ihlallerine neden olmuş; insanlar arasındaki eşitsizliği ve devletler arasındaki güç dengesizliklerini acı bir şekilde ortaya koymuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında da insan hakları alanında gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Yaşanan gelişmelerden biri ABD Başkanı Roosevelt'in 1941 tarihli "*Dört Özgürlük Üzerine Konuşma*" (*Speech on the Four Freedoms*) sıdır. Konuşma'da bahsi geçen dört özgürlük; ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü, kişi ve konut dokunulmazlığı şeklinde çevirebileceğimiz korkudan kurtulma özgürlüğüdür. Bu özgürlüklerin tüm dünyada ve tüm insanlar için geçerli olmasını temenni eden ABD Başkanı, insan haklarını uluslararası alanda korumayı ve tüm uluslara mal etmeyi amaçlamıştır. Roosevelt bu gelişmeyi yine aynı yıl İngiltere Başkanı Churchill ile birlikte hazırladıkları "*Atlantik Şartı*" (*Atlantic Charter*) ile devam ettirmiştir. Şart'ta; Konuşma'da yer alan özgürlüklere değinilmekle birlikte ulusların kendi kaderini tayin etme özgürlükleri olduğundan ve yönetim biçimlerini seçme hakları bulunduğu da bahsedilmiştir (Bozkurt, 2006: 63-64). Konuşma ve Şart'a bakıldığında uluslararası alanda yankı uyandıran büyük gelişmeler gibi görünmese de bu iki gelişme; Birleşmiş Milletler adında, çok ses getirecek ve insan haklarını zirve noktasına ulaştıracak bir örgütün kurulmasına yönelik atılan önemli adımlardır.

II. Dünya Savaşı sonrası güvenli ve sağlıklı ortamı yeniden tesis etmek, barış ortamını hâkim kılmak amacıyla; 1945 yılında geçmiş Milletler Cemiyeti'ne, temeli 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne dayanan Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. Tüm devletlerin insan haklarına saygı yükümlülüğü bulunduğunu belirten bir antlaşma ile kurulan BM, 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Komisyonu'nun hazırladığı "*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*" (*Universal Declaration of Human Rights*) ni BM Genel Kurulu aracılığıyla ilan etmiştir (Birleşmiş Milletler Örgütü, 2023). 10 Aralık'ın Dünya'da 'İnsan Hakları Günü' olarak kutlanılmasını sağlayan Bildirge, bunu ilk kez insan hakları

kavramını tanımlaması ve insan haklarını uluslararası alanda tüm insanları kapsayacak şekilde düzenlemesi ile başarmıştır ve adeta insan haklarının simgesi haline gelmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB), bir önsöz ve 30 maddeden oluşmakta olup 1-21. maddeler arasında 18. yüzyıla kadar tekrar edilen klasik haklar olan insanın kişiliğine bağlı hakları ve siyasal özgürlükleri; 22-28. maddeler arasında ise bireylerin ekonomik ve kültürel haklarını içermektedir. Son iki maddede hakların kullanılması ve sınırlandırılması ile ilgili hükümler yer almaktadır. Bildirge temel haklardan sonra ekonomik ve kültürel hakları da düzenleyerek insan haklarının bütünselliği niteliğini de böylelikle ortaya koymuştur. Bildirge tüm insanların özgürlük, haklar ve onur sahibi başlıklı hususlarda doğuştan eşit olduklarını belirtmekle başlamaktadır. 2. maddesinde ise günümüzde yaptığımız insan hakları tanımının bel kemiğini oluşturan “*Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya diğer herhangi bir ayırım gözetmeksizin bu Bildirgede belirtilen tüm hak ve özgürlüklerden yararlanabilir*” ifadeleri yer almaktadır. Devamında sırasıyla; yaşama hakkı, köle ticaretinin yasaklanması, işkence yasağı, kanun önünde eşitlik, hak arama ve yargı yollarına başvurma hakkı, keyfi olarak özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı, adil yargılanma hakkı, suçluluk karinesi ve suçla orantılı ceza verme, özel yaşamın gizliliği ve konut dokunulmazlığı, seyahat etme özgürlüğü, iltica etme hakkı, evlenme ve aile kurma hakkı, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı, devlet yönetiminde söz sahibi olma ve görev alma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, eğitim hakkı ve kültürel yaşama serbestçe katılma konuları düzenlenmiştir (Birleşmiş Milletler, 2023; Sağlam, 2019). Düzenlenen başlıklara bakıldığında günümüz insan haklarının ve günümüz anayasa metnlerinin özünü Bildirge’den aldığı görülmektedir. Bildirge’nin maddelerinde her konuya sade ve anlaşılır bir dille açıklık getirilmiş ve tüm insanlara ithaf ettiği sürekli ‘herkes ve hiç kimse’ kelimeleri kullanılarak vurgulanmış ve hatırlatılmıştır.

Bildirge kısa sürede birçok devlet tarafından onaylanıp kabul edilmiştir. Türkiye Bildirge’yi 6 Nisan 1949 tarihinde kabul etmiş, 27 Mayıs 1949 tarihli Resmi Gazete’de yayımlayarak yürürlüğe koymuştur. Bildirge tüm devletlere tavsiye niteliğindedir. Zira insan haklarının ihlali söz konusu olduğunda herhangi bir yaptırım bulunmamaktadır. Hukuki bağlayıcılığı olmamasına rağmen kısa sürede birçok devlet tarafından içselleştirilen İHEB, birçok milletin hayatına girmiş, birçok anayasa metninden atıf

almıştır. Hakların sentezlendiği Bildirge ile BM, aslında tüm dünyaya işbirliği çağrısında bulunmuştur. (Gemalmaz, 2003; Kapani, 1993: 62-64). Bu yüzden evrensel nitelik taşıyan insan hakları belgelerinden ilkinin oluşturmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hem evrensel oluşunu hem de sadece insan haklarını konu edinişini (diğer bildirgelerde olduğu gibi otorite sınırlandırmaları söz konusu değildir) ismi ile gayet kuvvetli bir şekilde vurgulamaktadır. Bu sebeple ilan edildiği döneme göre belgenin taşıdığı özellikler tahmin edildiğinden daha fazla anlam taşımaktadır.

Devletlerin kısa sürede BM'nin çağrısına kulak verip Bildirge'yi onaylamaları üzerine Bildirge'nin hukuki işleviyle ilgili tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Tartışmalar sonucunda; Bildirge'nin, Bildirge'yi onaylayan devletlere herhangi bir sorumluluk yüklediği, oysa Bildirge'de ivedilikle uyulması gereken haklar ve yasaklar olduğu, bu sebeple de devletlerle BM arasında karşılıklı hukuki sonuç doğuracak ve devletlere görev ve sorumluluk yükleyecek bir sözleşme ile bu soruna çözüm bulunması gerektiği konusunda uzlaşmıştır. Ayrıca Bildirge'de hakların, özgürlüklerin ve yasakların kısa cümleler kurularak sadece ana hatları çizildiği için detaylı bir şekilde düzenlenmeye ihtiyacı olduğu hususunda da fikir birliği sağlanmıştır. Kabul gören öneriler ışığında Bildirge'nin etkinliğini ve içeriğini artırmak adına BM İnsan Hakları Komisyonu uzun çalışmalar sonucu 1966 yılında '*Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*' ile '*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*' başlıklı iki sözleşme hazırlamıştır. Hazırlanan ve "*İkiz Sözleşmeler*" olarak bilinen bu sözleşmeler 1966 yılında onaylanmasına rağmen 35 ülkenin sözleşmeleri onaylayıp katıldıklarına dair belge sunma şartı arandığı için ancak 1976 Mart'ında yürürlüğe girebilmiştir (Doğan, 2005; Kapani, 1993; Sevindik, 2019). İnsan haklarına tüm dünyada saygı duyulması için ve insan haklarını tüm dünyada uygulanabilir kılmak için BM'nin verdiği mücadele onun güçlü bir uluslararası örgüt olmasından da ileri gelerek başarılı bir şekilde devam etmiştir. Bildirgenin işlevselliğini artırmak adına verilen çabalar, insanın hiçbir şahsi ve siyasi menfaate konu edilmeksizin değerinin ancak 20. yüzyılda kavrandığını göstermektedir.

İkiz Sözleşmelerden ilkinin oluşturan Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme başlangıç metni, dördü ana bölüm olmak üzere toplam altı bölüm, 53 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm Kendi Kaderini Tayin Hakkı başlığını taşımakta olup halkların kendi kaderini tayin etmesi hakkından bahsetmektedir. İkinci bölümde Genel Hükümler başlığı altında; sözleşmenin iç hukukta uygulanması ve ayrımcılık yasağı, cinsiyet eşitliği,

olağanüstü durumda yükümlülük azaltma ve hakları kötüye kullanma yasağı konuları düzenlenmiştir. Maddi Haklar başlıklı üçüncü bölümde; yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı, tutulanların hakları, borç nedeniyle hapis yasağı, seyahat özgürlüğü, yabancıların sınır dışı edilmelerine karşı usulü güvenceler, adil yargılanma hakkı, kanunsuz ceza olmaz ilkesi, kişi olarak tanınma hakkı, mahremiyet hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, savaş propagandası ve düşmanlığı savunma yasağı, toplanma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, ailenin korunması, çocukların hakları, siyasi haklar, hukuk önünde eşitlik, azınlıkların korunması konulu haklar, yasaklar ve ilkeler yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise Uluslararası Uygulama Hükümleri; İnsan Hakları Komitesi, adaylık ve seçim, seçim zamanı, komitenin kompozisyonundaki denge, görev süresi, üyeliğin boşalması, boşalan üyeliklerin doldurulması, komite üyelerine ödeme yapılması, sekreterlik hizmetleri, komitenin toplantıları, komite üyelerinin yemin beyanı, görevliler ve iç tüzük, devlet raporları, komiteye yapılan devlet başvuruları, devlet başvurularının Ad hoc Uzlaştırma Komisyonuna (Komisyonun amaca yönelik kısa süreli çözümler bulması) gelmesi, ayrıcalıklar ve muafiyetler, diğer uluslararası usullerle ilişki ve yıllık rapor başlıkları ile düzenlenerek insan haklarının nitelikli bir şekilde gelişiminin sağlanması ve hak mağduriyetlerine sebep olunmaması adına Komitenin işleyişi en ince ayrıntısına kadar açıklanmıştır. Beşinci bölüm Yorumlama Prensipleri başlığı altında; BM ve uzman kuruluşları ile ilişki ve doğal zenginlikleri ve kaynakları kullanma önceliği konularını içermektedir. Son Hükümler başlıklı altıncı bölümde ise; imza, onay ve katılma, yürürlüğe girme, federal devletlerde geçerlilik, sözleşmede değişiklik yapılması, genel sekreter tarafından yapılan bildirimler ve orijinal metin başlıkları düzenlenmiştir (Kalabalık, 2009: 70-71; İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2023).

Sözleşme’de birinci kuşak haklar (klasik haklar) yer almaktadır. Bununla birlikte hak ihlallerini önlemek adına aynı yıl Ek Protokol hazırlanarak Protokolde BM İnsan Hakları Komitesi adında bir komitenin kurulması gerektiği belirtilmiş ve böylelikle Sözleşme’nin denetim mekanizması oluşturulmuştur. Ayrıca kurulan Komitenin taraf devletlerce hazırlanan insan hakları raporlarını incelemek ve genel yorum hazırlamak gibi görevleri bulunduğu da Sözleşme’ye eklenmiştir. Sözleşme’nin eksik yanları ve açıklanmaya ihtiyacı olan kısımları üç adet protokol hazırlanarak giderilmiştir (Gemalmaz, 2003: 345-351). Araştırmada içeriği yazılan Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, ek protokollerin ilave edilerek düzenlenmiş son haliyle yer almaktadır.

İkiz Sözleşmelerden ikincisi Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir. Sözleşme başlangıç metni, beş bölüm ve 31 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm diğer Sözleşme'de de olduğu gibi kendi kaderini tayin hakkından bahsetmektedir. İkinci bölüm Genel Hükümler başlığı altında; sözleşmenin iç hukukta uygulanması ve ayrımcılık yasağını, cinsiyet eşitliğini, hakların sınırlanması ve hakları kötüye kullanma yasağını düzenlemiştir. Maddi Haklar başlıklı üçüncü bölümde; çalışma hakkı, adil ve uygun işte çalışma şartları, sendikal haklar, sosyal güvenlik hakkı, ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması, yaşama standardı hakkı, sağlık standardı hakkı, eğitim hakkı, zorunlu ilköğretimi sağlama yükümlülüğü ve kültürel yaşama katılma hakkı başlıklı konular yer almaktadır. Dördüncü bölüm Uluslararası Uygulama Hükümleri'ni; devlet raporları, raporların hazırlanması, uzman kuruluşların raporları, raporların BM İnsan Hakları Komisyonu'na gönderilmesi, devletlerin ve uzman kuruluşların yorumları, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in raporları, BM'nin diğer kuruluşlarını bilgilendirme, hakların gerçekleştirilmesi için uluslararası faaliyet, BM ve uzman kuruluşları ile ilişki ve doğal zenginlikleri ve kaynakları kullanma önceliği başlıkları ile düzenlemiştir. Beşinci bölüm ise Son Hükümler başlığı altında; imza, onay ve katılma, yürürlüğe girme, federal devletlerde geçerlilik, sözleşmede değişiklik yapılması, genel sekreter tarafından yapılan bildirimler konularını ve son maddesinde orijinal metne dair düzenlemeleri içermektedir (TBMM, 2023).

İkinci kuşak hakların düzenlendiği Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de diğer sözleşmeye nazaran gerçekten devletin birtakım düzenlemelerde ve eylemlerde bulunması gerekmektedir. Sözleşme ekonomik, sosyal ve kültürel hakların klasik insan hakları başlığı altında düzenlenmesine son vererek bu hakların da ayrı bir önem arz ettiğini göstermiştir. Ayrıca bu hakların ayrı bir sözleşmede düzenlenmesi insan haklarının sınıflandırılmasına da kaynaklık etmiştir. (Çağiran, 2011). Sözleşme'nin denetim organını Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi oluşturmaktadır. Bu Komite de İnsan Hakları Komitesi gibi devletlerin hazırladıkları raporları inceleyip değerlendirmekle yükümlüdür (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021). İnsanlar temel haklarını elde ettikten sonra ikinci ve üçüncü kuşak olarak adlandırılan öncelik sırası temel haklardan sonra gelen bu hakları da düzenlemeye başlamıştır. Gelişen ve değişen dünyada yeni oluşumların meydana gelmesi veya şartların değişiklik arz etmesi üzerine İkiz Sözleşmeler'de de görüldüğü gibi haklar,

özgürlükler ve sınırlılıklar da gelişim göstermiştir. Yaşanan bu gelişmeler ise insan haklarını bir basamak daha yukarı taşımıştır.

İkiz Sözleşmeler, Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanmış ve 2003 yılında sözleşmelerin ulusal hukuka uygun olduğunu belirten 4868 sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeler T.C. 1982 Anayasası'nın 90. maddesine göre Türkiye için bağlayıcılık arz etmektedir (Sevindik, 2019: 566-571). Türkiye'nin uluslararası hukuktaki insan haklarına yönelik bu hamleleri iç hukukunda da insan haklarının geliştirilmesine ve uluslararası alanda asgari düzeydeki insan hakları anlayışına ortaklık etmesine olanak sağlamıştır.

BM, insan haklarının niteliğini artırmak adına İHEB kaynaklı birçok sözleşme hazırlamıştır. Sözleşmelerden bazıları; 1959 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1960 tarihli Eğitimde Ayrımcılığa Dair Sözleşme, 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Sözleşmesi, 1979 tarihli Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Sözleşmesi, 1984 tarihli İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muameleye ve Cezaya Karşı BM Sözleşmesi, 1991 tarihli Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'dir (Sevindik, 2019: 573-581). Sözleşme başlıklarından da anlaşılacağı üzere BM haklar konusunda daha kendine özgü sınıflandırmalar yapmış ve neredeyse ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel çoğu konuyu tek tek ele alarak sözleşme metni oluşturmuştur. Metinlerde hakların detaylı bir şekilde düzenlendiğini ve eksik kısımların protokollerle tamamlandığını görmek mümkündür.

İHEB kabul edildiğinde 56 üyesi bulunan BM'nin (ki bunlardan 8'i başta İHEB'i kabul etmemiştir), günümüzde 193 üyesi bulunmaktadır. Bu da bizlere İHEB'in ve İHEB'in çıktısı olan birçok insan hakları içerikli sözleşmelerin destekçilerinin giderek arttığını göstermektedir. Birçok sözleşmenin kaynağı olmakla beraber evrensel bir Bildirge olan İHEB, zamansal sınırlılıkları da olmayan, tüm insanlara hitap ettiği gibi yayımlandıktan sonraki tüm yıllara da hitap eden ve edecek olan kaynak niteliğinde bir belgedir. Çünkü dönemin şartlarına göre yeni sözleşmelerle hakları düzenleyen BM ile beraber belgeler de gelişim göstermektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da savaşın izlerini silmek, yaralarını kısa sürede sarmak ve daimi barışı tesis etmek amacıyla kurulan ve bölgesel bir örgüt olan Avrupa Konseyi (AK)'nin de insan hakları alanında önemli girişimleri ve çalışmaları olmuştur.

1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi, insan hakları ve özgürlüklerinin korunmasını ve tüm insanların hak ve özgürlüklerden faydalanmasını amaç edinerek çalışmalar yürütmektedir. Avrupa Konseyi'nin insan hakları adına yaptığı en önemli çalışma “*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*” (AİHS/*European Convention on Human Rights*) ni hazırlamasıdır. Sözleşme İHEB'den esinlenmekle birlikte onun kadar geniş bir içeriğe sahip değildir. Ancak AİHS, bireylerin ulusal mevzuatların sundukları haklar yanında uluslararası mevzuattan da doğan birtakım hak ve özgürlükleri olduğunu ifade ettiği için ayrı bir öneme sahiptir (Gözübüyük, 2004). Sözleşmenin bu ifadesi henüz uluslararası alanda asgari düzeye getirilemeyen insan haklarından tüm insanların faydalanabilmesi için mevzuatlarında insan hak ve özgürlüklerine yer verilmeyen ülke vatandaşlarını, haklar konusunda bilinçlendirmek ve vatandaşların hak arama özgürlüklerini kullanmalarına destek olmak adına önemli bir gelişmedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi üç bölüm, 59 madde ve 16 ek protokolden oluşmaktadır. Sözleşme'nin kapsamı protokollerle genişletilmiştir. Ancak güncel nitelikte olan bazı protokoller önceki birkaç protokolü mülga etmiştir. AİHS'e taraf olan devletlerin sözleşmedeki hak ve özgürlüklerden vatandaşlarının faydalanmasını sağlamakla yükümlü olduğunu belirten Sözleşme, insan haklarına saygıyı vurgulayarak başlamaktadır. Hak ve Özgürlükler başlıklı birinci bölümde; yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı, kanunsuz ceza olmaz ilkesi, özel ve aile hayatına saygı hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, evlenme hakkı, etkili başvuru hakkı, ayrımcılık yasağı, olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma, yabancıların siyasal etkinliklerinin kısıtlanması, hakları kötüye kullanma yasağı, haklara getirilecek kısıtlamaların sınırlanması (Avrupa Konseyi, 2023) başlıklı haklar, özgürlükler, yasaklar ve ilkeler yer almaktadır. Sözleşme ülke bütünlüğünün korunmasına yönelik maddelere yer verirken hak ve özgürlüklerden faydalanmak için vatandaş olma şartı aramamış, yabancılara yönelik düzenlemeler de yapmıştır. Bununla birlikte Sözleşme'de sıralanan hak ve özgürlüklerin savaş gibi devletler için tehdit unsuru barındıran durumlarda sınırlandırılabilceği vurgulanmaktadır.

İkinci bölümde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) başlığı ile Sözleşme'nin denetim mekanizması mahkeme olarak düzenlenmiştir. Bu bölümde; Mahkeme'nin kuruluşu, yargıç sayısı, görev için aranan koşullar, yargıçların seçimi, görev süresi ve

görevden alınma, yazı işleri müdürlüğü ve raportörler, Mahkeme Genel Kurulu, tek yargıç, komite, daire ve büyük daire heyetleri, tek yargıcın yetkileri, komitenin yetkileri, Dairelerin kabul edilebilirliğe ve esasa ilişkin kararları, Büyük Daire lehine dosyadan el çekme, Büyük Daire'nin yetkileri, mahkemenin yargı yetkisi, devletlerarası başvurular, bireysel başvurular, kabul edilebilirlik koşulları, üçüncü taraf sıfatıyla davaya katılma, kayıttan düşme, davanın çekişmeli yargı ilkesine uygun olarak incelenmesi, dostane çözüm, duruşmanın kamuya açıklığı ve belgelere erişim, adli tazmin, daire kararları, Büyük Daire'ye gönderme, kesin kararlar, kararların gerekçesi, kararların bağlayıcılığı ve infazı, mahkemenin danışma görüşü verme yetkisi, mahkemenin giderleri, yargıçların ayrıcalıkları ve dokunulmazlıkları düzenlenmiştir (Avrupa Konseyi, 2023). AİHS, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) adı ile oluşturduğu denetim mekanizmasıyla etkinliğini artırmış, uluslararası alanda insan haklarını sistemli bir şekilde düzenlemiş, hukuk düzeni içerisinde insanlara haklarını ve özgürlüklerini koruma taahhütü vermiştir. Bu sebeple AİHS, İHEB'den çok daha işlevsel bir sözleşme olmakla birlikte halen etkinliğini de korumaktadır.

AİHS'in üçüncü bölümü Çeşitli Hükümler başlığını taşımakta olup; genel sekreter tarafından yapılan incelemeler, tanınmış insan haklarının korunması, Bakanlar Komitesi'nin yetkileri, diğer çözüm yollarına başvurma, ülkesel uygulama, çekinceler, feshi ihbar, imza ve onay konularını içermektedir. Eklenen protokollerle birlikte sözleşmeye dâhil olan konular; mülkiyetin korunması, eğitim hakkı, serbest seçim hakkı, borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı, serbest dolaşım özgürlüğü, vatandaşların sınır dışı edilmeleri yasağı, ölüm cezasının kaldırılması, savaş zamanında ölüm cezası, cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı, adli hata halinde tazminat hakkı, aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı, eşler arasında eşitlik ve ayrımcılığın genel olarak yasaklanması konularıdır (AK, 2023). Protokollerle özellikle ikinci kuşak haklara yönelik konular düzenlenmiş, düzenlenen bu konular AİHS'in içeriğini zenginleştirmekle beraber eksikliklerini de gidererek hakların veya özgürlüklerin ihlal edilmesi durumuna karşı gerekli tedbirleri alınmasını sağlamıştır.

Avrupa Konseyi, Konsey'e üye olmak isteyen devletlere AİHS'i imzalamayı şart koşmuş, bununla AİHM'nin maddi ihtiyaçlarını karşılamak için kaynak oluşturmayı hedeflemiştir. Sözleşme bu zamana kadar hiçbir belgede düzenlenmemiş olan bireysel başvuru hakkını düzenleyerek bir ilke imza atmış, insanların uluslararası hukukta da birey

olarak nitelendirilmesini sağlamıştır. Hak ve özgürlüklerin kullanılmasını, ‘iyi niyet’ esasına dayandıran Sözleşme, diğer insan hakları belgelerinde olduğu gibi bireyi devlete karşı koruyan maddeler içermekle birlikte karşılıklılık ilkesini esas almamıştır. İnsanlara ikincil bir güvence temin eden AİHS, iç hukuk yolları tüketildikten sonra; AİHM ise ulusal mekanizmalar kullanıldıktan sonra başvuru tamamlayıcı nitelikte bir sözleşme ve bir kurumdur. Ancak üye devletler Sözleşme’yi onayladıktan sonra Sözleşme’nin kendi mevzuatlarında doğrudan geçerli olacağını kabul etmiş olmaktadır (Gözübüyük, 2004: 310-312; Şenol, 2012). Bir nevi Sözleşme’ye taraf olan devletlerin iç hukukunda insan hakları konusu, Avrupa Konseyi tarafından düzenlenmiş, böylelikle insan hakları konusunda kitlesel bir gelişim yaşanmıştır.

Türkiye AİHS’i yayımlandığı yıl imzalamış ve Sözleşme 6366 sayılı Kanunla iç hukuka uygun bulunarak 1954 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak Türkiye ‘bireysel başvuru hakkına’ Sözleşmenin 8. 9. 10. ve 11. maddelerinin ikinci fıkralarında geçen *demokratik bir toplum* kavramının; T.C. 1982 Anayasası’nın ilkelerine, giriş kısmına ve 13. maddesine göre değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürerek çekince koymuştur. Fakat bu çekince Strasbourg Organları tarafından reddedilmiştir. Bu sebeple Türkiye bireysel başvuru hakkına dair maddeyi 2012 yılında yürürlüğe koymuştur (Metin, 2007). Sözleşmenin Türk hukukundaki yeri T.C. 1982 Anayasası’nın 90. maddesinde belirtilen *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar konun hükmündedir. Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konularda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır”* (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023) ifadesi ile düzenlenmiştir. Madde 90’a bakıldığında temel hak ve özgürlükler konusunu düzenleyen AİHS’in, ulusal mevzuattan üstün ve iç hukukta doğrudan uygulanabilir nitelikte olduğu görülmektedir. Ayrıca 2008 yılında AİHM’nin, Türkiye’nin iç hukukunda bağlayıcı olduğu kabul edilmiştir.

İHEB’in çıktısı olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme aslında AİHS’in çıktısı olan bölgesel nitelikteki *“Avrupa Sosyal Şartı”* (European Social Charter) nın uluslararası yansımasıdır. Ekonomik ve sosyal hakların düzenlendiği Avrupa Sosyal Şartı, AİHS kadar kısa bir sürede hazırlanamamıştır. Bunun nedeni ise sosyal hakların kullanılmasında aktif rol üstlenen devletin konsey üyesi

devletlerde aynı yapıda, gelişmişlikte ve anlayışta olmamasından ileri gelmektedir. Aynı şeyi devletlerin ekonomik, siyasal ve kültürel yapıları için de söylemek mümkündür. 10 yıla yakın bir sürede hazırlanan Şart, 1961’de kabul edilip 1965’te yürürlüğe girmiş ve 1996 yılında revize edilerek üye devletlerin imzasına açılmıştır. Avrupa Sosyal Şartı 19 madde olarak hazırlanmış ancak 1988, 1991 ve 1995 yıllarında çıkarılan protokollerle Şart’ın madde sayısı artırılarak kapsamı genişletilmiştir. Konut, sağlık, eğitim, çalıştırma, hukuki ve sosyal koruma, kişilerin dolaşımı, ayrımcılık yasağı konularını düzenleyen Şart, Türkiye tarafından 1989 yılında onaylanmıştır. Şart’ı diğer belgelerden ayıran özellik devletlerin istedikleri maddeye çekince koyarak ancak azami sayıdaki maddeleri kabul ederek onaylayabilir olmasıdır. Zira Şart hazırlanırken uzun zaman harcanmasına neden olan durum, Şart uygulamaya koyulurken tekrar nüksetmiştir (Doğan, 2005; Gemalmaz, 2003; Sarmış ve Şahin, 2014). Bu sebeple Avrupa Sosyal Şartı’nın kısmen bağlayıcı olduğu yorumu yapılabilmektedir.

20. yüzyılda insan haklarının gelişmesine belge hazırlayarak katkıda bulunan bir diğer bölgesel kuruluş Avrupa Birliği (AB)’dir. Diğer insan hakları belgelerinden bağımsız olarak Birlik içinde hazırlanan “*Temel Haklar Şartı*” (*Charter of Fundamental Rights*), 2000 yılında onaylanıp yürürlüğe girmiştir. Diğer sözleşme ve şartlarda tanınan hak ve özgürlükler Temel Haklar Şartı’nda 54 madde; onur, hürriyet, eşitlik, dayanışma, vatandaşlık ve adalet başlıkları altında altı bölüm şeklinde sınıflandırılarak işlenmiştir. Şart’ta yeni nesil haklara da yer verilmiştir. AB, Birliğe girmek isteyen aday ülkeler için bu Şart’ı onaylamalarını ve Şart’ta belirtilen yükümlülükleri yerine getirmelerini devletlerde kriter olarak aramıştır (Çağırın, 2011; Doğan, 2005: 166-174). Böyle bir kriterin konulması ve Şart’ın içeriği düşünüldüğünde, Temel Haklar Şartı’nda belirtilen hak ve özgürlüklerden Birliğe üye ülke vatandaşlarının yararlanacağı anlaşılmaktadır.

AB bünyesinde çıkarılan insan hakları temelli diğer belgelere; Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Bildiri, İnsan Haklarına İlişkin Açıklama, Temel Hak ve Özgürlükler Bildirisi, İnsan Hakları Bildirisi, İnsan Hakları, Demokrasi ve Kalkınmaya İlişkin Karar Belgeleri örnek gösterilmektedir (Şeref, 1997). İlerleyen zamanlarda bu içerikler üzerinde iyileştirilmeler yapılmış ve bu konular 21. yüzyıla taşınmıştır.

Bölgesel nitelik taşıyan insan hakları belgelerinin Amerika ve Afrika kıtalarında da düzenlendiği görülmektedir. Amerikan Devletleri Örgütü Şartı’nda doğrudan veya dolaylı olarak insan haklarına saygıdan ve Amerika Kıtası’ndaki insanların özgürlüğünden

bahsedilmektedir. “*Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*” (*American Convention on Human Rights*) ile doğrudan düzenlenen insan haklarının ihlali söz konusu olduğunda ise Sözleşme’de Amerika İnsan Hakları Mahkemesi ve Amerika İnsan Hakları Komisyonu ile denetimin ve yaptırımın sağlanacağı belirtilmektedir. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, AİHS referans alınarak AİHS’in Amerika Kıtası’na uygun şekilde düzenlenmesi ile oluşturulmuştur. Yine AİHS’teki gibi Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nde de medeni ve siyasi haklar ile iktisadi, toplumsal ve kültürel hakların ayrıca üzerinde durulmuştur. Afrika Kıtası’nda ise insan hakları, Afrika Birliği Örgütü tarafından hazırlanan “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı*” ile düzenlenmiştir. Şart’ın başlangıç metninde insan haklarına saygı duyulması gerektiğinden bahsedilmekle beraber örgütün sömürgeciliğe karşı sert duruşu ifade edilmiştir. İlk bölümde klasik haklara yer verilen Şart’ın ikinci bölümünde denetim mekanizmaları ele alınmıştır. Diğer belgelerde olduğu gibi bu Şart da ek protokoller hazırlanarak genişletilmiştir (Çağırın, 2011; Özeler, 2017). İnsan hakları ile ilgili yapılan bölgesel düzenlemelerin sayısı zamanla artmıştır. Arap Yarımadası’nda ve Asya Kıtası’nda insan hakları ile ilgili yaşanan gelişmeler bu artışa verilebilecek örneklerdendir. Araştırmada yer verilen ve yer verilmeyen insan hakları belgeleri incelendiğinde hepsinin de İHEB ve AİHS kaynaklı belgeler olduğu; İHEB ve AİHS’ in içerdiği hak ve özgürlüklerin, belgelerin oluşturuldukları bölgelere uyarlanarak düzenlendikleri görülmektedir.

21. yüzyılda diğer yıllarda ve çağlarda olduğu gibi sivrilen uluslararası insan hakları belgeleri yerine ülkeler çapında devlet ihtiyaçları esas alınarak hazırlanan ulusal belgelerin özellikle de anayasaların olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası alanda yayımlanan belgeler ile tüm dünyada insan hakları ilan edilmiş ve çoğu bölgede insan hakları asgari düzeye ulaştırılmıştır. Halen daha dönemin şartlarına göre sözleşme metinleri revize edilmeye ve yeni sözleşme metinleri oluşturulmaya devam edilmektedir. Günümüz insan hakları belgelerinin Orta Çağ’dan 20. yüzyıla kadar oluşturulan insan hakları belgeleri kadar yankı uyandırmaması; Dünya’da insan haklarının içselleştirildiğine ve insan haklarına saygının belirli bir seviye üzerine çıkarıldığına işaret etmektedir.

3.2. Türkiye’de İnsan Haklarının ve İnsan Hakları Politikalarının Tarihsel Süreci

Uluslararası alanda yaşanan insan hakları gelişmeleri Türkiye’ye de sirayet etmiş ve yaşanan gelişmeler Türkiye’de insan hakları üzerine çalışmalar yürütülmesini sağlamıştır. Ancak İlk ve Orta çağlarda birbiri ile iletişim halinde olmayan ve topluluklar halinde yaşayan insanların ve insanların oluşturdukları siyasi örgütlenmelerin; kendi ihtiyaçlarına, yaşam tarzlarına, törelerine ve normlarına göre hak ve özgürlükler adına birtakım düzenlemeler yaptığını kaynaklardan okumak mümkündür. Aslında İlk çağlarda Dünya’nın farklı yerlerinde insan hakları kültürü oluşmaya başlamış, küreselleşmeyle birlikte bu kültür ortak bir mirasa dönüşmüştür.

İnsan hakları Dünya’nın her yerinde her zaman aynı anlamı içermemiş ve aynı gelişim evrelerinden geçmemiştir. İnsan hakları her toplumun kendi içinde tohumları atılan, devletleşmeyle iç hukuk düzeninde yer alarak filizlenen ve bölgesel-uluslararası belgelerle düzenlenerek kök salıp gelişen bir ağaç gibidir. Öyle ki Türkiye’de de uluslararası alandaki insan hakları düzenlemeleri kabul edilip insan hakları uluslararası düzeye getirilene kadar insan hakları ve özgürlük düşüncesi, Türk toplumlarında çeşitli anlamlar taşıyarak hak ve özgürlükler adına ulusal mücadeleler verilerek filizlenmiştir. Ulus devletlerin olduğu ve modernleşmenin yaşandığı Yakın Çağ’da ise Türkiye, evrensel boyuta ulaşan insan hakları ağacının bir dalını oluşturmuştur.

Bu bölümde Türkiye’de insan hakları gelişimi tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. T.C. Devleti’nde insan haklarının mevcut durumunun Türk toplulukları ve devletlerindeki insanın değeri ve konumuna dayanarak şekillendiği düşünüldüğünden Türkiye’de insan hakları konusu; İslamiyet’in Kabulünden Önce Türklerde İnsan Hakları, İslamiyet’in Kabulünden Sonra Türklerde İnsan Hakları, Osmanlı İmparatorluğu’nda İnsan Hakları, Yeni Türkiye Döneminde (Geçiş Dönemi) İnsan Hakları ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnsan Hakları başlıkları oluşturularak aktarılmıştır.

3.2.1. İslamiyet’in Kabulünden Önce Türklerde İnsan Hakları

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kökeni Büyük Hun İmparatorluğu’na (M.Ö 220-M.S 216) dayanmaktadır. Tarihte Türkler tarafından kurulan ve birbirinin yerine geçerek

kronolojik sırayla birbirini takip eden 16 büyük devlet, ‘Türk Devleti’ adı altında oluşturulan tüzel varlığı bugüne kadar taşımış ve son Türk Devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni var etmiştir. 16 büyük Türk Devleti’nin içinde yer almasa da büyük devletleri etkileyerek şekillendiren Türk boyları ve beylikleri de insan hakları adına yaşanan gelişmelerde rol oynamıştır. Türkler Karahanlı Devleti (840-1212) döneminde İslamiyet’i kabul etmiş ve İslami ilkeler Türklerin yönetim şekillerinden hukuk sistemlerine ve toplumsal yaşamlarına kadar birçok alanı etkilemiştir. Bu sebeple bu bölümde Türklerin 11. yüzyıla kadar insana verdikleri değer ve insan hakları konusundaki tutumları ele alınmıştır.

Türk milletinin karakterinde özgürlük ruhu, başka bir ulusun esareti altına girmeme düşüncesi vardır. Bu sebeple düşmanları ile girdikleri mücadelelerde daima özgürlükleri için savaşmışlardır. Bu konuda bir toplumun ya da milletin özgür olmadan; topluluğun bir üyesine ya da vatandaşına özgürlüğü vadetmesinin, ona insan onuruna yaraşır bir yaşam sunmasının güç olacağı çıkarımında bulunmaktadır.

Türk toplulukları ilk önce Gök Tanrı ve Şaman dinini benimsemiş daha sonraları ise topluluklarda Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi çeşitli dinler etkili olmuştur (Yalçınkaya, 2011: 64). Bu dinler doğrudan veya dolaylı olarak devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamda benimsenen ilkeleri şekillendirmiştir.

Göçebe yaşam tarzına sahip Hunlarda devleti yönetenlerin, yönetilenler üzerinde güç uygulamadığı ve onları niteliksiz insanlar olarak görmediği bilinmektedir. Bunun nedeni devleti hakan ve halkın beraber oluşturduğunun düşülmesidir. Hunlarda ülke toprakları hükümdarın malı olarak değil, devletin temeli olarak görülmüştür. Devlet yönetiminde ise asil soydan geldiğine inanılan kişiler hükümdar olurken, toplumda hükümdardan sonra ‘bilgin askerlerin’ yüksek mertebede olduğu kabul edilmiştir. Ancak bu anlayış ile Hunlarda toplumsal sınıfların bulunduğu yorumunu yapmak yanlış olacaktır. Zira yönetimde çeşitli mertebelerin bulunması sağ ve sol olmak üzere devleti ikili teşkilat ile yöneten Hunların, devleti daha kolay yönetebilmek adına oluşturduğu sisteme hizmet etmektedir. Hunlarda devlet görevlerine hükümdarın soyundan insanlar getirilmektedir. Yani Batı’daki gibi toprak sahibi olmak değil, aynı soydan gelmek insanları ün ve makam sahibi yapmıştır. Ancak kanun ve töre önünde herkes eşit yargılanmış, hükümdara ve hükümdarın soyundan gelen kişilere hiçbir şekilde ayrıcalık tanınmamıştır. Hunlar göçebe yaşam sürdürdükleri için onlarda toprağa bağlı köle gibi oluşumları görmek de mümkün

değildir. Fakat kaynaklarda savaş sonrası esir düşen insanlardan beceri ve bilgileri nazarında faydalandığı belirtilmektedir. Hunlardaki esirlerden faydalanma olayı, esirlerin köle olarak kullanıldığı anlamı taşımamaktadır. Aksine Çinli esirlerin Hun Devleti'nde kaldıkları süre boyunca duydukları mutluluğu dile getirdikleri metinlerde, Çinli kölelerin Hun Devleti'ne esir olarak kaçmak istedikleri yazmaktadır. Hunların ceza sistemlerine bakıldığında ise cezaların kısa ve açık tanımları bulunduğu ve fakat günümüze oranla daha ağır oldukları görülmektedir. Özellikle idam cezası çoğu suçta uygulanmıştır. İdamın ceza olarak öngörülmesinin nedeni cezaların caydırıcı nitelikte olmasını sağlamak ve erdemli insanlar yetiştirmek şeklinde açıklanmıştır. Bununla birlikte Çin kaynaklarında Hunlarda hapis günlerinin 10 günü geçmediği bu sebeple de mahkûmların sayısının çoğu zaman birkaç kişi olduğu yazmaktadır (Türkelî, 1992: 71-92). Hunlar M.Ö 2.-M.S 2. yüzyıllar arasında yaşamış bir devlet olarak insana değer vermiş ve insan onurunu önemsemiştir. Toplumda kölelik kurumuyla beraber toplumsal sınıfların ve yöneten-yönetilenler arasında keskin ve ezici farkların bulunmaması, kanun önünde eşitlik ilkesinin benimsenmesi gibi olgular dönemin Batı uygarlıkları ile kıyaslandığında bu kanıya ulaşmamızı kolaylaştırmıştır.

Bağımsızlıklarına çok önem veren Göktürkler, esaret altına girmemek için çetin mücadeleler vermiş ve verdikleri mücadeleler zaferle sonuçlanmıştır. Savaşlardan sonra sosyal hayat bir nevi insan değeri ve onuru temelinde inşa edilmiştir. Devletin gücünü milletten aldığı anlayışı hâkim olan Göktürklerde de Hunlarda olduğu gibi toplum sınıflara ayrılmamış, kölelik tabiri esirler için kullanılmıştır. Diğer devletlerde veya uygarlıklarda köle aracılığıyla giderilen kol gücü, Göktürklerde çeşitli hayvanlar aracılığıyla sağlanmıştır. Ayrıca Göktürklerde halk ekonomik özgürlüğe ve özel mülkiyete sahiptir. Bununla birlikte halk istediği dinin mensubu olabilmiş, bu din özgürlüğü hakanlar tarafından kısıtlanmak bir yana desteklenmiş ve hakanlar halkın mensubu olduğu dinlerin mabetlerinin yapılmasına öncülük etmiştir. Bu ekonomik ve dini özgürlük, Göktürklerin içinde bulunduğu döneme göre 'özgür insanlar' olarak nitelendirilmelerine olanak vermiştir. Öyle ki kaynaklarda İran'da Sasanilerin dinlerini ülkelerinde yaşayamamaları üzerine Göktürk Devleti'ne sığındıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Hukuk düzeni töre ile sağlanan Göktürk Devleti'nde; adalet, iyilik, eşitlik ve kişilik değişmez törelerdendir. Törelere kağan da dâhil olmak üzere herkes uymak zorundadır. Kanunlar kağan tarafından değil yasama meclisi gibi çalışan 'toy' adında bir kurul tarafından çıkarılmaktadır. Bununla birlikte Göktürklerin 'yargu' adında mahkemeleri bulunduğu ve bu mahkemelerce verilen

cezaların herkes için geçerli olduğu edinilen bilgilerdendir. Devleti yönetmekle görevli olan kağan aynı zamanda halkını koruyup kollamak ve onların ihtiyaçlarını gidermekle de görevlidir. Yani kağan millete karşı sorumludur, kağan için milletin sevgisini ve saygısını kazanmak önemlidir. Göktürklerin devlet politikaları ise daima diğer devletlerle dostane ilişkiler kurmak üzerinedir (Taşağıl, 1992: 93-116; Yalçınkaya, 2011). Göktürklerin insanı, adaleti ve eşitliğı töre olarak kabul ettikleri kanunlarının değiştirilemez unsurları olarak görmesi aslında günümüz anayasaları ile benzerlik göstermektedir. Devlet yönetiminde ve sosyal hayatta esas alınan töre hükümleri insanların iyi bir yaşam sürdürmesini sağlamak üzerinedir. Halkın iyi ve insan onuruna yaraşır bir yaşama sahip olabilmesinde kağan da sorumlu tutulmuş, bir nevi insan yaşamı kağan vasıtasıyla devlet güvencesi altına alınmıştır.

Türkler Uygur Devleti ile yerleşik hayata geçmiş ve bu geçiş Türklerde aile yapısından hukuk sistemine kadar birçok alanda yeni gelişmeler meydana getirmiştir. Türklerde aile kurumu önemli ve kutsal görülmektedir. Çünkü devletin yapı taşı ailedir. Şöyle ki ailelerin birleşmesi ile urug, urugların birleşmesi ile boy, boyların birleşmesi ile bodun ve bodunların birleşmesi ile de il denilen devlet oluşmaktadır. Tüm birlikler arasında dayanışma esastır. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Uygurlarda da bağımsızlık en temel ilke ve devlet teşkilatının unsurudur. Çocuklar bağımsızlık ve eşitlik temelinde yetiştirilmiş, kız ve erkek çocukları arasında ayırım yapılmamıştır. Örneğin babanın mirası kız ve erkek çocuklara eşit miktarda paylaştırılmıştır. Daha yetiştirilirken eşitliğı öğrenen çocuklar yetişkin olduklarında da kadın-erkek arasındaki eşitliğı korumuştur. Kadınlara saygı duyulan ve kadınların da erkeklerin yaptığı çoğu işte başarılı olduğu Uygurlarda kadın ve erkekler eşit haklara sahiptir. Türkler savaşarak bağımsızlıklarını elde ettikleri için asker kökenli bir millettir ve her konuda olduğu gibi savaşmak konusunda da kadın-erkek eşittir. Hatta Uygurlarda kadınlar Hatun unvanı ile devlet yönetiminde de söz sahibidir. Aslında hükümdarından halkına, çocuğundan yetişkinine hepsi özgürlüğü ve eşitliğı özümseyerek bağımsızlık ruhunu kazanmıştır (Çandarlıoğlu, 1992).

Devlet teşkilatının bir diğer unsuru ülkedir. Uygurlarda ülke hükümdarın ve ailesinin değıl, devletindir anlayışı hâkimdir ve devletin başı olan hükümdar ülke toprağını korumakla yükümlüdür. Teşkilatın unsurlarından halk ise; özel mülkiyete sahiptir ve toplumsal sınıflara ayrılmamıştır. Uygurlarda devlet teşkilatının son unsuru töredir. Töreye

yeni kaideler meclis niteliğindeki danışma kurulundan onay alınarak eklenmektedir. Göktürklerde olduğu gibi Uygurlarda da adalet, eşitlik, iyilik ve insanlık değiştirilemez hukuk kurallarıdır. Bununla birlikte sosyal devlet anlayışı olarak adlandırabileceğimiz hükümdarın halkı beslemekle ve giydirmekle yükümlü olduğu anlayışı Uygurlarda da hâkimdir. Bu düzenin bozulmamasının nedeni hükümdara görevinin Tanrı tarafından verildiğine inanılması ve hükümdarın sorumluluğunda olan görevleri yapmaması halinde yönetme gücünün Tanrı tarafından elinden alınacağına inanılmasıdır. Uygurlarda insan haklarının gelişmesine kadın-erkek eşitliğinin devlette tesis edilmiş olması hizmet etmiştir. Bununla birlikte Gök Tanrı, Maniheizm ve Budizm dinleri Uygurlarda bir arada bulunmuş ve herkes özgürce mensup olduğu dinin gerektirdiklerini yapabilmıştır. Yine ticaret kervanlarının sorumluluğu başka ırktan insanlara da verilmiş ve ırksal anlamda ayrımcılık yapılmamıştır. Ancak bu devlette de çoğu suçun cezası idam olmuştur (Çandarlıoğlu, 1992). Yeni kurulan Türk devletleri geleneklerini ve devlet teşkilatlanma biçimlerini bir önceki Türk devletinden örnek alarak tesis ettiği için diğer devletlerde var olan haklar eksilmeden daha da artarak yeni kurulan devletlerde de bulunmuştur. Uygurlar bağımsızlık, din ve vicdan özgürlüğü, sosyal devlet anlayışına ek olarak her türlü eşitliğe yaptıkları vurgu ile kendi dönemlerinde eşitlikten ayrıca söz ettirmiştir.

Konumu itibariyle jeopolitik öneme sahip Hazar Devleti, o dönemde birçok devlet ve milletle temas halinde bulunmuş, ilişkilerini geliştirmiştir. Öyle ki Müslümanlarla da ilk iletişim Hazar Devleti zamanında kurulmuştur. Hazar Devleti hâkimiyet alanını genişlettikçe Slav, Macar, Bulgar, Avar ve daha pek çok ırk Hazar Devleti'nin himayesi altında yaşamıştır. Farklı milletler beraberinde farklı dinleri de getirmiş ve Hazar Devleti'nde Gök Tanrı, Hıristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet gibi birçok din hiçbir kısıtlama veya engelleme söz konusu olmadan yayılma fırsatı bulmuştur. Hatta hakanlar bu dinlerin iç işlerine bile karışmamıştır. Kaynaklarda Müslümanların kendi ibadethanelerini inşa edebildiği, devletin üst makamlarında dahi görev alabildiği ve hukuk işlerine kendi kadılarının bakabildiği yazmaktadır. Yine bu dönemde Hıristiyan, Musevi, Şamani ve Rus tüccarların davalarına bakacak kendi dinlerinden yargıçlara tesis edilmiş mahkemeler bulunmaktadır. Tarihte hoşgörü devleti olarak anılan Hazarların yönetim ve yaşayış biçimlerine bakıldığında ırk ayrımı gözetmediği, din ve vicdan özgürlüğüne saygı duyduğu görülmektedir. Göktürklerdeki devlet yapılanmasını Hazarlarda da görmek mümkündür. Halkın devlete karşı ileri sürebileceği haklarının yanında ekonomik özgürlüklerinin getirmiş olduğu özel mülkiyete sahip olma hakları da vardır. Ancak yine diğer Türk

Devletlerinde olduğu gibi çoğu suçun cezası idamdır (Yıldız, 1992: 149-158). Hazarlarda idam uygulaması ile yaşam hakkına müdahale edilmesine rağmen halkın din, dil ve ırk ayrımı gözetilmeksizin, Hazar Devleti'nin tebaası olma şartı aranmaksızın eşit haklara ve özgürlüklere sahip olduğu kabul edilerek insan hakları adına önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Hunlardan beri Eski Türklerde hakanlar ve kağanlar halkı doyurmak, halkın borçlarını silmek, bir nevi tüm halkı eşit şartlara getirmek amacıyla toylar (yemekli ziyafet) düzenlemiştir. Bu toy geleneğinin, günümüz sosyal devlet anlayışının nüvesini oluşturduğu düşünülmektedir. Ayrıca eski Türklerde kazanılan savaş sonrası belirli bir miktarda savaş ganimeti toplanmış ve bu toplanan ganimet tüm askerler arasında eşit bir şekilde pay edilmiştir (Yalçınkaya, 2011: 67-68).

İslamiyet öncesi Türk devletleri insan haklarına saygılıdır çıkarımında bulunmak mümkündür. Çünkü eski Türk devletlerinde bağımsızlık anlayışı ile inşa edilen devlet; adalet, eşitlik ve insanlık kavramları temelinde yükselmiştir. Kadın-erkek, yabancı-yerli (vatandaş), kız çocuk-erkek çocuk gibi mukayese edilebilecek kesimler arasında herhangi bir ayrımcılık yapılmamış, tüm insanlar haklardan eşit şekilde yararlanmıştır. Bununla birlikte ırklar, dinler ve diller arasında da ayrım gözetilmemiş hoşgörü ortamı içerisinde insanlar yaşamlarını sürdürmüştür. Din ve vicdan özgürlüğüne vurgu yapılan Türk Devletlerinde insanlar ekonomik özgürlüğe de sahiptir. Ekonomik özgürlük ise kişilerin özel mülkiyete sahip olma haklarını doğurmuştur.

Türk devletlerinde kanun önünde eşitlik anlayışı hâkimdir. Çünkü kağan/hükümdar da dâhil olmak üzere herkes törelere tabidir. Töreler ise danışma meclislerinin görüş ve onayları ile hazırlanmakta veya değiştirilmektedir. Türklerde hapis cezalarının süresi kısa olmakla birlikte idam cezası da bulunmaktadır. İdam cezasının insanları suç işlemekten caydırmak amacı ile kullanıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. İslamiyet öncesi Türklerde, sınıflar arası geçişin dahi olmadığı Batı toplumlarından uzak bir Türk toplumu gözlemlenmektedir. Çünkü Türk toplumunda toplumsal sınıflar yoktur. Hatta toy zamanlarında kağanlar ve devletin yoksul kesimi olarak adlandırılabilen insanlar aynı sofrada oturup aynı yemekleri yemiştir. Türklerde de köle kavramı vardır ancak bu kavram Batı devletlerindeki gibi alınıp satılan bir eşyadan ziyade esir alınan yabancıları tanımlamak için kullanılmıştır. Kölelere de insani yaşam koşulları sunulmuş, sadece becerileri ve bilgileri doğrultusunda onlardan faydalanılmıştır. Kısacası eski Türk

devletlerinde insan haklarına dair yaşanan gelişmeler İlk ve Orta Çağ Batısı'nın çok çok ilerisindedir.

3.2.2. İslamiyet'in Kabulünden Sonra Türklerde İnsan Hakları

İslamiyet; insanı merkez alan, onu dünyadaki maddi oluşumların üstünde tutan ve insanın kendine yönelmesini, kendini keşfetmesini temelinde barındıran bir dindir. Doğruluk, iyilik ve güzellik gibi insanın insani değerler içinde yaşamasını hedefleyen İslamiyet, insanların bunu gerçekleştirebilmesi için kendilerinde bulunan akla ve vicdana işaret etmektedir. Zira insan canlılar içinde aklını kullanabilme yetisi ile üstün bir varlık olarak nitelendirilmektedir. Bu özelliği insana seçenekler arasında tercih yapabilme özgürlüğü sunmaktadır. Aynı zamanda İslamiyet'in kutsal kitabı, insana istediği dine inanma özgürlüğünün verildiğinden bahsederek din ve vicdan özgürlüğünü vurgulamaktadır. Bununla birlikte İslami anlayış insanın yaşama, mülk edinme ve onurunu koruma hakları bulunduğunu; insanların sahip olduğu bu hakların devlet tarafından korunması gerektiğini savunmaktadır. Hak din olarak adlandırılan İslamiyet adalet, cömertlik, hoşgörü, sevgi ve saygı gibi değerlerin üzerinde de önemle durmaktadır (Fığlalı, 1992). İslamiyet'te insan hakları ve özgürlükleri, Hz. Peygamberin Veda Hutbesi'nde bahsettiği konular üzerinden başlıklandırılmıştır. Bu başlıklar; yaşama hakkı, alacak hakkı, kadın hakları, ırk ayrımının yasaklanması ve eşitlik, suçların ve cezaların kişiselliği, köle ve hizmetçilere muamele, silahlı çatışma ve kültür varlıkları şeklindedir (Yalçınkaya, 2011: 69-70).

Türk-İslam devletlerinin ilki sayılan Karahanlı Devleti kendinden önceki devletlerden hükümdarın ülkesini adaletle yönetmesi, kanunlara uyması ve halkının refahını sağlaması gibi görevleri olduğu düşüncesini örnek almış ve uygulamıştır. Dönemin eseri olan Kutadgu Bilig'de sıkça üzerinde durulan bu hususların özellikle insanlar arasında eşitlik gözetilerek uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Eserde hükümdara; insanlara kötü muamele etmek, zor kullanmak ve görevini yerine getirmemek gibi durumlardan kaçınması öğütlenmiştir. Zira bu durumlarda kanunların (törelere) uygulanamayacağı bunun da adaletin sağlanmasına engel olacağı belirtilmektedir. Ayrıca Karahanlı hükümdarlarının da halkını doyurduğu, giydirdiği ve ekonomik anlamda kalkındırdığı dönemin eserlerinde yazmaktadır (Genç, 1992). Karahanlılarda kanunun her

şeyden üstün tutulduğu ve hükümdarların sosyal devlet anlayışı içerikli davranışlar sergilediği görülmektedir.

İslamiyet ile birlikte Tanrı'ya olan inanç kuvvetlenmiş, saygıdan duyulan korku artmış ve bunlar da Tanrı tarafından göreve getirildiğine inanılan hükümdarın görevlerini eksiksiz, özenle ve ciddiyetle yapmasını sağlamıştır. Zira hükümdarın Tanrı tarafından halkı için yaptıkları ve yapmadıkları adına sorgulanacağına inanılmıştır. Karahanlılarda öncelikli olan halkın/kamunun yararının gözetilmesidir. Çünkü hükümdarın yararı ancak halkın yararı ile mümkündür ve toplumda devlet halk için vardır anlayışı hâkimdir. Aslında devletin sayılan tüm bu görevleri halkın devletten talep edebileceği haklardır. Bu haklar içinde hükümdarın dönemin parasının değerini korumakla sorumlu olduğu, ekonomide istikrarı sağlaması gerektiği de yer almıştır. Paranın değerindeki azalışın halkın yaşam standardını düşüreceği düşüncesi ile paranın değerinin hükümdarca korunmasının istenmesi halka tanınmış bir hak olarak yorumlanmaktadır. Halkın haklarından birisi de suç işleyenlerin veya kötülerin cezalandırılarak hükümdar tarafından halkın güvenliğinin sağlanmasıdır. Hükümdar tüm bu sorumluluklarını yerine getirirken halkının da kendisine güvenerek itaat etmesini ve emirlerine riayet etmesini beklemiştir (Genç, 1992). Günümüz insan hakları, bireyi en çok da devlete karşı korumak üzerinedir. Karahanlılarda hükümdarın görevlerine bakıldığında o dönemde de aynı anlayışla hareket edildiği, genellikle hükümdarın görevleri üzerinden hak tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir. Diğer Türk devletlerindeki hak ve özgürlüklere ek olarak; Karahanlılarda halkın ekonomik istikrarın sağlanmasını talep etme hakkı bulunduğu açıkça ifade edilmiştir. Karahanlıların özellikle ikinci kuşak haklar statüsünde kabul edebileceğimiz hukuki düzenlemeler yaptıkları çıkarımında bulunmak mümkündür.

Türk-İslam devletleri arasında büyük Müslüman devletlerinden biri de Gaznelilerdir. Gazneli Alp Tegin hükümdarın halkına adaletli ve insafli davrandığı, halkın huzuru için çalıştığı kaynaklarda yer alan bilgilerdendir. Hatta hükümdar bu davranışları ile Gazneli Devleti hükümdarları arasında ayrı bir öneme sahiptir. İslamiyet'e inancı sebebiyle hükümdar Alp Tegin, halkına adaletli davranarak kendinden önce halkta bulunan yoksul kesimi diğer insanlarla eşit konuma taşımıştır. Alp Tegin'den sonraki Gazneli hükümdarlar da (özellikle Gazneli Mahmut) halka zulümden, haksız kazançla devletin hazinesini doldurmaktan ve rüşvet almaktan kaçınmış; halkta yardıma muhtaç olan insanları gözetmiş ve devlet adına karar alırken güvenilir insanlarla istişare etmiştir.

Bununla birlikte iyi niyetle ve merhametle hareket ederek Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmak için uğraşmıştır. Gaznelilerde “*adalet mülkün temeli*” anlayışı hâkimdir ve ticarete, sosyal ilişkilerde bu anlayışın uygulanması devletin ününü artırmış ve gelişmesini sağlamıştır. Dostane ilişkileri ve barışı önceleyen Gazneliler, daha çok İslamiyet'i yaymak için savaşmış ve esir aldıkları insanları ömür boyu hapsedememiştir. Hükümdarın ülkede asayiş ve güvenliği sağlamakla görevli olduğu Gaznelilerde, devlet meclisleri halkın hepsine açıktır. Böylelikle hükümdarlar halkın ihtiyaçlarından ve fikirlerinden kısa sürede haberdar olabilmıştır (Konukçu, 1992). Görüldüğü üzere Gaznelilerde de sosyal devlet anlayışıyla örtüşen uygulamalar bulunmaktadır. Karahanlılarda olduğu gibi halk haklarını hükümdarın görevleri üzerinden talep etmektedir. İslami inanın Gaznelilere en önemli getirisi adalet ve eşitlik olmuştur. Her alanda bu iki değeri esas alan hükümdarlar da halk tarafından takdir edilip sayılmış ve bu karşılıklı ilişki devletin ömrünü uzatmıştır.

Uzun süre ve geniş topraklarda hüküm süren Selçuklular da devletlerini İslami anlayışla yönetmiştir. İslam hukukunu benimseyip devletlerinde örfi ve şeri hukuk kurallarını uygulayan ilk devlet olan Selçuklular İslam hukukundaki el-kol kesme, taşlayarak öldürme gibi cezaları kendi örfi anlayışlarına uygun bulmadıkları için çok fazla uygulamamıştır. Yine Selçuklu hükümdarları da çoğu Türk devletinde olduğu gibi devleti ilgilendiren kararları halkın bilgili ve güvenilir kişilerine danışarak almıştır. Selçuklu Devleti sosyal hakların düzenlendiği mecelleyi tüm ülkede uygulayarak halkın haklarını hükümlerle koruma altına almıştır. Selçuklularda hükümdar ekonomide istikrarı, yönetimde adaleti, toplumda asayiş ve güvenliği sağlamakla ve adil kanunlar yapmakla yükümlüdür. Eski Türk devletlerinden beri törenin değişmez dört ilkesi olan; “*adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık*” bu dönemde de geçerli olmuştur. Kanunlar her şeyden üstün tutulmuş ve hükümdarın kanunlara uyması halinde halkın da hükümdara itaat edeceği belirtilmiştir. Hükümdar kanunları halkın yararını gözeterek ve onları koruyacak şekilde hazırlamıştır. Bununla birlikte güçlü bir devlet olan Selçuklular, birçok ırkı himayeleri altında bulundurmuş ve çıkarılan kanunlarda onlara ayrımcılık yapmayarak tüm halkı kapsar nitelikte bir dil kullanmıştır. Irk ayrımı gözetilmeyen Selçuklularda din özgürlüğü de vardır. Öyle ki Müslüman olmayan tebaaya İslami kaideler uygulanırken anlayışlı ve hoşgörülü davranılmış, onlara zorla İslam hukuku uygulanmamıştır. Bu özgürlükleri sosyal devlet anlayışı takip etmiştir (Alptekin, 1992).

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi halkı doyurup giydiren Selçuklu hükümdarı, bu görevlerine ek olarak kervansaraylar yaptırarak ticareti; toprak dağıtarak tarımı halk arasında özendirilmiş ve halkın kalkınmasına destek olmuştur. Kervansaraylar ile tüccarların ihtiyaçları karşılanmakla birlikte devlet içinde güvenli bir ortam da tesis edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak halkın refahını artırmak için sağlık alanında; hastane, şifahane gibi eğitim alanında; medrese gibi çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Devletin güvencesi altına alınan bu sosyal haklar, kurulan vakıfların gelirleri sayesinde gerçekleştirilen kurumsallaşma ile desteklenmiştir. Selçuklularda toprağı işleyen köylü bir kesim bulunmaktadır ancak bunları serflerle karıştırmamak gerekir. Çünkü bu köylü kesim askeri giderleri karşılamak için işledikleri toprağın gelirinden toprak sahiplerine, devlet tarafından belirlenen miktar kadar vergi vermiştir. Böylelikle de köylünün emeği sömürülmeden çeşitli ihtiyaçlar karşılanmıştır. Savaş esirleri Selçuklularda kötü muamele görmemiş aksine eğitilip yetiştirilmiş, çeşitli devlet görevlerine dahi getirilmiştir. Selçuklularda halkın temel ihtiyaçları karşılanmış, hak ve özgürlükleri belirtilip korunmuş ve daha sonra sanatsal gelişmeler ile toplumda daha insani, günümüze daha yakın bir yaşam tarzı oluşturulmuştur (Alptekin, 1992). 2. yüzyılda yaşamış olan Selçukluların hak ve özgürlükler temelinde günümüze yakın yaşam standartlarına sahip olmaları dikkat çekmektedir. Selçuklularda toplumsal sınıfların yokluğunun yanında ileri düzeyde bir toplum yapısı ve toplumsal yaşam görülmektedir. Birinci ve ikinci kuşak insan haklarından sonra üçüncü kuşak insan haklarını da düzenlenmeye başlayan Selçuklular, Türklerde insan haklarının gelişimini hızlandırmıştır.

Türk-İslam devletlerinde Selçuklulardan bayrağı devralan Memlukler, yaklaşık altı buçuk asır çok geniş topraklarda hüküm sürmüştür. Bu sebeple çok çeşitli dinlere ve ırklara ev sahipliği yapmıştır. Memlukler dil, din, ırk, köken olarak farklı olan insanları yönetim anlayışları sayesinde bir arada tutmayı başarmıştır. Bu zamana kadar devlet yönetimine geçecek kişinin soylu kişilerden seçildiği devlet anlayışından Memluklerle birlikte vazgeçilmiş ve artık hükümdar olacak kişi yeteneğine, cesaretine ve liyakatine bakılarak göreve getirilmiştir. Türk-İslam devletleri arasında güçlü bir devlet olan Memlukler tarımı, sanayiye ve ticareti geliştirmiş; bu minvalde cami, han, hamam, medrese, zaviye, türbe, su kanalı, köprü gibi yapılar inşa ederek gelişmişliğini göstermiştir. Bu yapıların yapılmasında halktan toplanan vergilerin payı büyüktür. Memlukler vergi toplama konusunda da eşitlikçi bir tavır sergilemiş, sadece gayrimüslimlerden değil Müslümanlardan da vergi almıştır. Din ve vicdan özgürlüğü bulunan Memluklerde herkes

kendi dininin ibadetini, kendi ibadethanelerinde yapmıştır. Hatta her dinin farklı bir eğitim sistemi olduğu için gayrimüslimlerin kendi anlayışlarına uygun eğitim kurumları inşa etmelerine müsaade edilmiştir (Kopraman, 1992). Gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit tutulması ve onlara kendi dinlerini yaşama özgürlüğünün tanınması, gayrimüslimleri Türk devletlerinde birlik ve bütünlüğü bozacak herhangi bir girişimde bulunmaktan alıkoymuştur.

Bu dönemde de devlet, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi ülkenin ve halkın güvenliğini sağlamakla, ülkede adaleti tesis etmekle görevlidir. Devlette mutlak otorite sultana ait olmakla birlikte sultan, devlet adına önemli kararlar alırken halkın büyükleri ve yüksek mertebede olan devlet adamları ile istişare etmiştir. Sultan halkına dair görevlerini yerine getirmediğinde sultanı görevden almaya yetkili olan grubun, aralarında karar vererek onu görevden alabilme yetkisi bulunmaktadır. Görevini yerine getirmediği için görevden alınan sultan ise hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Şeri hukuka göre belirlenen kanunlar ülke mevzuatını oluştururken Müslümanların davalarına kadılar tarafından bakılmış, farklı mezhepteki insanlar için de kendi mezheplerinden bir vekil atanmıştır. Kadıların veya vekillerin kararlarına itiraz eden halk Memluklerin “mezalim” adındaki yüksek mahkemesine başvurarak hakkını arama özgürlüğüne de sahiptir. Başkanı sultan olan mahkemede genellikle vatandaş ile devlet arasındaki davalar görülmüştür (Kopraman, 1992). Vatandaşa kamu gücü tarafından ihlal edilen hakları olduğunda mezalime başvurma hakkı tanınarak vatandaş kamu gücüne karşı korunmuştur.

Memluklerde devlet, halkın huzuruna ve devleti adaletle yönetmeye çok önem vermiştir. Öyle ki “muhtesib” adı ile görevlendirilen kişiler tarafından pazarlarda ölçü aletlerinin doğru çalışıp çalışmadığı, sokakların ve dükkânların temiz olup olmadığı, yiyeceklerin halk sağlığına zarar verip vermediği ve han, hamam, otel gibi yerlerin haksız kazanç elde edip etmediği, dini kaidelere uyup uymadıkları denetlenmiştir. Denetim sonucu kurallara uymayan kişiler ise cezalandırılmıştır (Kopraman, 1992). Memluklerin devlet yönetiminde devletçilik anlayışı ile hareket ettikleri ve bu tutumları ile insan hak ve özgürlükleri üzerinde daha kolay ve işlevsel düzenlemeler yaptıkları görülmektedir. Devlet tarafından insanların refah, sağlıklı ve güvenli bir toplumda ve çevrede yaşama hakları korunmaya çalışılmış ve bu yönde adımlar atılmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında atılan adımların Memlukleri hak ve özgürlükler, gelişmişlik, zenginlik gibi çoğu bağlamda üst kademelere taşıdığı görülmektedir.

Türk-İslam devletleri İslamiyet kabul edilmeden önceki Türk devletlerinin gelenek, görenek ve törelerini devam ettirmiştir. Bu kaidelere İslamiyet'in kabul edilmesi ile İslami kaideler de eklenmiş, devlet yönetiminde Şeri Hukuk esas alınmıştır. Mevzuatta Şeri Hukuk esas olmasına rağmen belirli konularda gayrimüslimlerin kendi hukuk kurallarını uygulamalarına da müsaade edilmiştir. Çünkü Türk-İslam devletlerinde halkın huzuru ve yararı ön planda tutulmuş, insana değer verilmiştir. Hükümdarlar günümüzdeki sosyal devlet anlayışı kadar olmasa da o dönemlerde sosyal devlet anlayışı içerikli uygulamalarda bulunmuş, hatta günümüzde bulunmayan bir uygulama olan halkın borçlarını ödeyerek vatandaşa ekonomik özgürlük sağlamıştır. Bununla birlikte bu zamana kadar dile getirilmeyen ancak Memluklerle sultanın görevi haline gelen, paranın değerinin korunarak ekonomide istikrarın sağlanmasını halkın hak olarak talep etmesi dikkat çekicidir.

Türk-İslam devletlerinde birinci ve ikinci kuşak haklar olarak nitelendirilebileceğimiz haklardan sonra üçüncü kuşak haklar adına da düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Hükümdarın/sultanın kararlarını danışma meclisi niteliğindeki kuruluşlara danışarak alması devlet yönetiminde demokrasinin benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Halk arasında dini ve köken olarak farklılaştırma yapılmamış, herkes eşit kabul edilmiştir. Bununla birlikte devlet kamu hizmeti sunmak adına çeşitli devlet kurumları kurmuş, sağlanan hizmetin insan haklarına uygun olup olmadığını denetlemek için muhtesiplik gibi denetim uygulamaları oluşturmuştur. Dönemindeki ülkelere ve yönetimlere kıyasla Türk-İslam devletlerinde insan hakları adına önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

3.2.3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İnsan Hakları

Osmanlı İmparatorluğu'nda insani değerler ve insan hakları konuları ilk önce İmparatorluğun siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki insan haklarına dair tutumlarına yer verilerek daha sonra İmparatorlukta insan hakları ile ilgili oluşturulan belgeler üzerinde durularak ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yükselme döneminden sonra siyasal, toplumsal ve askeri alanda yaşanan çözümler Osmanlı'yı gerileme dönemine sokmuş, bu zamana kadar huzur içinde yaşayan halk ve yöneticiler arasında anlaşmazlıklar meydana gelmeye

başlamıştır. Bu bölümde ilk önce Tanzimat Dönemi'ne kadar İmparatorlukta hâkim olan özgürlük ve eşitlik havası aktarılmış, daha sonra gerileme dönemi ile meydana gelen anlaşmazlıkları gidermek için hazırlanan belgelere ve belgeler ile tanınan insan haklarına ve özgürlüklere yer verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Orta Çağ'dan Yakın Çağ'a kadar, 1299-1923 yılları arasında Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında hüküm sürmüş, çetin mücadeleler vermiş, büyük gelişmelere, ilerlemelere ve reformlara önyak olmuş, yönetim şeklinden, ordu teşkilatından ve kültürel yapısından tüm dünyaya bahsettirmiş ve hala da bahsettirmeye devam eden, İslami anlayışı esas alan merkeziyetçi bir imparatorluktur.

Memluklerden sonra Türk-İslam devletlerini devam ettiren Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa uzanan serüveni birçok savaşa şahitlik etmiş olsa da İmparatorluk hoşgörü temelli bir siyasal örgütlenmedir. Zira çok geniş topraklara hükmetmesi o topraklarda yaşayan birçok ırkı, dini ve kültürü içinde barındırmasına sebep olmuştur. Osmanlı farklı milletten insanların kültürlerini asimile etmek yerine farklı kültürleri bir arada yaşatmayı amaçlamış ve katılımcılık ilkesini benimsemiştir. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu imparatorluk olarak anılmasını sağlamıştır (Altındal, 1992). Osmanlı'da bulunan gayrimüslimler dini konular hariç diğer tüm konularda Müslümanlarla birlikte kanun (nizamname) önünde eşit olmuştur. Kendi dinlerinin gerektirdiği ibadetleri yapmak hususunda özgürlük tanınan gayrimüslimlere, İslam dininin öğretileri zorla kabul ettirilmemiş ve uygulanmamıştır. Ancak İslam dinini olumsuz etkileyebilecek bazı uygulamalarına (çan çalma gibi) kısıtlama getirilmiştir. Gayrimüslimlerin İmparatorluk tarafından can ve mal güvenlikleri hem iç hem de dış tehditlere karşı korunmuştur. Gayrimüslimler istedikleri yerlerde ikamet edebilme ve askerlik hariç istedikleri işlerde çalışabilme özgürlüklerine de sahip olmuştur. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet memurluklarında dahi görev almışlardır. Bu özgürlükler beraberinde sorumluluklar da getirmiştir. Gayrimüslimlerin en önemli sorumluluğu haraç, öşür ve cizye adında vergileri vermektir. Gayrimüslimler askerlikten muaf oldukları için onlardan cizye, savaşla ele geçirilen yerlerdeki halktan haraç ve ticaretle uğraşanlardan öşür vergisi alınmıştır (Güneş, 2017).

İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte İmparatorluk tarafından gayrimüslimler kendi aralarında hiyerarşik olarak mezhep esaslı cemaat/millet adı altında çeşitli sınıflara ayrılmış, bu uygulama ile gayrimüslimlerin Osmanlı tebaasıyla uyum sağlaması

kolaylaştırılmak istenmiştir. Özellikle Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri bulunan Osmanlı'da eğitim sisteminde birlik sağlanmış değildir, her milletin kendi öğretilerine göre çocuklarını yetiştirme hakları bulunmuştur. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da gayrimüslimlerin davalarını kendi hukuk sistemleri içerisinde görüşme özgürlükleri belirli sınırlılıklar dâhilinde vardır. Ancak suçlulara ceza uygulanırken Müslüman olsun gayrimüslim olsun hepsine İslam ceza hukukuna uygun cezalar öngörülmüştür. Gayrimüslimlere tanınan tüm haklar ve özgürlükler İmparatorluğun denetiminde tutulmuş ve İmparatorluğun birliğini tehdit edecek hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır (Güneş, 2017: 12-24). Eski Türk devletlerinden beri Türk devletleri, dönemindeki diğer devletlere göre daima din ve vicdan özgürlüğünü halkına tanımıştır. Dini inanışa getirilen özgürlük, toplumsal ve hukuki alanlarda her dine özgü ayrı düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Bu da eski Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da hakların, özgürlüklerin ve insan hakları bağlamında benimsenen eşitlikçi yaklaşımın özellikle dini inançlar üzerinden ele alınıp uygulanmasını gerekli kılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim felsefesi hukuka ve insana saygı üzerinedir. İmparatorluk, gerçekleştirilen reformların dinler üstü bir özelliğe sahip olmasına ve himayesi altında bulunan insanların yaşamlarına en az seviyede müdahale etmeye özen göstermiştir. İmparatorluğun amacı tüm insanlara kamu hizmeti sunmakla beraber devlet yönetiminin temelini adalete dayandırmaktır. Zira Osmanlı'da 'çokuluslu bir imparatorluk ancak adil bir yönetim ile uzun süre ayakta kalabilir' anlayışı vardır. Görevde bulunan her padişah iyi niyeti esas alarak hareket etmiş ve bu devlet yönetiminde bir ilke haline gelmiştir. Çünkü İslami inancın yönetimde de etkili olduğu Osmanlı'da halk, padişaha Allah'ın emaneti olarak görülmüş ve padişahlar halkın refahı için uğraşmıştır. Hatta Osmanlı yönetiminde padişahların tebdili kıyafet giyerek halkın arasına girip toplumsal ilişkileri gözlemlediği ve pazarları denetlediği kaynaklarda yazmaktadır (Miroğlu, 1992). Böylelikle padişah halkın içine girerek bizzat toplumsal yaşamı ve sorunları yakından takip etmiştir. Padişahların tebaasına ve en nihayetinde de insana verdiği değer bu gibi uygulamalarla somutlaşmıştır.

Osmanlı toplumu dayanışma temelli bir toplumdur. Bu temelin Ahilik Teşkilatı ile atıldığı düşünülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum askerlerden oluşan yönetici sınıfından ve onların dışında kalan insanların oluşturduğu reayadan (halk) meydana gelmektedir. Osmanlı devlet politikalarında reayanın işkence ve zorbalıktan, aşırı vergi

yükünden devletçe korunması gerektiği yer almaktadır. Bununla birlikte reaya zor kullanılarak hiçbir zaman savaşa götürülmemiş, ülkede kalıp üretime devam etmek isteyenlere ya da üretime katılmak isteyenlere müsaade edilmiştir. Yine devlet politikalarında kır-kent arası nüfusun dengelenmesi ve kırdaki üretimin sürekliliğinin sağlanması için köylerin boşaltılmaması gerektiğinden de bahsedilmiştir. Böylelikle Osmanlı'da halk her alanda devlet tarafından korunmuştur. Osmanlı ekonomisi ise arz yönlüdür. Yani insan ekonomi için değil, ekonomi insan içindir anlayışı vardır. Çoğu alanda olduğu gibi ekonomi de odağına insanı almış ve böylece toplumda sosyal refahın sağlanması kolaylaşmıştır. 14. yy'dan 18. yy'a kadar olan süreçte Osmanlı parası değer kaybetmemiş ve İmparatorluk, halkına insani yaşam standartlarına uygun bir ekonomi sunmuştur. Ancak ilerleyen yüzyıllarda paranın değer kaybetmesi ürünlerin fiyatlarının yükselmesine neden olmuş, bu da yaşam koşullarını zorlaştırmıştır (Çalık, 2017; Özcan, 1992; Tabakoğlu, 1992).

İnsan hakları bağlamında Osmanlı'nın toplumsal ve kültürel yapısına baktığımızda insanların birbirlerine iyilikle yaklaşmış, güzellikle baktıkları ve bu güzel hallerin İslam inancı ile desteklenerek devamının sağlandığı görülmektedir. Farklı soy ve dine mensup insanların bu tutumları devletin dini olan İslamiyet'in hoşgörüyü emretmesinden ileri gelmiştir. Ancak İmparatorluğun ilerleyen zamanlarında dini kaideler farklı yorumlanarak toplumda dinsel çatışmaların cereyan etmesine sebep olmuş (Sayar, 1992), farklı seslerin yükseldiği Osmanlı toplumunda Fransız Devrimi'nin uyandırdığı milliyetçilik anlayışı ile çözümler yaşanmaya başlamıştır. Zira Osmanlı'da millet kavramı vardır ancak bu kavram ırklar üzerinden değil din ve mezhepler üzerinden tanımlanmıştır. Birçok farklı dini ve mezhebi bir arada barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun Devrim'in çıktıklarından etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam dininin gereği olarak birini öldürmek kesinlikle yasaklanmıştır. İnsanların yaşama hakkı devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Ancak şöyle bir tezatlık da vardır ki adam öldürmenin cezası idamdır ve Tanzimat Dönemi'ne kadar İmparatorlukta siyaseten katil ve kardeş katli uygulamaları meşru olmuştur. Bu uygulamaların İmparatorluğun devamının sağlanması, toplumda birlik ve düzenin korunması için gerekli uygulamalar olduğu ileri sürülerek meşrulaştırıldığı ifade edilmiştir. Yaşam hakkını zedeleyen bir diğer Osmanlı uygulaması devşirme sistemidir. Gayrimüslim ailelerin çocuklarının ailelerinden alınıp Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet adamı olmak

üzere yetiştirilmesi, çocukların birçok hakkını ihlal etse de devşirme sistemi çoğu aile tarafından çocuklarının geleceği için bir fırsat olarak görülmüştür (Konan, 2011). Osmanlı'da hakların bireyle birey arasında doğabilecek ihlallere karşı korunduğuna dikkat çekilmiş, devletin bekası için kamu gücü karşısında hakların ihlal edilmesi çeşitli şartlar konularak meşrulaştırılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devam eden kölelik kurumu insan haklarına aykırı bir uygulama gibi görünse de diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi Batı'daki kölelik kurumundan çok daha farklıdır. Osmanlı'da savaşta esir alınan insanlar köle vasfında bulunmuş ve bu insanlar insanlık dışı muamele görmemiş hatta kölelere özgürlüklerini kazanabilmeleri için İmparatorluk tarafından çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Ancak ikamet ve seyahat etme gibi özgürlükleri konusunda bazı kısıtlamaları bulunan kölelerin bu durumu insan hakları açısından kabul edilebilir değildir. Fakat kölelik uygulamasının, savaş esirlerinin doğrudan öldürülmelerinden ziyade fidye karşılığı serbest bırakılmaları için yapılan bir uygulama olduğunu düşünenler de vardır (Çalık, 2017; Konan, 2011).

Osmanlı'da devlet tarafından korunan diğer haklar mülkiyet hakkı, konut ve kişi dokunulmazlığıdır. Mülkiyet hakkının korunmasına İslamiyet'te mülkün kutsal sayılması, hırsızlığın devlette büyük bir suç olarak nitelendirilmesi ve cezalandırılması temel teşkil etmiştir. Ancak bu konuda da bir tezatlık vardır. Şöyle ki İmparatorluk yönetici sınıfı cezalandırırken müsadere adı ile kişinin mallarına el koyma yetkisine sahip olmuştur. Tanzimat ile birlikte müsadere konusu düzenlenmiştir. Mülkiyet hakkında olduğu gibi konut dokunulmazlığı da İslam dinince korunmuş ve bir başkasının mülküne izinsiz girmek yasaklanmıştır. Kişi dokunulmazlığı ise insanın vücut bütünlüğünü esas almakla birlikte insanlara hiçbir şekilde insanlık dışı muamele yapmamayı içermektedir (Konan, 2011). Birbirini tamamlayan haklar olan bu haklar da devletin bekası için yine devlet tarafından ihlali söz konusu olan haklardandır. Ancak devletin hak ve özgürlükler üzerindeki bu tasarrufuna Tanzimat ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte çeşitli sınırlandırmalar getirilmiştir.

Hükümdarın hükmü olarak hukukta yer alan insan hakları ve özgürlükleri Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte başta fermanlarda sonrasında anayasada yer alarak belgelerde işlenmeye başlanmıştır. Özellikle 18. yy'da İmparatorluğun yükselişi sekteye uğramış, dönemin şartlarına göre yeni düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiş, bu zamana kadar örnek alınmaya ihtiyaç duyulmayan Batı örnek alınmaya başlanmış ve

İmparatorlukta reform sürecine girilmiştir. Reform sürecinin ilk ayağını Sened-i İttifak oluşturmaktadır.

1808 Sened-i İttifak

Sened-i İttifak Ekim 1808'de Rusçuk ayanı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ve taşra idaresinden sorumlu olan ayanlar arasında imzalanmıştır. Şart-ı evvel, Şart-ı sani, Şart-ı salis, Şart-ı rabi, Şart-ı hamis, Şart-ı sadis ve Şart-ı sabi olmak üzere yedi maddeden oluşan bir anlaşma metnidir. Metin can, mal, namus ve ırz güvenliği, insanların gelirine göre vergi alınması, askerlik süresinin ve asker sayısının belirlenmesi, suçu kesinleşmemiş olan kişilerin cezalandırılmayacağı, işkence ve haksızlığın önüne geçileceği, gayrimüslim milletlerin haklarının da gözetileceği ve rüşvetin yasaklanacağı konularını içermektedir (Bozkurt, 2004: 314-317). Sened-i İttifak ile dolaylı olarak birinci ve ikinci kuşak insan hakları olarak nitelendirilebilecek haklar ile ilgili düzenlemeler yapılmış ancak kişi özgürlüğünden bahsedilmemiştir.

Halkın özellikle aşırı vergi yüküne ve zulme karşı korunması gerektiğini vurgulayan İttifak, padişahın yetkilerini kısıtlar nitelikte olması açısından da önemlidir. Çoğu araştırmacı tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun Magna Cartası olarak görülen Sened-i İttifak ile yapılan düzenlemeler tüm Osmanlı tebaasını bağlar niteliktedir. Türk tarihinde ilk kez yasal hareket olarak görülen İttifak, padişahın yetkilerini sınırlandırması açısından da bir ilki gerçekleştirmiştir (Bilmez, 2018: 149-150). Zira devlet otoritesinin sınırlandırılması insan haklarının korunup geliştirilebileceği uygun ortamın oluşmasına yardımcı olmaktadır. Osmanlı'nın gerileme döneminde meydana gelen devlet ve ayanların halk üzerindeki otoritesi Yeni Çağ Avrupası'ndaki otorite ile benzerlik göstermekte olup İmparatorluk bir nevi Yeni Çağ insan hakları gelişim evrelerinden geçmeye başlamıştır.

1839 Tanzimat Fermanı

Dönemin padişahı Sultan Abdülmecit tarafından hazırlanan ve Dışişleri Bakanı Koca Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda halka okunan Tanzimat Fermanı, devlette yapılacak olan yeni düzenlemeleri konu edinmektedir. Askeri ve siyasi başarısını

hem ulusal hem de uluslararası alanda kaybetmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, devleti yeniden eski gücüne kavuşturmak için yeni siyasi yollar izlemiş ve politikalar geliştirmiştir. Sened-i İttifak'ın istenilen düzeyde başarılı olmaması üzerine yeni düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu düzenlemelerden ilki Tanzimat Fermanı'dır.

Ferman'da devlete yönelik düzenlemeler ve insan haklarına yönelik düzenlemeler yer almakla birlikte insan haklarının maddeler halinde sıralandığını söylemek güçtür. Tanzimat Fermanı'nda insan hakları başlığı altında Sened-i İttifak'ta da üzerinde durulduğu gibi can, mal ve mülkiyet güvenliği, yaşama hakkı, insan onurunun korunması, kişi güvenliğinin sağlanması, hiçbir ayırım gözetilmeksizin tüm tebaanın haklardan eşit bir şekilde yararlanması yani kanun önünde eşitlik konuları düzenlenmiştir. Bununla birlikte Ferman'da herkesten geliri ile orantılı vergi alınacağı ve askerliğin süresinin ve asker sayısının belirleneceği ifade edilmiştir (Kapani, 1993: 92-98). İdam cezasının ve siyaseten katlin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez yaşama hakkı kanunlarla güvence altına alınmıştır. Bu hakkın ihlal edilmesi halinde çeşitli cezalar uygulanacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte müsadere uygulamasına da son verilmiştir. Padişahın da kanun önünde halkla eşit olması, otoritesinin ve keyfilığının sınırlandırılması önemli gelişmeler olarak görülürken Ferman'ı hazırlayanın padişah olması düşündürücüdür.

Ferman'da hukukun üstünlüğü vurgulanmış, kanunilik ilkesinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte kaynaklarda devlet otoritesinin sınırlandırılmasına ilişkin görüşün halktan değil de aydın kesimden geldiği bilgisi yer almaktadır (Bilmez, 2018). Bu da Batı'da insan hak ve özgürlüklerine dair yaşanan gelişmelerin aydın kesim tarafından İmparatorluğa yansıtılmak istendiği şeklinde yorumlanmaktadır. Tanzimat Fermanı tam anlamıyla amaçlarını gerçekleştirememiş olsa da Türk devletlerinde kişi haklarının belgelerde yer almasına öncülük etmiş olması açısından önemlidir.

1856 Islahat Fermanı

Osmanlı'nın, İmparatorluk içindeki huzursuzlukları gidermek ve gayrimüslim halk ile Müslüman halkı eşit şartlara getirmek amacı güderek yayımladığı Islahat Fermanı, aynı zamanda insan haklarının gelişmesine hizmet etmiştir. Islahat Fermanı Şubat 1856'da

Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı'nı tamamlayıcı nitelikte olan bu Ferman, Tanzimat Fermanı'ndan daha kapsamlı ve kesin ifadelerle yazılmıştır. Bununla birlikte bazı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan kendi milletlerine çeşitli haklar tanınmasını talep ederek İmparatorluğun içişlerine müdahale etmek istemeleri üzerine onlara fırsat vermeden Padişah tarafından hazırlanmıştır. Ferman din ve mezhep farklılıklarından doğan eşitsizlikleri ortadan kaldırarak Müslüman ve gayrimüslimleri vergide, askerlikte, kanun önünde, merkez meclislerde yer alma ve devlet memuru olma konularında ve suçsuz ceza olmaz ilkesinin uygulanmasında eşit hale getirmiştir. Ayrıca Ferman halka adil yargılanma, seçilme ve eğitim hakkını tanımış, ifade özgürlüğünü getirmiştir (Bilmez, 2018; Mumcu, 1992). Batılı anlamda insan haklarının Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Fermanı ile düzenlendiği ve uluslararası alandaki insan hakları anlayışına yaklaşıldığı görülmektedir.

Tanzimat Fermanı ile getirilen hak ve yasaklar bu Ferman'da da korunmakla birlikte Islahat Fermanı insani muamele dışında yapılan davranışların, hapis şartlarının ve devlet tarafından mala veya mülke el koymanın düzenlenmesi konularına ayrıca vurgu yapmıştır. Islahat Fermanı siyasi, ekonomik ve hukuki alanlarda hem çeşitli iyileştirmeler yapmış hem de yeni politikalar takip ederek yeni oluşumlar meydana getirmiştir. Bu yeni oluşumlar Batı örnek alınarak yapıldığı için Islahat Fermanı tutucu ve gerici kesimden destek bulamamış ve eleştirilmiştir. Bu da eski ve yeninin bir arada olmasına, yeni oluşumların meyvelerinin hemen toplanamamasına neden olmuştur (Kapani, 1993). Bu şartlar altında Batı'da oluşturulan özgürlük ortamının Osmanlı'ya da taşınması ve Osmanlı'da insan haklarının geliştirilmesi zaman almıştır.

Tanzimat Fermanı'na göre daha fazla hakkı güvence altına alan Islahat Fermanı ile Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik sağlanmak istenirken o dönemde gayrimüslimlere ayrıcalıklı haklar tanındığını ve eşitliğin Müslümanlar açısından bozulduğunu düşünenler de olmuştur (Bilmez, 2018). Islahat Fermanı her ne kadar eleştirilse de bulunduğu bağlam hakların geliştirilmesine elverişli olmasa da Türklerde insan haklarının ve özgürlüklerin gelişmesi adına yazılı bir metin olarak önem arz etmektedir. Zira Islahat Fermanı'ndan sonra Türklerde de Batı'da olduğu gibi haklar belgelerde hatta anayasalarda maddeler halinde yer almaya başlamıştır.

1876 Kanuni Esasi

İlk Türk anayasası olan Kanuni Esasi; II. Abdülhamit önderliğinde Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Cemiyet-i Mahsusa tarafından hazırlanmış, Aralık 1876'da II. Abdülhamit'in emri ile yürürlüğe girmiştir. 1831 tarihli Belçika Anayasası ve 1851 tarihli Prusya Anayasası örnek alınarak oluşturulan Kanuni Esasi, devletin organları ve işleyişi ile temel hak ve özgürlükleri konu edinmektedir (Mumcu, 1992). Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik çöküşten kurtarmak için Batı örnek alınmaya ve Batı' da benimsenen fikir ve uygulamalar Osmanlı'ya uyarlanarak hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah, yönetimde bir meclis ile hareket etmiş ve Osmanlı'da meşrutiyetin resmen ilan edildiğini göstermiştir.

13 bölüm 119 maddeden oluşan Kanuni Esasi'de sekiz kez yapılan değişiklikler de dâhil olmak üzere; kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı, din ve ibadet özgürlüğü, basın özgürlüğü, girişim özgürlüğü, dilekçe hakkı, eğitim hakkı, kanun önünde eşitlik, kamu hizmetine girme hakkı, verginin mali güce göre belirlenmesi hakkı, mülkiyet güvenliği, konut dokunulmazlığı, kanuni hakim güvencesi, müsadere ve angarya yasağı, vergilerin kanuniliği, işkence, eziyet ve zarar verme yasağı, hakim güvencesi, iddia ve savunma hakkı, mahkemelerin bağımsızlığı, sansür yasağı, özel yazışmaların dokunulmazlığı hakkı, dernek kurma ve toplanma hakkı gibi haklar, özgürlükler ve yasaklar düzenlenmiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023). Temel hak ve özgürlüklerle beraber ekonomik ve sosyal haklar ile dayanışma haklarının da düzenlenmesi, Türklerde insan haklarının gelişmesi açısından önemlidir. Hak ve özgürlüklerin normlar hiyerarşisinin en üst basamağında bulunan Anayasa'da yer alması gelişmişliğe atılan ciddi bir adımdır. Hakların maddeler halinde sıralanması, açık ve kesin ifadelerle yazılması ise insan haklarının detaylı bir şekilde ele alındığına ve hakların iyileştirilmesi için uygun ortamın oluşturulmaya başlandığına işaret etmektedir. Osmanlı bir nevi Batı kökenli insan hakları belgelerinin izini takip ederek aynı gelişimi Osmanlı İmparatorluğu'nda yakalamaya çalışmıştır.

Kanuni Esasi halkın iradesine göre seçilen bir meclis tarafından değil de padişahın atadığı kişilerce oluşturulduğu için her ne kadar padişahın yetki ve görevlerini yazılı olarak belirtse de otoritesini sınırlandırmaktan uzak kalmıştır. Çünkü Anayasa ile padişaha kendi otoritesini dilediği ölçüde sınırlandırma yetkisi verilmiştir. Öyle ki 1878'de padişah Anayasa'yı yürürlükten kaldırmış ve insanlara tanınan hak ve özgürlükler bir müddet

geciktirilmiştir. Bu gecikme 1876 Anayasası'nda yapılan 1909 değişikliği ile sona ermiştir. 1909 Anayasa değişikliği Kanuni Esasi'de belirtilen çoğu hak ve özgürlüğün kaynağı olmakla birlikte yapılan sekiz Anayasa değişikliğinden en özgürlükçüsüdür (Bilmez, 2018; Kapani, 1993: 101-104).

Osmanlı İmparatorluğu kuruluş ve yükselme dönemlerinde eski Türk devletlerinin töresini ve İslami kaideleri yönetimde ve hukuki alanda benimseyerek güçlü bir İmparatorluk dönemi sergilemiştir. Dolayısıyla bu dönemlerde Batı'da yaşanan insan hakları ve özgürlüklerine dair gelişmeleri takip etmemiş, hiçbir şekilde Batı'yı örnek almamıştır. Zaten o dönemlerde Osmanlı halkının devlet yönetiminden ve yaşam standartlarından şikâyetçi olduklarına dair bilgiler de bulunmamaktadır. Ancak savaşların kaybedilmesi siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması zorlaştırmış, Osmanlı savaş-ekonomi-siyaset bağlamında kısır bir döngüye girmiştir. Siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanamaması savaşları tetiklemiş, savaş sonrası siyaset ve ekonomi olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuzlukların toplumsal hayata yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Bu kısır döngüden ve olumsuz şartlardan kurtulmak için yeni politikalar izlenmeye ve çeşitli reformlar yapılmaya başlanmıştır. Yeni bir sürece giren Osmanlı İmparatorluğu, Batı'yı örnek alarak Batılı gelişmeleri ülkesine uyarlamıştır. Bu gelişmelerden insan hak ve özgürlükleri de payına düşeni almış, Türklerde haklar sistemli bir şekilde düzenlenmeye başlamıştır.

3.2.4. Yeni Türkiye Döneminde (Geçiş Dönemi) İnsan Hakları

Osmanlı'nın kötüye giden İmparatorluk süreci çöküşle sonuçlanmıştır. Bu çöküş Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine dağılması ile gerçekleşmiştir. Kurtuluş Savaşı sürecinde olan Türkiye'de, Mustafa Kemal Atatürk'ün çağrısı üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kurularak devletin idaresi, savaşın akıbeti ve bağımsızlık için izlenecek yollar belirlenmiştir. Bu sebeple TBMM, 20 Ocak 1921'de bir Anayasa hazırlamıştır. Savaş esnasında hazırlanan 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye), Yeni Türkiye'nin ilk anayasasıdır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye

TBMM’de gerçekleştirilen birçok müzakere sonucu hazırlanan kanun tasarılarından sonra 20 Ocak 1921’de Meclis’in kuruluş, görev ve yetkileri 23 maddelik bir Anayasa metni ile düzenlenmiştir. Anayasa’nın ilk maddesinde “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir (Hâkimiyet bila kaydü şart milletindir)” (Çelebi, 2021) ibaresinin yer alması savaş ortamında bile millet özelinde insana ve insanın fikirlerine, bağımsızlığına, fert olarak toplumda bulunuşuna verilen değeri göstermektedir. Bu madde ile millete kendi kaderini tayin etme hakkı tanınmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde bağımsızlık adına savaşla verilen mücadele kalemle devam ettirilmiş, Anayasa’da millet egemenliğine vurgu yapılarak bu zamana kadar padişah elinde olan devlet idaresinde halk söz sahibi kılınmıştır.

Kurucu meclis niteliğinde olan TBMM’nin hazırladığı Teşkilat-ı Esasiye yumuşak bir anayasa olmakla birlikte güçler birliğinin benimsendiği ve devletin temel organlarında meclisin, dolaylı olarak da milletin yetkili kılındığı bir anayasadır. Ayrıca Anayasa’da vekillerin yaptıkları her iş için ve aldıkları her karar için halka hesap verme yükümlülükleri bulunduğu vurgulanmaktadır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye kısa sürede hazırlandığı için birtakım eksikliklere sahiptir. Bu eksiklikler o dönemde Mustafa Kemal Atatürk’ün direktifleri ile 1876 Kanun-i Esasi’nin özellikle insan hak ve özgürlüklerine dair maddelerinin halen geçerli olduğunun kabul edilmesi ile giderilmiştir. 1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte yapılan Anayasa değişikliği ile Teşkilat-ı Esasiye’ye Türkiye Devleti’nin bir Cumhuriyet olduğu hükmünün ilave edilmiştir. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti’nde insan hakları adına yaşanacak gelişmelere zemin hazırlamıştır (Mumcu, 1992; T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023). Ayrıca 1921 Anayasası, savaş içerisinde olan bir devletin milletine yetki vermesi, herhangi bir zümreyi veya kişiyi sonsuz yetki gücü ile donatmaması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Zira bu zamana kadar insan hakları ile ilgili gelişmelerin çoğu padişahın veya siyasi-ekonomik gücü elinde bulunduran kesimlerin yetkilerini, özgürlüklerini sınırlandırmak üzerine olmuş ya da bu düşünceden doğmuştur.

3.2.5. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İnsan Hakları Politikaları

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde insan haklarına dair yaşanan gelişmeler; 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları ile 2021 İnsan Hakları Eylem Planı temelinde ele alınmıştır. Bu alt başlıklarla o dönem içerisinde insan hakları ile ilgili yapılan düzenlemeler ve hayata geçirilen politikalar incelenmiştir.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" ülkenin resmi adı olmuştur. Ülkede bağımsızlık adına verilen mücadeleler zaferle sonuçlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti inşa edilmeye başlanmıştır. Zira artık Osmanlı İmparatorluğu oluşumlu kurumlar veya sistem bu yeni dönemde varlık göstermemiş, bu dönemde yaşanan gelişmeler ve yapılan yenilikler 1923'te milletvekilleri seçilen ve 1924'te kurulan II. TBMM'nin çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Bu çalışmalardan ilki yeni bir anayasa hazırlamak olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarına dair gelişmeler anayasalarla devam etmiş, haklar ve özgürlükler kanunlarda ve belgelerde işlenmiştir.

1924 Anayasası

Teşkilat-ı Esasiye'nin insan haklarına dair hükümler içermemesi üzerine insan haklarına yönelik eksikliklerin Kanun-i Esasi ile giderilmesi farklı dönemlerde ve farklı devletlerce oluşturulmuş iki farklı Anayasanın mevzuatı oluşturmasına sebep olmuştur. Bu karışıklığı ve hali hazırda var olan eksiklikleri gidermek için 20 Nisan 1924'te kabul edilip 23 Nisan 1924'te Resmi Gazete'de yayımlanan 1924 Anayasası hazırlanmıştır. 1924 Anayasası milli egemenlik ilkesi doğrultusunda oluşturulmuş ve Anayasa'nın içeriği oluşturulurken Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden, 1785 Fransız Anayasası'ndan ve Polonya Anayasası'ndan ilham alınmıştır. Bu sebeple 1924 Anayasası hak ve özgürlükler üzerine oluşturulmuş bir anayasadır ve bu zamana kadar hazırlanmış diğer Anayasalardan farklı olarak 1924 Anayasası'nda insan haklarının ayrıca üzerinde durulduğu bir bölüm de bulunmaktadır (Eroğlu, 2010; Küçük, 2016).

1924 Anayasası altı bölüm, 105 maddeden oluşmakta olup; Anayasa'da hak ve özgürlükler 68-88. madde aralıklarını içeren beşinci bölümde düzenlenmiştir. Bu bölüm

her Türk'ün özgür doğduğu savunularak ve özgürlüğün tanımı yapılarak başlamaktadır. Devamında sırasıyla; kişi dokunulmazlığı, düşünce, ifade, basın ve seyahat özgürlüğü, çalışma hakkı, mülk edinme hakkı, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü, can ve mal güvenliği, kanunda belirtilen haller dışında tutuklama yasağı, işkence, eziyet ve müsadere yasağı, din ve vicdan hürriyeti, posta dokunulmazlığı ve haberleşme gizliliği hakkı, doğal yargıç ve kanunsuz vergi olmaz ilkeleri ve ilköğretimin devlet okullarında ücretsiz olması konuları düzenlenmiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023). Daha çok birinci kuşak insan haklarının düzenlendiği 1924 Anayasası'nda, sosyal ve ekonomik haklara neredeyse yok denecek kadar yer verilmiş, siyasi haklar başlığı altında ise; seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı ve devlet memuru olabilme hakları sıralanmıştır.

1924 Anayasası'nda yapılan yedi değişiklikten üçü insan hakları ile ilgilidir. Özellikle 1928 Anayasa değişikliği ile Anayasa'dan "Devletin dini İslam'dır" ibaresinin çıkartılarak Anayasa'nın laikleştirilmesi, 1937'de ise Anayasa'ya laiklik ilkesinin eklenmesi üzerine din ve vicdan özgürlüğünün Anayasa ile güvence altına alınmış olması açısından 1928 ve 1937 Anayasa değişiklikleri önem arz etmektedir. Bir diğer önemli değişiklik ise kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan 1934 Anayasa değişikliğidir (Eroğlu, 2010). Savaştan çıkmış bir ülke olarak düşünüldüğünde T.C. Devleti'nin hak ve özgürlüklere vurgu yapması, anayasa değişiklikleri ile hakları genişletme çabası gütmesi küçümsenemez bir tutum olmakla beraber dönemin diğer devletlerine kıyasla 1924 Anayasası döneminde Türkiye'de insan hak ve özgürlüklerine dair yapılan düzenlemelerin yetersiz olduğu görülmektedir.

1924 Anayasası'nda birçok hak ve özgürlük sıralanmış olmasına rağmen bu hak ve özgürlüklerin kullanılması, pratiğe aktarılması pek kolay olmamıştır. Zira o dönemde kanunların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizmanın bulunmaması, dönem dönem basın ve dernek kurma özgürlüklerinin kısıtlanması, Anayasa'nın kanunlarla sınırlandırılabilir olması hak ve özgürlüklerin kullanılmasını güçleştirmiştir. Ayrıca 6-7 Eylül olaylarında hükümetin tertibi dahilinde halk tarafından Rum vatandaşlara çeşitli hak ihlallerinin yapılması, ne yazık ki 1960 yılında ordunun devlet yönetimine el koyması ile askeri darbenin gerçekleşmesi, millet iradesine ket vurulması, buna bağlı olarak Anayasa'da Milli Birlik Komitesi'nce değişiklik yapılması (Erdoğan, 2018; Mumcu, 1992), adil yargılanma hakkının çiğnenmesi ve dönemin başbakanı ile bazı siyasilere idam edilmesi 1924 Anayasası döneminde insan hakları ihlallerinin yaşandığını göstermektedir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen demokratik yönetime geçiş süreci olan çok partili hayatın bu dönem içerisinde yaşanması Türkiye tarihinde cumhuriyet, demokrasi, hak ve özgürlüklerin birbiri ile etkileşimini ortaya koymuş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye için hedeflediği çağdaş ülkeler seviyesine ulaşma ülküsünün yolunu çizmiştir. Bununla birlikte 1924 Anayasası döneminde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin imzalanması ve Avrupa Konseyi Statüsü'nün onaylanması (1949), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kabul edilmesi (1954) bu dönemde yaşanan olumsuzlukların izini silmek Türkiye'de insan haklarını uluslararası düzeye taşımak adına atılan önemli ve sağlam adımlardandır.

1961 Anayasası

Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen darbe sonrası subaylardan oluşan Milli Birlik Komitesi'nin ve çeşitli meslek gruplarından oluşan Temsilciler Meclisi'nin hazırladığı 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961'de halk oylaması ile yürürlüğe girmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi göz önünde bulundurularak hazırlanan 1961 Anayasası; başlangıç metni, dört kısım, 154 madde ve geçici hükümlerden oluşmaktadır. Anayasa daha başlangıç metninde tüm insanların eşit haklara sahip olduğunu ve Anayasa'nın insan hak ve özgürlüklerini temel aldığını belirtmekle başlamaktadır. Anayasa'nın ikinci maddesinde ise; Türkiye Cumhuriyeti'nin "insan haklarına dayalı" demokratik bir hukuk devleti olduğu açıkça ifade edilmektedir. Anayasa'da "insan hakları" kavramının geçmesi ile bu kavram Türk Anayasa Hukuku'nda ilk kez kullanılmıştır. Bununla birlikte 1961 Anayasası bu zamana kadar yapılan anayasalar içinde insan hak ve özgürlüklerine en geniş yer veren Anayasa'dır. Öyle ki Anayasa'nın ikinci kısmı Temel Haklar ve Ödevler başlığını taşımakta olup 52 maddeden oluşmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin ayrıntılı ve özgürlükçü bir şekilde düzenlendiği Anayasa'nın ikinci kısmında; Genel Hükümler, Kişinin Hakları ve Ödevleri, Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler, Siyasi Haklar ve Ödevler başlıkları ile hak ve özgürlükler dört bölümde ele alınmıştır (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023; Kalkışım, 2019).

Anayasa'nın Genel Hükümler bölümünde; herkesin eşit, devredilemez, vazgeçilemez ve dokunulamaz haklara sahip olduğu, bu hakların kullanılması ve korunması hususunda devletin yükümlü olduğu, hak ve özgürlüklerin sadece kanunlar ile

Anayasa'da belirtilen hallerde sınırlandırılabilmesi ancak kanunların da hak ve özgürlüklerin özünü değiştiremeyeceği yazmaktadır. Son olarak bu bölümde kanun önünde eşitlik ve yabancıların bazı hallerde bazı haklarının sınırlandırılabilmesi konuları düzenlenmiştir. Anayasa'nın ikinci kısmının ikinci bölümünde Kişinin Hakları ve Ödevleri; kişi dokunulmazlığı, özel hayatın korunması, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, seyahat ve yerleşme özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın özgürlüğü, gazete-dergi-kitap çıkarma hakkı, basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı, toplantı ve gösteri yapma hakkı, dernek kurma hakkı, hak arama özgürlüğü, cezaların kanuniliği ve şahsiliği ilkesi ve ispat hakkı başlıkları ile belirtilmiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023). Temel hak ve özgürlükler her zaman ilk düzenlenen hak kategorisi olmuştur. Ancak detaylı bir şekilde 1961 Anayasası ile ele alındığı görülmektedir. Bu bölümde kişilerin hak ve özgürlükleri sıralanmakla birlikte sorumluluklarından da bahsedilmiş ve birtakım hukuki ilkeler üzerinde de durulmuştur.

1961 Anayasası'nın ikinci kısmının üçüncü bölümünde Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler düzenlenmektedir. Ailenin korunması, mülkiyet hakkı, kamulaştırma ve devletleştirme usulleri, çalışma özgürlüğü, dinlenme hakkı, ücrette adaletin sağlanması, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, tarımın ve çiftçinin korunması bu bölümde düzenlenen konulardır. 1961 Anayasası'nda siyasal haklar, ayrı bir başlık altında düzenlenmiş ve ikinci kısmın son bölümünde Siyasal Haklar ve Ödevler başlığı ile yer almıştır. Bu bölümde ise; vatandaşlığın tanımı, kazanılma ve kaybedilme halleri, seçme ve seçilme hakkı, parti kurma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, milli savunma hak ve ödevi, vatan hizmeti, vergi ödevi ve dilekçe hakkı ele alınmıştır (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023). İnsan hakları konusunda önemli gelişmelere ev sahipliği yapan Anayasa benimsediği sosyal devlet anlayışı ile sosyal ve ekonomik haklara, demokratik bir hukuk devleti olması sebebiyle de siyasal haklara ayrı başlıklar altında yer vermiştir.

İnsan haklarına ayrı bir parantez açılan 1961 Anayasası'nda, insana verilen değer ile demokrasi ve hakların geliştirilmesi adına verilen çabalar açıkça görülmektedir. Ayrıca Anayasa'da özgürlük öncelenmekte, özgürlüğün doğuştan geldiği kabul edilerek bu özgür olma halinin devlet tarafından muhafaza edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Devlete düşen bu sorumluluk 1961 Anayasası'nda Anayasa Mahkemesi adında bir mahkemenin

kurularak çıkarılan kanunların ve yapılan hukuki düzenlemelerin Anayasa'da belirtilen ilke ve esaslara uygunluğunun bu Mahkeme ile denetlenmesi gerektiğinin ifade edilmesi ile ayrıca belirtilmiştir (Kalkışım, 2019: 155-156; Tunç, 2020). Böylelikle yasal-yönetmelik alanında yapılan insan hakları düzenlemeleri Türkiye'de de kurumlarca desteklenmeye başlanmıştır.

1961 Anayasası incelendiğinde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak insan haklarının bir arada düzenlendiği dikkat çekmektedir. Modern zamanların insan hakları alanında başarısı olarak görülen bu üç kuşak hakların Türk hukukunda da düzenlenmiş olması, Türkiye'de ulusal ve uluslararası düzenlemeler ile insan hakları alanında çok yollar kat edildiğini ve Türkiye'nin çağdaş seviyeye yükselmeye başlaması ile ilgili konuşmaların yapılmasına olanak sağladığını göstermektedir. Ayrıca 1961 Anayasası getirdiği hak ve özgürlükler ile Türk anayasacılığına yeni kavramlar ve farklı boyutlar kazandırmış olması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

1961 Anayasası'nın Türkiye'ye olumlu etkileri kadar olumsuz etkileri de yansımıştır. Öyle ki Anayasa'nın geniş özgürlüklere yer verdiği gerekçesi ileri sürülerek 12 Mart 1971'de verilen askeri muhtıra ile kişilere tanınan özgürlüklerin kısıtlanması gerektiği savunulmuş ve Anayasa'da birtakım değişikliklere gidilmiştir. 1971 Anayasa değişikliğinden sonra 1973'te tekrar bir anayasa değişikliğine gidilmiştir. Ancak bu değişiklikler de yeterli olmamış olacak ki yine 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yapısından kaynaklı ülkede siyasal kutuplaşmaların olduğu ve kutuplaşmaların anarşi ortamını yarattığı, bu ortamdan ivedilikle kurtulmak için askeri müdahalenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu düşünceler ekseninde 12 Eylül 1980'de Türkiye, 27 Mayıs 1960'taki kaderini tekrar yaşamış, Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime geçici süre ile el koymuştur (Mumcu, 1992). Ülkede toplumsal ve sosyal alanlarda yaşanan sorunların, kargaşanın sebebi 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yanı olarak görülmüş ve bir nevi Anayasa eleştirilmiştir. Bu durumda ise yeni bir anayasanın hazırlanması zorunlu hale gelmiştir.

1982 Anayasası

1961 Anayasası'nın özgürlükçü ruhu dizginlenerek, devletin yetki ve otoritesine vurgu yapılarak ve 1961 Anayasası'nın tanıdığı hak ve özgürlüklerin kötüye

kullanılmasının önüne geçilecek şekilde hazırlanan 1982 Anayasası'nın Milli Güvenlik Konseyi'nce hazırlandığı için anti-demokratik bir oluşum sürecine sahip olduğu ifade edilmektedir. Aslında 1982 Anayasası'nda 1961 Anayasası'nın tanıdığı hak ve özgürlüklerin çoğu korunmuştur ancak bazı özgürlüklerde kısıtlamalara gidildiği de açıkça görülmektedir (Yanık, 2008; Yokuş, 2020).

1982 Anayasası; başlangıç metni, yedi kısım, 177 madde ve 19 geçici maddeden oluşmaktadır. Anayasa'nın başlangıç metninde Türk vatandaşlarının da dünyadaki diğer insanlarla eşit olduğu ve her Türk vatandaşının Anayasa'da belirtilen hak ve özgürlüklerden yararlanma hususunda eşit konumlarda bulunduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Anayasa'nın ikinci maddesinde; Türkiye Cumhuriyeti'nin "insan haklarına saygılı" demokratik bir hukuk devleti olduğu, 10. maddesinde ise herkesin kanun önünde eşit olduğu ifadesi yer almaktadır (CB Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023). 1961 Anayasası'nın ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayalı bir devlet olduğu ibaresinin, 1982 Anayasası'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına saygılı bir devlet olduğu şeklinde değiştirildiği görülmektedir. Bu değişiklik 1961 Anayasası'nın insan hakları üzerine inşa edildiği, devlet ve birey ilişkisinde bireyi önelediği, 1982 Anayasası'nın ise devlet otoritesini etkin kılmak adına çeşitli hak ve özgürlüklerde kısıtlamaya gidebilmek için insan haklarına saygılı ifadesini kullandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Yani 1961 Anayasası'nda devletin insan haklarını korumak için ve birey için var olduğu anlayışı 1982 Anayasası'nda etkisini kaybetmeye başlamıştır. Dayalı ve saygılı kelimelerinin söylem farkından çok anlam farkı doğurduğu, 1961 Anayasası'ndaki özgürlükçü yanın bu kelime farkıyla bile törpülediği düşünülmektedir.

1961 Anayasası'nda olduğu gibi 1982 Anayasası'nda da hak ve özgürlükler Anayasa'nın ikinci kısmında Temel Haklar ve Ödevler başlığı ile düzenlenmiş olup 12. ve 74. maddeler ve madde aralıklarını kapsamaktadır (CB Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

Anayasa'nın Temel Haklar ve Ödevler kısmı ise dört bölümden oluşmakla birlikte bölüm başlıkları; Genel Hükümler, Kişinin Hakları ve Ödevleri, Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler, Siyasal Haklar ve Ödevler şeklindedir. Birinci bölümde; temel hak ve özgürlüklerin niteliği, sınırlandırılması, kötüye kullanılmaması ve kullanımının durdurulması konuları açıklanmıştır. İkinci bölümde; kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı, zorla çalıştırma yasağı, işkence ve kötü muamele yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, yerleşme ve

seyahat özgürlüğü, din, vicdan ve düşünce özgürlüğü, bilim-sanat ve basın-yayımlama özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, mülkiyet hakkı, hak arama özgürlüğü, kanuni hakim güvencesi, cezaların kanuniliği ve şahsiliği ilkesi ve ispat hakkı düzenlenmiştir. Üçüncü bölümde; ailenin korunması ve çocuk hakları, eğitim ve öğretim hakkı, kıyılarından yararlanma hakkı, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması, mülkiyet hakkı, kamulaştırma, devletleştirme, özelleştirme, çalışma hakkı ve şartları, dinlenme hakkı, sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi, grev hakkı, ücrette adaletin sağlanması, sağlık hizmetlerinin korunması, çevre hakkı, konut hakkı, gençliğin korunması, sporun geliştirilmesi, sosyal güvenlik hakkı, sanatın ve sanatçının korunması ve devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları şeklindeki konular, haklar ve özgürlükler ele alınmıştır. İkinci kısmın son bölümünde ise; Türk kavramına açıklık getirilmiş ve seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı, parti kurma ve partilere girme-partilerden ayrılma hakkı, ayrımcılık yasağı, kamu hizmetlerine girme hakkı, vatan hizmeti, vergi ödevi, dilekçe hakkı, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı düzenlenmiştir (CB Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

1982 Anayasası'nın Temel Haklar ve Ödevler kısmına bakıldığında neredeyse insanı ilgilendiren her konuya temas edildiği; hakların, özgürlüklerin ve yasakların açık, anlaşılır ve yalın bir dil kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Ayrıca kişi haklarının yanında kamu haklarına da kendi isimlerine ait başlıklar açıldığı dikkat çekmektedir. 1961 Anayasası'na göre özellikle düşünce, toplanma, gösteri yapma, sendikalara üye olma gibi haklara ve özgürlüklere 1982 Anayasası'nda kısıtlama getirilmesi hatta Anayasa'da hakların kullanılmasının durdurulması konusunun düzenlenmiş olması ülkede asayiş ve güvenliği sağlamak, huzur ve barış ortamını korumak adına alınan tedbirler olarak yorumlanmıştır. Yani devlet, insanın maddi ve manevi varlığını geliştirebilmesi için ona sağlanan hak ve özgürlüklere Anayasa ile bir çerçeve çizmiştir.

1982 Anayasası'nda hak ve özgürlükler ile ilgili ilk değişiklik 1995 Anayasa değişikliği ile yapılmıştır. Anayasa değişikliğiyle derneklerin siyasi faaliyetlerde bulunma yasağı ile derneklerin sendikalarla ve vakıflarla, aynı şekilde sendikaların da derneklerle ve vakıflarla birlikte faaliyette bulunmayacağı yasağı kaldırılmıştır. Tutuklular da seçme hakkına sahip olmuş, toplu sözleşme hakkı “toplular görüşme” şeklinde düzenlenmiştir. AİHS ve Kopenhag Kriterleri esas alınarak yapılan 2001 Anayasa değişikliği ile hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusu yeniden düzenlenmiş, her özgürlük kendi özü

itibariyle sınırlandırılma şartlarına tabi tutulmuştur. Bununla birlikte ülke bütünlüğünü ve birliğini tehlikeye sokacak hak ve özgürlükler, pratiğe döküldüğü takdirde sınırlandırılacak şeklindeki açıklama düşüncesi ifade etme özgürlüğünü korumuştur. Anayasa'nın başlangıç metninde ve bazı maddelerinde de düşüncesi açıklama özgürlüğü korunacak şekilde değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte devletin çeşitli kurumlarınca derneklerin incelenmesi haline son verilmiş; derneklerin, sendikaların, vakıfların ve kamu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyet alanları ile ilgili toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma yasağı kaldırılmıştır. “Adil yargılanma” ibaresinin de Anayasa'ya eklendiği 2001 değişikliği ile “Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirmemesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz” ibaresi ile kişi özgürlüğünün önemine vurgu yapılmıştır (Yokuş, 2020). Anayasa değişiklikleri ile özgürlükçü yanını genişleten 1982 Anayasası, uluslararası alanda yaşanan insan hakları ile ilgili gelişmelere bu değişiklikler ile entegre edilmeye çalışılmıştır.

Bu entegrasyon 2004 Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 90. maddesinde yapılan düzenlemeyle daha açık bir şekilde görülmektedir. Daha önceden kanun hükmünde olan uluslararası sözleşmelerin, temel haklar ve özgürlükler konusunda mevzuatla çelişmesi halinde esas olanın uluslararası sözleşmeler olduğu Anayasa değişikliği ile Anayasa'da yer almış ve uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki yeri detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. 2010 Anayasa değişikliği ise; kişilere kendileri ile ilgili verilerin korunmasını talep etme hakkı, yurt dışı seyahat özgürlüğüne soruşturma kapsamında olmaktan ötürü seyahat sınırlılığı, aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olma serbestisi, dilekçe hakkına istinaden Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulması, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun açılması gibi yenilikleri getirmiştir (Yokuş, 2020). 1982 Anayasası'nda yapılan son değişiklik 2017 Anayasa değişikliğidir. Bu değişiklik yargının bağımsız niteliğinin yanına tarafsızlık niteliğini de eklemiş, halkın meclisteki sesi olan milletvekili sayısını artırmış ve milletvekili seçilme yaşını 18'e indirmiştir. Anayasa değişikliği ile sadece vatana ihanet suçundan yargılanabilen Cumhurbaşkanı, meclisten gelen önerge ile diğer vatandaşlar gibi tüm suçlardan yargılanır hale getirilmiştir. Bu da Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan her ferdin her anlamda eşit olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte 2017 Anayasa değişikliği askeri mahkemeleri kaldırmış, sıkıyönetim rejimine son vermiştir (Vahap, 2017). Yapılan her anayasa değişikliği ile bir eksiklik daha giderilmiş, muallakta kalınan konular aydınlatılmıştır. Bunun yanı sıra parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı

sistemine geçilmiştir. Böylelikle Türkiye’de insan hakları ve özgürlükleri her geçen gün geliştirilmiş ve iyileştirilmiştir.

2021 İnsan Hakları Eylem Planı

İnsan Hakları Eylem Planı insanın maddi ve manevi varlığını geliştirmek, onur ve saygınlığını korumak ve 1982 Anayasası’na daha sivil bir Anayasa yapısı kazandırmak genel amaçları güdülerek hazırlanmış ve 2 Mart 2021’de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından halka duyurulmuştur. Eylem Planı 11 temel ilke çerçevesinde belirlenen 9 amaç, 50 hedef ve 393 faaliyeti içermekte olup kısa, orta ve uzun vadeli sürelerde uygulanmak üzere iki yıllığına hazırlanmış ve devamında sürekliliği sağlanacak bir belgedir (Adalet Bakanlığı, 2023).

İnsan Hakları Eylem Planı’nın temel ilkeleri şunlardır:

- “İnsan, doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez haklarıyla yaşar. Devletin temel amaç ve görevi, bu hakları korumak ve geliştirmektir.
- İnsan onuru, bütün hakların özü olarak hukukun etkin koruması altındadır.
- Dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebepler temelinde hiçbir ayrımcılık söz konusu olmaksızın herkes hukuk önünde eşittir.
- Kamu hizmetinin herkese eşit, tarafsız ve dürüst biçimde sunulması, bütün yönetsel faaliyetlerin temel özelliğidir.
- Mevzuat, tereddüt doğurmayacak şekilde açık, net, anlaşılır ve öngörülebilir kurallar içerir. Kamu otoriteleri bu kuralları hukuk güvenliği ilkesinden ödün vermeden hayata geçirir.
- Sözleşme özgürlüğüne, hukuki güvenlik ilkesi ve kazanılmış hakların korunması prensibine aykırı olarak hiçbir şekilde müdahale edilemez.
- Devlet, girişim ve çalışma hürriyetini rekabete dayalı serbest piyasa kuralları ile sosyal devlet ilkesi çerçevesinde korur ve geliştirir.
- Adli ve idari işleyiş; masumiyet karinesi, lekelenmeme hakkı ve ceza sorumluluğunun şahsiliği ilkelerini koruyan, gözeten ve güçlendiren bir yaklaşımı merkezine alır.

- Hiç kimse eleştirisi veya düşünce açıklaması nedeniyle özgürlüğünden yoksun bırakılamaz.
- Hukuk devleti, hak ve özgürlükler ile adaletin teminatı olarak her alanda tahkim edilir.
- Haklarının ihlal edildiğini iddia eden herkes, etkili kanun yollarına zahmetsiz şekilde erişebilmelidir. Adalete erişim, hak ve özgürlüklere saygının merkezindedir.” (İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2023).

Eylem Planı'nın temel ilkeleri çağdaş insan hakları anlayışı ile tamamen örtüşen, hukuk devleti olan Türkiye'de insan haklarını hukuki güvencelerle koruma altına alıp güçlendiren nitelikler taşımaktadır. İnsan Hakları Eylem Planı ile başta halkın gereksinimlerini karşılama sonrasında ise halkın refah seviyesini artırma amaçlarının güdüldüğü anlaşılmaktadır.

İnsan Hakları Eylem Planı'nda belirlenen 9 amaç; daha güçlü bir insan hakları koruma sisteminin oluşturulması, yargı bağımsızlığı ve adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi, hukuki öngörülebilirliğin ve şeffaflığın sağlanması, ifade, örgütlenme ve din özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi, kişi özgürlüğü ve güvenliğinin güçlendirilmesi, kişinin maddi ve manevi bütünlüğü ile özel hayatının güvence altına alınması, mülkiyet hakkının daha etkin korunması, kırılgan kesimlerin korunması ve toplumsal refahın güçlendirilmesi, insan hakları konusunda üst düzey idari ve toplumsal farkındalık kazandırılması şeklinde sıralanmıştır. Belirlenen amaçların etkin olabilmesi ve ilgili kurumlarca koordineli bir şekilde hayata geçirilebilmesi için “İnsan Hakları Eylem Planı İzleme ve Değerlendirme Kurulu” oluşturulmuştur. İnsan Hakları Eylem Planı Avrupa Konseyi tarafından desteklenen projelerden biridir ve Avrupa Konseyi ile Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir (Avrupa Konseyi, 2023; T.C. Adalet Bakanlığı, 2023).

İnsan Hakları Eylem Planı Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı sorumluluğunda yürütülen bir proje olmakla birlikte ölçülebilir ve izlenebilir nitelikte hazırlanmıştır. İnsan Hakları Eylem Planı'nın Uygulama Takvimi ile belirlenen kurumlarca ve sürelerde Plan hayata geçirilmeye ve hazırlanan yargı paketleri ile mevzuatta yer almaya, halka duyurulmaya başlanmıştır. En son çıkarılan 5 Nisan 2023 tarihli 7. Yargı Paketi ile birlikte yargı paketlerinde İnsan Hakları Eylem Planı'nın gerçekleştirilen hedefleri; çocuğu hasta annelere infaz erteleme sinin getirilmesi, kira uyuşmazlıklarının da

arabuluculuk kapsamına alınması, aile bireylerine ait kişisel eşya ile ailenin ortak kullanımına hizmet eden tüm ev eşyalarının haczedilmemesi, uyuşturucu madde bağımlılığı ile mücadele kapsamında uyuşturucu madde ticareti suçu cezasının alt sınırının 15 yıla çıkarılması, bununla birlikte rehabilitasyon programlarının zorunlu hale getirilmesi, vatandaşın refahını korumak adına fiyatları etkileyenlere ve stokçuluğa verilen cezaların artırılması, çocuk tesliminde icra dairelerine yapılan ödemelerin kaldırılması, eski eşe karşı işlenen kasten öldürme, kasten yaralama, eziyet ve kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma suçlarının cezasının artırılması, hakkında yakalama kararı bulunan tanıkların ifade vermeyi taahhüt etmesi halinde savcılık kararıyla serbest bırakılması, hakim reddine ilişkin merci kararlarına karşı dava konusunun miktar ve değerine göre istinaf kanun yoluna başvurulabilmesi, tüketici mahkemelerinde görülen uyuşmazlıklarda dava açılmadan önce arabulucuya başvurulabilmesi, infaz uygulamalarının uzmanlaşmış hakimler tarafından yürütülmesi, bazı suçlarda kovuşturma aşamasında da etkin pişmanlık hükümlerinden yararlanılabilmesi, ifade özgürlüğüne temas eden bazı suçlar için istinaf kanun yolunda kesinleşen dosyalar bakımından temyiz kanun yolunun açılması, eleştiri ve haber verme sınırlarında kalındığı müddetçe terör propagandası suçunun oluşmaması şeklindedir (Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği/Yargı Paketleri, 2023). Hayata geçirilen hedeflere bakıldığında insan haklarının ve özgürlüklerinin korunarak güçlendirildiği, cezaların caydırıcı özelliğinin artırıldığı ve refah seviyesi ile yaşam standardını belirli seviyelerde tutmak için devlet tarafından çeşitli müdahalelerin yapıldığı görülmektedir.

İnsan Hakları Eylem Planı'nın bir diğer çıktısı insan hakları kurumlarının etkinliğini artırmaya yönelik il ve ilçe insan hakları kurullarının yapısının güçlendirilmesi ve etkinliklerinin artırılması planının olmasıdır. İçişleri Bakanlığı'nın sorumluluğunda olan projenin bu faaliyeti, devamlılığı süreklilik arz edecek faaliyetlerdendir (İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2023). Henüz bu alanda faaliyete geçirilmiş bir girişim bulunmamakla birlikte ilk olarak kurulların mevzuatında değişikliğe gidileceği düşüncesi ile çeşitli akademisyenlerce il ve ilçe insan hakları kurullarının mevzuatına yönelik öneriler içeren makaleler yayımlanmaya başlanmıştır. Bu makalelerden biri de Didinmez'in (2022) makalesidir. Didinmez il ve ilçe insan hakları kurullarına yönelik önerilerinde; ilk olarak il ve ilçe insan hakları kurulları mevzuatının kanuni dayanağının düzenlenmesi ve güçlendirilmesi gerektiğini, kurul raporlarını incelemekle görevli olan TİHEK'in başvuru, ziyaret ve yerinde incelemelerinde Kurullardan destek alabilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması gerektiğini, uzmanlığa vurgu yapılarak kurul üyeleri arasında

insan hakları alanında doğrudan uzmanlık bilgisinden istifade edilebilecek akademisyen, hukukçu, doktor ve STK temsilcilerinin bulunması gerektiğini, kuruldaki üye sayısında üst sınırın bulunmaması gerektiğini, kurul üyelerinin üç yıllığına göreve gelmeleri gerektiğini, kurulların tarafsızlığı bağlamında mülki amirlerin kurul başkanlıklarına son verilmesi gerektiğini, kurullara belirli bir bütçenin ayrılması gerektiğini ve kurulların görev sınırlılıklarının kesin çizgilerle belirlenmesi gerektiğini yazmıştır.

Türk tarihinde insan haklarının gelişimine baktığımızda hak ve özgürlüklerin inişli çıkışlı bir grafik çizdiği görülmektedir. Ancak insan hakları adına verilen mücadeleler ve yapılan düzenlemeler sonucunda Türkiye çağdaş insan hakları anlayışına sahip bir ülke haline gelmiştir. İnsan hakları ile ilgili uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarının da Türkiye'nin bugünkü insan haklarının anlayışında önemli etkisi olmuştur. Bu yansıma ise Türkiye'nin uluslararası alandaki ilişkilerini kuvvetlendirmesinin, ekonomik ve idari anlamda gelişmekte olan bir devlet vizyonu izlemesinin sonuçlarındanır.

3.3. Kalkınma Planlarında İnsan Hakları Politikaları

Türkiye'de insan hakları uluslararası sözleşmelerle, anayasalarla ve ulusal belgelerle gelişme kaydetmiştir. İnsan haklarının gelişmesinde önemli payı bulunan bir diğer aktör kalkınma planlarıdır. Kalkınma planları, insan haklarını devletin sorumluluk alanında ele alarak hak ve özgürlüklerin politikalaşmasını ve devletin gelecek dönemlere yönelik hedefleri arasında insan haklarının geleceğinin de çizilmesini sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal amaçlarının belirlenip tartışılması amacı ile Ekim 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat belirlenen amaçlar doğrultusunda mevcut hükümete politikalar hazırlayarak öneriler sunmuş, yönetime katkı sağlamıştır. Teşkilat tarafından hazırlanan öneriler ise kalkınma planları adı verilen belgelerde yer almıştır. 1960-2011 yılları arasında faaliyet gösteren Devlet Planlama Teşkilatı sonrasında Kalkınma Bakanlığı ismini almış ve toplamda 11 adet Kalkınma Planı hazırlamıştır. Teşkilat ilk zamanlarında ekonomik kalkınmaya önem vermiş, sosyal kalkınma ekonomik kalkınmayı takip etmiştir. Günümüzde ise Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı gibi çalışmaktadır. Genellikle beş

yıllık süreler öngörülerek hazırlanan kalkınma planlarında, Teşkilat devletin ekonomik olarak kalkınmasını amaçlamakla birlikte vatandaşların insan onuruna yaraşır yaşam standartlarında yaşama haklarını yerine getirmeyi de amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda kalkınma planlarının çoğu zaman öznesi insan olmuş ve planlarda belirlenen politikalar insanların klasik haklarını, sosyal-ekonomik haklarını ve katılma haklarını düzenlemiştir.

Araştırmada kalkınma planları Anayasa'nın 17., 19., 36. ve 38. maddeleri kapsamında incelenerek araştırma sınırlandırılmıştır. Maddelerin başlıkları sırasıyla; kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, hak arama hürriyeti, suç ve cezalara ilişkin esaslardır. Bu maddelerin seçilmesinin nedeni siyasi örgütlenmelerde ilk olarak bu dört hakkın düzenlendiğinin tespit edilmiş olmasıdır. Araştırmada insan haklarının tarihsel sürecinin yer aldığı bölümde bunu fark etmek mümkündür.

Anayasa'nın 17. maddesi yaşama hakkını, insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkını, işkence, eziyet ve kötü muamele yasağını ve vücut bütünlüğüne dokunulamaz ilkesini içermektedir. 19. madde kanunlarda belirtilen haller dışında kimsenin özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağını, hiçbir suçlunun delil olmaksızın tutuklanamayacağını ve özgürlüğü kısıtlanan kişiler hakkında mahkemenin en kısa sürede karar vermesini, kanuna aykırı bir kısıtlama ise kişinin serbest bırakılmasını ilgili yargı merciinden talep etme hakkı bulunduğunu söylemektedir. 36. madde adil yargılanma hakkını ve mahkemelerin görev ve yetki alanındaki davalara bakmakla zorunlu olduğunu içermektedir. Anayasa'nın 38. maddesi ise cezaların kanuniliği ve şahsiliği ilkesini, suça orantılı ceza ilkesini, masumiyet karinesini (suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar kişinin suçlu sayılamayacağı) ve ceza kanunlarının geriye yürümezliği ilkesini düzenlemektedir (CB Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

Anayasa'nın bu dört maddesi göz önüne alınarak kalkınma planları incelendiğinde ortaya konulan tespitler şunlardır:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967); bütün vatandaşların eğitim imkânlarından yararlanması için çeşitli bölgelerdeki okulların eğitim ve öğrenim seviyelerinin eşit hale getirilmesine çalışılacak olması ve her dereceden gece öğretimi yapan eğitim kurumlarının kurulacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972); imkânları sınırlı kişilerin toplum içinde haklarının korunmasını kolaylaştırmak amacıyla uygulanmakta olan 'Adli müzaheret' imkânlarının bugünkü sosyal hizmet anlayışına uygun olarak geliştirilecek olması 1982 Anayasasının 36. ve 38. maddeleri kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977); temel eğitim süresinin sekiz yıla çıkarılacak olması, 1995'te temel eğitimin birinci kademesindeki çağ nüfusunun tümüne, ikinci kademesindeki nüfusun % 75'ine eğitim olanağı sağlanacak olması ve Orta öğretim okullaşma oranının 1995'te % 45 dolaylarına ulaşacak olması, bu eğitim kademesindeki öğrencilerin % 35'inin genel liselere, % 65'inin meslekî ve teknik liselere devam edebilecek olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983); öğrenimdeki gençlik kesimin beden ve ruh sağlığı hizmetlerinden yeterince yararlanabilmesinin gerçekleştirilecek olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. Adli Yargı Örgütünün normal çalışma düzeyine getirilmesi için her işe yetki verilmesinin kaldırılacak ve «tabii hâkim» ilkesine uygun düzenlemeler yapılacak olması, hukuk mahkemelerinde davaların uzama ve çoğalma nedenlerinden biri olan Sulh-Asliye ayırımının kaldırılacak, davaların türü ve niteliğine göre yargılama usullerinin düzenlenecek olması 1982 Anayasasının 36. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. Bu politikalarla birlikte Hukuk ve Ceza Usulü Muhakemeleri Kanunları'nın dava sayısını azaltacak ve dava uzamalarını engelleyecek biçimde düzenlenecek olması ve dar gelirli vatandaşların hak arama hürriyetini sağlamak amacıyla adli yardım sisteminin geliştirilecek olması da 1982 Anayasasının 36. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasındadır (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Adalet Bakanlığı Merkez Kuruluş Kanunu'nun ivedi olarak çıkarılacak olması, adliye binaları ve cezaevlerinin uzun dönemde, çağın gerekleri ile uyumlu niteliklere kavuşturulacak olması, hükümlü ve tutukluların cezaevindeki yaşam koşullarının düzeltilerek olması ve durgun iş güçleri değerlendirilerek iş ve güç yöntemlerinin

saptanacak ve patronaj sisteminin kurulacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989); geleceğin teminatı olan gençlerin millî, manevî ve kültürel değerler ile teçhizatlandırılmış olarak yetiştirilmesinin ve eğitilmesinin en önemli hedef olarak belirlenmiş olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. İyi halli hükümlülerin daha serbest şartlar içinde çalışmaları ve ıslah edilmeleri amacına yönelik olarak iş esası üzerine kurulu ceza infaz kurumlarının artırılacak, mevcut iş yurdu çalışmalarının genişletilecek, hükümlü ve tutukluların işgüçlerinin değerlendirilecek olması yine 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994); geleceğin güvencesi olan çocukların yaşatılması, beden ve fikren sağlıklı bir biçimde yetiştirilmesinin temel ilke olarak belirlenmesi ve gençlerin gerek kendi kişiliklerini geliştirmeleri gerekse toplumun olumlu yönde gelişmesini sağlayacak faaliyetlere katılabilmeleri için katılma, gelişme ve barış ilkeleri çerçevesinde toplum hayatı ile bütünleştirilmelerinin sağlanacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. Bununla birlikte Ceza İnfaz Kurumlarının hükümlüleri topluma yeniden kazandırıcı ve sistem dışına çıkılmasını önleyici yönde geliştirilmesi ve iyileştirilmesine, özellikle çocuk hükümlülerin ıslahı ve yetiştirilmesine önem verilecek olması da 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Yargı sisteminin hızlı, nitelikli ve adil sonuç almaya elverişli bir düzene kavuşturulabilmesi için personel, yapı, araç ve gereç bakımından iyileştirilmesinin esas olması, kurumların ve hukuk kurallarının bu esasa göre geliştirilecek olması 1982 Anayasasının 19. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. Genel olarak ihtilafları azaltıcı ve davaları süratle çözüme bağlayıcı yönde mevzuat iyileştirmeleri yanında uygulamaya kolaylık sağlayacak emsal kararların bilgisayarlar da depolanacak, uzlaşma sisteminin yaygınlaştırılarak işlerlik kazandırılacak olması 1982 Anayasasının 36. ve 38. maddeleri kapsamında hayata geçirilecek insan

hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000); kanunların yapısından kaynaklanan gecikmeleri önlemek maksadıyla hukuk ve ceza yargılaması ile icra iflas takiplerine ilişkin kanunların ele alınacak ve gerekli değişikliklerin yapılacak olması 1982 Anayasasının 19. ve 38. maddeleri kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005); gençlik kesimine sunulacak hizmetlerin kalitesinin artırılması çalışmalarında fırsat eşitliği ilkesinin gözetilecek olması, gençlerin kişilik, düşünce ve beden yönünden gelişmelerini sağlayacak okul içi ve dışı düşünce, kültür, sanat ve spor gibi faaliyetlere teşvik edilecek olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Yargı kararlarına gerçek anlamda uyulmasının sağlanacak, yargılamanın hak aramayı teşvik eden, hakkını arayanı tatmin eden ve haksız olduğunu bilerek uyuşmazlık çıkarıcıları caydırıcı bir niteliğe kavuşturulmasının sağlanacak olması ve infaz hizmetlerinde çağdaş gelişmelerin izlenerek, hükümlünün topluma kazandırılması ve infazın etkinleştirilmesi üzerinde durulacak olması ve bu amaçla ceza infaz sisteminin yeniden düzenlenecek olması 1982 Anayasasının 36. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. Sabıka kayıtlarının hak mahrumiyeti doğurmasının engellenecek olması ve kamu haklarından kısıtlılığın ancak hâkim kararıyla sağlanacak olması 1982 Anayasasının 38. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013); gençlerin aileleriyle ve toplumla iletişimlerini daha sağlıklı hale getirecek, özgüvenlerini geliştirecek, yaşadıkları topluma aidiyet duygusu ve duyarlılıklarını artıracak, karar alma süreçlerine katılımlarını sağlayacak tedbirlerin alınacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Uyuşmazlıkların hızlı, basit, az giderle ve etkin bir biçimde çözülmesini sağlamak ve bunun sonucu olarak yargı organlarının iş yükünü azaltmak amacıyla alternatif

uyuşmazlık çözüm yollarının hukuk sistemimizde etkin bir biçimde yer almasının sağlanacak olması ve yargılama sürecini hızlandırmak amacıyla hâkim ve yardımcı adalet personeli sayısının artırılacak olması 1982 Anayasasının 19. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Yargılamanın işleyişinde ve temel unsurlarında hizmet kalitesini artırıcı çabaların sürdürülecek olması, hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti gerekleri çerçevesinde, yargılama sürecinin hızlı, adil, güvenli ve isabetli şekilde işlenmesini sağlayacak hukuksal ve kurumsal düzenlemelerin yapılacak olması 1982 Anayasasının 19. ve 36. maddeleri kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018); yargıya ulaşılabilirliği kolaylaştırmak amacıyla savunma hakkının ve adli yardımın güçlendirilecek olması, koruyucu ve önleyici hukuk yaklaşımının yaygınlaştırılacak olması, hukuk uyuşmazlıklarında basitleştirilmiş bir yargı usulünün uygulanacak olması ve aynı uyuşmazlık konusundan doğacak kolektif menfaatlerin korunmasına hizmet edecek grup davaları sisteminin getirilecek olması 1982 Anayasasının 19. ve 36. maddeleri kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Adliyelerin ve ceza infaz kurumlarının fiziki ve teknik altyapı ihtiyaçlarının önceliklendirilerek karşılanacak, bölge adliye mahkemelerinin faaliyete geçirilmesinin sağlanacak olması, özgürlük alanını genişleterek bireylere ve topluma daha müreffeh ve mutlu bir yaşam sürmenin önünü açan; kapsayıcı, bütünleştirici, çoğulcu yeni bir Anayasanın mümkün olan en geniş mutabakatla hazırlanacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. Yine çocukların iyi olma hallerini ve refahlarını destekleyici bütüncül modeller geliştirilerek daha iyi eğitim ve sağlık hizmeti almalarının sağlanacak olması ve temel becerilerinin geliştirilecek, özellikle zor şartlar altındaki ve risk grubundaki çocukların yaşam kalitesinin yükseltilecek ve toplumla bütünleşmelerinin sağlanacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir. Bunlara ek olarak sokakta, ağır ve tehlikeli işlerde, aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma gibi çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin önlenmesi da 1982 Anayasasının 17. maddesi

kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023); ifade özgürlüğüne ilişkin mevzuat ve uygulamaların gözden geçirilerek, bireylerin hak ve özgürlük alanlarının geliştirilmesi yönünde düzenlemeler yapılacak olması, yeni bir İnsan Hakları Eylem Planı hazırlanarak, etkin bir şekilde uygulanacak olması ve hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesine yönelik ilgili kamu kurumlarının kapasitelerinin geliştirilecek ve etkin koordinasyonun sağlanacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Gözaltı, tutuklama ve diğer koruma tedbirlerine ilişkin mevzuat ve uygulamaların gözden geçirilerek bu tedbirlerin ölçülü bir şekilde uygulanmasının sağlanacak olması, yargıda hedef süre uygulaması vasıtasıyla sistemin şeffaflığının artırılacak ve makul sürede yargılanma hakkının daha etkin korunacak olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir.

Adli süreçte çocuklara özgü koruma mekanizmalarının güçlendirilecek, çocuk dostu mülakat usullerinin desteklenecek ve adliyelerde adli görüşme odalarının sayısının artırılacak olması ve hukukun üstünlüğü ilkesinin en temel koşullarından biri olan adalete erişimin kolaylaştırılacak ve savunma hakkının güçlendirilecek olması 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında hayata geçirilecek insan hakları politikaları arasında değerlendirilebilir (Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, 2016).

Kalkınma planlarında insan haklarına yönelik hedeflerin hukuki düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalar ile hayata geçirildiği görülmektedir. (Kalkınma planlarında bahsi geçen politikalara yönelik hukuki düzenlemeler araştırmanın üçüncü bölümünde açıklanmış olup kurumsal düzenlemeler ise araştırmanın dördüncü bölümünde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.) Hukukun üstünlüğü Kalkınma Planlarında vurgulanmış ve kadın hakları ile çocuk hakları üzerinde ayrıca durulmuştur. Bireyin kendini geliştirebilmesi için dönemsel düzenlemeler yapılmış, bu hususta özellikle gençler düşünülmüştür. Kalkınma Planları politikaları arasında yer alan yeni bir İnsan Hakları Eylem Planı'nın hazırlanması, politikaların hayata geçirildiğinin somut örneklerindedir. Diğer somut örnekler ise insan haklarını korumak ve ihlallerini önlemek için kamu kurum ve kuruluşlarında yeni oluşumların oluşturulmaya başlanması ile birlikte gelen kurumsallaşma hareketidir.

Tüm bunlarla beraber insan haklarının durağan yapıda olmamasından dolayı her planda sürekli geliştirilebilir politikaların izlendiği dikkat çekmektedir. Belirlenen dört Anayasa maddesi içeriğinin Türklerde ilk siyasal örgütlenmelerden beri düzenlendiği ve hala daha maddelerde geçen hakların korunarak iyileştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Çünkü insan hakları için her zaman daha fazlası vardır ve değişen şartlara ve gelişen devlet yapısına bağlı olarak her zaman da var olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI UYGULAMALARI

Araştırmanın “İnsan Hakları Uygulamaları” başlıklı dördüncü bölümünde belgelerle düzenlenip politika haline getirilen insan hak ve özgürlüklerinin, kurumsallaşması ele alınmıştır. İnsan haklarını korumak, savunmak, hak ihlallerini önlemek ve yargılamak adına oluşturulan kurum ve kuruluşlar Dünya’da ve Türkiye’de olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Araştırmada uluslararası ve ulusal alanlarda hakların korunmasına yönelik etkin rol üstlenen kurum ve kuruluşlar üzerinde durulmuş olmakla beraber uluslararası alanda Türkiye’nin taraf olduğu sözleşmelerle ilişkili olarak üyesi bulunduğu veya aday olduğu küresel ve bölgesel kuruluşlara yer verilmiştir.

4.1. Dünya’da İnsan Hakları Uygulamaları

İnsan haklarını korumak adına ilk ciddi adımlar uluslararası alanda atılmıştır. Bölgesel ölçekte hazırlanan insan hakları belgelerinden ziyade küresel ölçekte hazırlanan belgeler insan haklarının gelişimine ivme kazandırmıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler insan hakları alanındaki gelişmelerin öncüsü olmuştur. Bununla birlikte bölgesel nitelikte bir kuruluş olmasına rağmen etkileri küresel çapta olan Avrupa Konseyi bu yargının istisnasıdır.

Dünya’da insan haklarının kurumsallaşması 20. yüzyılda başlamıştır. İnsan hakları sözleşmelerinin hazırlanmasında başı çeken Birleşmiş Milletler (BM), insan haklarının kurumsallaşması aşamasında da aynı performansı göstermiştir. BM ile birlikte uluslararası alanda hükümet dışı örgütler ve dernekler de insan haklarını korumak üzere faaliyet göstermektedir. İnsan haklarını korumaya ve geliştirmeye yönelik bölgesel düzeydeki çalışmalara öncülük eden kuruluş ise Avrupa Konseyi’dir. Amerika ve Afrika’da da bölgesel düzeyde insan hakları koruma mekanizmaları bulunmaktadır. Ancak Türkiye’nin bir Avrupa ülkesi olması sebebiyle araştırmada bölgesel insan haklarını koruma mekanizmalarından Avrupa Konseyi’ne yer verilmiştir. Avrupa Konseyi’nin Avrupa Birliği ile ortak çalışmalar yürütmesi Türkiye’nin de Avrupa Birliği’ne aday ülke olması sebebiyle araştırmada Avrupa Birliği’ne de değinilmiştir. Birleşmiş Milletler ve Avrupa

Konseyi'nin insan haklarını koruma kurumları diğer üye ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de daha işlevsel ve etkin bir yapı göstermektedir.

4.1.1. Birleşmiş Milletler (BM)

Birleşmiş Milletler içinde oluşturulan insan hakları koruma mekanizmaları ile insan hakları ve özgürlükleri güvence altına alınmış, hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi için çalışmalar yürütülmüştür.

“Birleşmiş Milletler” (*United Nations*), II. Dünya Savaşı'ndan sonra barış ortamını tesis etmek, insan haklarını korumak ve uluslararası kültürel birliği sağlamak amacıyla 50 ülkeden gelen temsilcinin katılımları sonucu hazırlanan BM Şartı ile 24 Ekim 1945'te kurulmuştur. Zamanla hedeflerine yenilerini ekleyerek çalışmalarını sürdüren BM, sürdürülebilirlik ve küresel ısınma konuları ile ilgili alanlarda da faaliyet göstermektedir. Merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde (New York'ta) bulunan BM'nin günümüzde 193 üyesi bulunmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2023). BM Dünya barışı için uluslararası işbirliğini öngörmüştür ve üye devlet sayısına bakıldığında bu öngörünün doğrulandığı görülmektedir. Üye devletler Birleşmiş Milletler'in üstlendiği bu sorumluluğa ortak olmuş ve insan haklarının korunup geliştirilmesini desteklemiştir.

Türkiye ise BM'nin kurucu üye ülkelerinden biridir ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'de daimi temsilcisi bulunmaktadır. BM'nin faaliyetlerine yönelik oluşturduğu 12 kuruluşun ofisi İstanbul'da açılmış, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler ile işbirliği artmıştır. Öyle ki Türkiye BM aracılığıyla uluslararası alanda insani yardımda bulunma imkânı elde etmiş ve bu yardımlara çoğu zaman diğer üye ülkelerden fazla yatırım yapmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

BM Şartı ile Birleşmiş Milletler'de; Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı ve BM Sekreterliği organları oluşturulmuştur. Bu ana organlarla beraber BM'nin işleyişinde çeşitli ajanslar, ofisler ve enstitüler görev almaktadır. Bu kurumlarla birlikte BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve BM İnsan Hakları Konseyi BM'de insan haklarını korumaya ve hak ihlallerini önlemeye yönelik oluşturulan mekanizmalardır (BM, 2023). BM İHEB'i ve İHEB sonrasında hazırladıkları insan hakları belgelerini yayımladıktan sonra belgelere işlerlik

kazandırmak için çeşitli insan hakları mekanizmaları da oluşturmuştur. Ancak bu mekanizmalar oluşturulmadan önce de BM'nin ana organlarının çalışmaları ile insan hakları korunmaya çalışılmıştır.

BM'nin ana organlarından biri olan “*Genel Kurul*”da her ülkeden temsilci bulunmaktadır ve Kurul politika oluşturmakla görevlidir. Genel Kurul’un görevleri arasında insan haklarını korumak konusu da sayılmaktadır. Öyle ki Genel Kurul, hiçbir ayırım yapılmaksızın herkesin insan haklarından ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlamak için araştırmalar yapmakla ve tavsiye vermekle sorumludur. Ayrıca insan hakları ile ilgili küresel konferanslar (Irkcılık, Etnik Ayrımcılık, Yabancı Düşmanlığı ve Hoşgörüsüzlük Konferansı, Durban Denetleme Konferansı) düzenleyen Kurul, hak ihlallerinde bulunan devletlere yönelik kınama içerikli kararlar vermekte ve insan hakları belgelerinin oluşturulmasını teşvik etmektedir. Bununla birlikte Kurul bünyesinde; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin denetim organı olan “İnsan Hakları Komitesi” ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin denetim organı olan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi” oluşturulmuştur. Komiteler sözleşme hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetleme, üye ülkelerden gönderilen raporları inceleme ve gerekli gördükleri hallerde devletlerden rapor talep etme hak ve görevleri ile insan haklarını korumak üzere faaliyet göstermektedir. 18 bağımsız uzman üyesi bulunan her iki komiteye de bireysel başvuru yolu açıktır. Komiteler üye devletleri raporlar ile denetlemekte, bireysel başvuru hakkı ile üye devletlerdeki vatandaşların haklarını korumaktadır. Ancak hem Kurul’un hem de Komitelerin kararları bağlayıcı nitelikte değildir (BM, 2023; Kızılsümer Özer, 2016).

Genel Kurul’daki bu iki komite daha aktif çalışmalar yürütmekle birlikte; Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Çocuk Hakları Komitesi, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, İşkenceye Karşı Komite, Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi ve Engelli Hakları Komitesi kendi adlarında yayımlanan sözleşmelerden yetki alarak faaliyet gösteren diğer komitelerdir. Kendi alanları ile ilgili bireysel başvuruları değerlendirip ihlallerin yapıldığı yerlerde incelemelerde bulunan Komitelerin kararları yarı-yargısal niteliktedir ve Komiteler Genel Kurul tarafından denetlenmektedir (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021).

BM'nin bir diğ er ana organı olan “*Güvenlik Konseyi*” beş daimi, on geçici üyeden oluşmaktadır ve uluslararası barışı ve güvenliği sağlamakla görevlidir. Konseyin BM Şartı'ndan doğ an tavsiyede bulunma ve yaptırım uygulama olmak üzere iki temel sorumluluğ u ve yetkisi bulunmaktadır. Bu sebeple ÷lkelerde veya devletlerarasında meydana gelen barış ortamına yönelik bir tehdidi saptaması halinde Konsey, barışçıl çözümleri bulmakta veya yaptırım uygulayabilmektedir. Kararları bağlayıcı nitelikte olan Konsey'in ayrıca güç kullanımına izin verme yetkisi de vardır (BM, 2023). Konsey bu görevlerine istinaden dolaylı olarak insan haklarını korumak için de faaliyetlerde bulunmaktadır. BM'nin diğ er organlarına kıyasla daha yetkili bir organdır. Bu sebeple insan haklarını korunmak üzere attığı her adım sonuç doğ urur niteliktedir.

Güvenlik Konseyi sahip olduğı yaptırım gücü ile ağır insan hakları ihlalleri yapılan devletlerde (Güney Afrika Cumhuriyeti, Somali), ihlal oranlarında önemli azalış kaydedilmesini sağlamıştır. Konsey'in yaptırımları barış ortamını tesis ederken insan haklarını ihlal etmemek üzere düzenlenerek günümüzdeki şeklini almıştır. Zira öncesinde bu yaptırımların insan haklarını bazı noktalarda ihlal ettiğı kaynaklarda yer almaktadır. Konsey'in yaptırımlarından biri; 2011 seçimleri sonrası Fildişi Sahilleri'nde meydana gelen şiddet içerikli ortam üzerine Fildişi Sahili'nde Birleşmiş Milletler Operasyonu (UNOCI) adı ile kurulan oluşumu, vatandaşı korumak üzere gerekli araçları kullanma yetkisi ile donatmasıdır (Kızılsümer Özer, 2016). Konsey'in yaptırımlarına bir diğ er örnek; Eski Yugoslavya'da ve Ruanda'da insan haklarını ihlal edenlerin yargılanması için Uluslararası Ceza Mahkemeleri'ni, Nuremberg ve Tokyo'da ise Uluslararası Askeri Ceza Mahkemeleri'ni kurmasıdır (Çatal, 2018). Ancak Güvenlik Konseyi beş daimi üyesine taraflı davrandığı, güçlü üye ÷lkelerin çıkarlarına yönelik hizmet ettiğı, bazı yaptırımlarını ÷lke menfaatlerine gerekçe oluşturmak üzere uyguladığı ve belirli kesimlerde insan hakları ihlallerine müdahale etmediğı şeklinde eleştirilmiştir (Çalık, 2016). Güvenlik Konseyi çeşitli eleştirilere maruz kalsa da görev ve yetkileri bakımından BM'nin, insan haklarının korunmasına yönelik fazlaca hizmeti bulunan etkili bir organdır.

Güvenlik Konseyi'nin üye ÷lkelerde kurduğı Uluslararası Ceza Mahkemeleri BM'de “*Uluslararası Adalet Divanı*”nın oluşturulmasına öncülük etmiştir. Birleşmiş Milletler'in ana organlarından olan Adalet Divanı'nın merkezi Hollanda Lahey'dedir. Divan, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi içerisinden seçilen 15 yargıçtan oluşmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı, uluslararası hukuk çerçevesinde üye devletlerin kendisine

getirdiği hukuki uyuşmazlıkları çözmek ve hukuki sorunlara çözümler önerileri sunmakla görevlidir (Birleşmiş Milletler, 2023).

Uluslararası Adalet Divanı devletlerarasındaki davalara bakmakla yükümlü olup hukuki uyuşmazlıkları ve hukuki sorunları insan haklarına uygun bir şekilde ele almaktadır. Yani Divan'a bireysel başvuru yolu açık değildir zaten Divan da bireyler arasındaki davalara bakmamaktadır. Uluslararası Adalet Divanı'nın insan haklarının korunmasına katkısı davaları insan hakları ekseninde sonuçlandırması ve uluslararası insan hakları sözleşmelerine açıklık getirerek devletlere düşen görev ve sorumlulukları belirtmesi şeklindedir (Çalık, 2015: 1108-1109). Divan insan haklarının korunması veya insan hakları ihlallerinin önlenmesinde doğrudan rol oynamamaktadır. Ancak Divan'ın devletleri insan haklarını gözeterek yargılaması hem Örgüt içinde hem de üye devletin hukukunda insan haklarının gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Birleşmiş Milletler'de kalkınma planlarını uygulamakla görevli olan ana organ "*Ekonomik ve Sosyal Konsey*" de tıpkı Uluslararası Adalet Divanı gibi insan haklarına saygı göstererek ve bu saygının herkes tarafından gösterilmesine yönelik tavsiyelerde bulunarak insan haklarına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte Konsey, insanların ekonomik ve sosyal haklarının geliştirilmesinde de kilit role sahiptir ve Konsey'in insanların sosyal-ekonomik haklarına yönelik yaşadıkları sorunların çözümü için özel komitelerin kurulmasını talep etme yetkisi bulunmaktadır. Örgüt'ün bir diğer ana organı "*BM Genel Sekreteri*"dir. Genel Sekreter bir nevi hakları ve özgürlükleri ihlal edilen insanların sesi niteliğindedir. Konuşmalarında özellikle kadınların, çocukların ve savunmasız kişilerin haklarının korunmasına vurgu yapmaktadır. "*Vesayet Konseyi*" ise günümüzde pek işlevsel bir organ olmamakla birlikte üye ülkelerin kendi haklarını tayin etme haklarını kullanarak bağımsızlıklarını kazanmasında itici güç olmaktadır. Bu bağlamda dolaylı olarak insan haklarının ve özgürlüklerin kullanılmasına, geliştirilmesine hizmet etmektedir (Çalık, 2015; BM, 2023). Birleşmiş Milletler'in bazı ana organları doğrudan insan haklarının korunmasında ve geliştirmesinde faaliyet gösterirken bazı organları ise görev ve sorumluluklarını yerine getirirken daima insan haklarına saygılı davranarak ve hakları gözeterek insan haklarını korumuştur.

Birleşmiş Milletler, uluslararası alanda insan haklarını korumak ve hak ihlallerinin önüne geçmek için ana organlarından ziyade İnsan Hakları Konseyi'ni ve İnsan Hakları

Yüksek Komiserliği'ni bu alanda yetkilendirmiştir. BM insan haklarını korumak adına örgüt içi mekanizmalar kurarak insan haklarına verdiği önemi bir kez daha göstermiştir.

“*İnsan Hakları Konseyi*” Dünya’da insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini amaç edinmiş hükümetler arası bir organdır. Konsey, 1946 yılında kurulan BM İnsan Hakları Komisyonu’nun 2006’da yerini alan kurumsal bir yapıdır. Merkezi ofisi Cenevre’de bulunan Konsey’in 47 ayrı ülkeden üyesi bulunmaktadır. Üyelerin tarafsız davranıp davranmadıkları, herhangi bir hakkı ihlal edip etmedikleri Genel Kurul’ca denetlenmekte ve gerekli görülen hallerde üyelerin görevlerine son verilebilmektedir. Konsey’in çalışmalarına 18 üyeden oluşan Danışma Komitesi yardımcı olmakta ve Komite Konsey’in faaliyet yürüteceği konularda önceden araştırmalar yaparak Konsey’e zaman kazandırmaktadır (İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2023). Ayrıca Konsey devletleri, uluslararası kuruluşları ve STK’ları işbirliğine davet ederek bu kuruluşlara fikir ve önerilerini Konsey aracılığıyla dile getirme imkânı da sunmaktadır. İnsan Hakları Konseyi, İnsan Haklarını Koruma ve Geliştirme Alt Komisyonu oluşturarak çalışmalarının ve çalışma ekibinin niteliğini ve niceliğini de arttırmıştır (Çalık, 2015).

İnsan Hakları Konseyi; BM bünyesinde kadınlara, çocuklara, ırk ayrımcılığına, engellilere, işkencenin önlenmesine dair oluşturulan sözleşmeleri, kısaca insan hakları ve özgürlükleri ile ilgili sözleşmeleri, belgeleri ve seçimlik protokolleri hazırlamakla görevlidir. Sözleşmeleri hazırlayan Konsey, aynı zamanda BM Genel Kurulu’nun bahsedildiği paragrafta yer verilen komitelerin oluşturulmasını önerip faaliyete geçiren güçtür (Kızılsümer Özer, 2016). Aslında İnsan Hakları Konseyi BM’nin uluslararası alanda insan hakları düzenlemelerinin ve başarılarının sahibi olan ikincil nitelikteki Birleşmiş Milletler organıdır.

Konseyin insan hakları sözleşmeleri hazırlamakla birlikte hak ihlallerini önlemek, gerçekleşen ihlalleri sonlandırmak ve adaleti sağlamak da görevleri arasındadır. Konsey bu görevlerini şikâyet usulü, Özel Usuller ve Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması araçlarını kullanarak yerine getirmektedir. Öncelikle şikâyet usulü (1235 Prosedürü) gereği Konsey’e sistematik niteliğe sahip ağır insan hakları ihlali olan konularda müracaat edilebilmektedir. Bu şikâyet Özel Usuller tarafından dikkate alınmaktadır. Özel Usuller kapsamında alanında uzman kişilerden (çoğunlukla akademisyen) oluşturulan insan haklarını koruma mekanizmaları, herhangi bir sözleşmenin çıktısı değildir ve özel raportörlerin incelemelerini içermektedir. Ülke ziyaretleri sonucu incelemeler yaparak veri

toplayan raportörler, şikâyeteye konu olan ülkedeki insan haklarının mevcut durumunu raporlaştırarak İnsan Hakları Konseyi ile paylaşmaktadır (Sevindik, 2019). Konsey üye devletlerin insan haklarını koruma ve geliştirme yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini devletlerin de işbirliği ve rızası dâhilinde Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması aracılığıyla denetlemektedir. Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması her devleti kendi gelişmişliği ve sınırları içinde ele alıp değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması'nın gerçekleştirdiği toplantılarda önce ilgili devlet hakkında konuşulmakta sonrasında diğer devletlerin söz konusu devlet hakkında görüşleri ve önerileri alınmaktadır (Çalık, 2015; İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2023). BM İnsan Hakları Konseyi'nin işleyişinde birçok alt mekanizma rol almaktadır. Bu alt mekanizmalar birbirini tamamlar niteliktedir. Her alanda titizlikle oluşturulan komisyon ve komiteler insan haklarına verilen ehemmiyetin somutlaşmış hali olarak yorumlanmaktadır.

Birleşmiş Milletler içerisinde oluşturulan bir diğer insan hakları koruma mekanizması "*İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi*"dir. İnsan Hakları Konseyi gibi Komiserlik'in de merkezi Cenevre'de olmakla birlikte birçok ülkesel ve bölgesel ofisleri bulunmaktadır. 1993 oluşumlu Komiserlik düzenli periyotlarla Dünya'da insan haklarının durumunu değerlendirmekte ve değerlendirmeleri sonucu rapor hazırlamaktadır (İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2023). Bununla birlikte üye devletlerde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için devletlere teknik yardımlar sağlamaktadır. Üye devletlerin iç hukukunda insan haklarını iyileştirmeyi hedefleyen İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, aynı zamanda BM bünyesindeki tüm insan hakları mekanizmaları arasında koordinasyonu sağlayan ve BM Genel Sekreteri'ne karşı sorumlu olan birimdir. Komiserlik'in bürokrasiden uzak yapıda olduğu ve bu yapısı sayesinde üye devletlerle hızlı ve sağlıklı iletişim kurduğu ayrıca ihlallere kısa sürede müdahale ettiği düşünülmektedir (Kızılsümer Özer, 2016). Komiserlik tarafından insan hakları ile ilgili konferanslar verilmesi, eserler yayımlanması ise insan haklarını kamuya açmak olarak yorumlanmaktadır (Çalık, 2015). Aslında Komiserlik bir nevi BM tarafından oluşturulan yasal düzenlemelerin yönetsel kısmını oluşturmaktadır. Pratiğe en yakın ve en aktif mekanizmanın Komiserlik olduğu görülmektedir. Dünya'da insan haklarının durumunu analiz etmesi ve değerlendirmesi Komiserlik'in uluslararası alanda asgari düzeyde insan hakları anlayışını oluşturmaya çalıştığı ve bu düzeyi olması gereken seviyeye çıkarmaya yönelik çalışmalar yürüttüğü düşünülmektedir.

BM’de Birleşmiş Milletler’in ana organları ile birlikte birçok alt mekanizma insan hakları ile ilgili çalışmalar yürütmektedir. Parçaların bütünü oluşturduğu BM’nin insan hakları mekanizmaları uyum içinde işler niteliktedir. BM uluslararası alanda elde ettiği başarıyı üye devletlere de sirayet ettirmeye çalışmaktadır. BM’nin insan hakları alanında topyekûn bir kalkınma hedeflediği açıktır. Bu hedefi için yayımladığı sözleşmeleri Örgüt içi kurumsallaşma ile desteklemektedir. BM içinde yer alan insan hakları kurumlarının etkin bir yapıya sahip olduğu ve hak ihlallerinin önlenmesinde veya ortadan kaldırılmasında başarılı sonuçlar elde ettiği görülmektedir.

4.1.2. Avrupa Konseyi

Uluslararası alanda insan haklarını korumak ve geliştirmek için bölgesel düzeyde çeşitli uygulama mekanizmaları oluşturan en etkili kuruluş “Avrupa Konseyi” (*Council of Europe*) dir. Konsey, Avrupa’nın kalkınması ve Avrupa’da işbirliğinin sağlanması hedeflenerek 1949 yılında 10 devletin imzaladığı Statü ile kurulmuştur. Statü’yü aynı yıl imzalayan Türkiye, kurucu ülke statüsündedir. Günümüzde 46 üyesi bulunan Avrupa Konseyi’nin temel amaçları; hukukun üstünlüğünü sağlamak, insan haklarını ve demokrasiyi koruyup geliştirmek, ırkçılığı önlemektir. Konseyin değişen dünya düzeniyle beraber ortaya çıkan çevre sorunları, uyuşturucu madde kullanımı ve sosyal dışlanma gibi konularla ilgilendiği de bilinmektedir. Avrupa Konseyi; Genel Sekreter, Bakanlar Komitesi, Parlamenterler Meclisi, Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi ve İnsan Hakları Mahkemesi olmak üzere beş ana organdan oluşmaktadır (AK, 2023; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Birleşmiş Milletler’in İnsan hakları Evrensel Bildirgesi’nden esinlenerek Avrupa Konseyi de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’ni hazırlamıştır. Üye devletlerin sözleşmeye uyup uymadığını denetlemek, hak veya özgürlük ihlallerini önlemek, meydana gelmiş bir ihlali ortadan kaldırmak ve en önemlisi ihlali gerçekleştiren kişi veya kurumları yargılamak için Konsey AİHS’in ikinci bölümünde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin oluşturmasını öngörerek Mahkeme’nin kuruluş, görev ve yetkilerini düzenlemiştir. AİHS’in denetim mekanizması olarak 1959 yılında kurulan Mahkeme uluslararası alanda etkin bir yargı merciidir.

Avrupa Konseyi bünyesinde oluşturulan diğer insan haklarını koruma ve teşvik etme mekanizmaları; Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi, Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu, Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Avrupa Konseyi İşkencenin Önlenmesi Komitesi, Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Komitesi, Ayrımcılıkla Mücadele, Çeşitlilik ve Kapsayıcılık Yönlendirme Komitesi'dir (Avrupa Konseyi, 2023).

“*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*” taraf devletlerin sayısınca yani 46 yargıçtan oluşmaktadır. Her devletten bir yargıç seçilmesine rağmen yargıçlar bağımsız ve tarafsız faaliyet göstermektedir. Mahkeme'nin merkezi Strasbourg'tadır. Mahkeme davaların niteliğine göre Tek Yargıç, Komite, Daire ve 17 Yargıçlı Büyük Daire şeklinde toplanmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlendiği üzere Mahkeme'ye devletlerarası başvuru yapılabildiği gibi bireysel başvuru da yapılabilmektedir. Üye devletler veya üye devletlerin vatandaşları insan haklarının ihlal edildiği iddialarını önce ülkelerinin iç hukukunda çözmeye çalışmakta, iç hukuk yollarını tükettikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurabilmektedir. Türkiye AİHS'i 1954'te onaylamış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bireysel başvuru hakkını 1987'de tanımış ve Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini ise 1990'da kabul etmiştir (Avrupa Konseyi, 2023; İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne hem devletlerarası başvurunun hem de bireysel başvurunun yapılabilir olması üye devletlerin zamanla kendi mevzuatlarında da bu konuların düzenlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Böylelikle Avrupa Konseyi'nin Avrupa Bölgesi'ndeki kalkınma ve gelişme amaçlarına yönelik uygun adımlar attığı ve üye devletlerde insan hakları hukukunu buldukları seviyelerden yukarı çıkardığı görülmektedir.

Mahkeme Sözleşme'nin veya Ek Protokoller'in Sözleşme'ye taraf devletlerce uygulanmaması halinde başvuru bir yargı mercii olup devletleri Sözleşme'ye uyma konusunda yargılamaktadır. Mahkeme'nin kararları Sözleşme'ye taraf devletler için bağlayıcı olmakla birlikte ulusal alanda bildirici nitelik taşımaktadır ve hak ihlallerini ortadan kaldırmak devletlerin görevidir. Üye devletlerin Mahkeme kararlarını uygulayıp uygulamadığı “*Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi*”nce denetlenmektedir. Bu görevinin yanında uluslararası kamu hukukunu geliştirmek de Komite'nin görevleri arasındadır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Konsey'e üye devletlerin Dışişleri Bakanları'nın

oluşturduğu bir komitedir ve AK'ın karar alma organıdır. Komite Avrupa Konseyi'nin diğer organları ile etkileşim halindedir (Çatal, 2018; Karaman, 2014). AIHM aslında doğrudan hak ihlali yargılaması yapmamakta, hak ihlali yapılan ülkelerin yargı mercilerini ihlalleri yargılamak üzere harekete geçirmektedir. Bu harekete geçme süreci ise denetlenerek takip edilmektedir. Böylelikle hem ihlaller önlenmekte hem de üye devletler ihlal davalarını yargılama hususunda duyarlı hale getirilmektedir.

“Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri” resmen 1999 yılında kurulmuştur. Komiser'in üye devletlerde insan haklarına saygıyı geliştirmek ve bu süreçte devletler tarafından verilen eğitimlere yardımcı olmak, insan haklarındaki yetersizlikleri saptamak ve üye devletlerin insan haklarını geliştirmek adına verdikleri çabaya destek olmak, bu alanda faaliyet gösteren kurumların çalışmaları kolaylaştırmak gibi görevleri bulunmaktadır. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri tıpkı BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi gibi tematik çalışmalar yürütmektedir. İnsan haklarını teşvik etmekle birlikte düzenli olarak insan hakları yorumları da yapmaktadır ve insan hakları sorunlarına yönelik konferanslar, seminerler düzenlemektedir. Komiser'in “uzmanlık kurumu” olduğu ve “ikincil bir organ” olduğu şeklindeki iki farklı görüş üzerinden statü tartışması yapılmaktadır ve bu tartışma halen devam etmektedir (AK, 2023; Baytemir Kontacı, 2021). Ancak Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin insan haklarını teşvik etme ve geliştirme mekanizması olduğu açıktır. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, BM' nin küresel boyuttaki Yüksek Komiserliği'nin bölgesel boyuttaki oluşumu olarak nitelendirilebilmektedir.

“Avrupa Konseyi İşkencenin Önlenmesi Komitesi”nin temel amacı insan hakları ihlalleri gerçekleşmeden ihlallere müdahale etmek olmakla birlikte insanlık dışı muameleyi, cezayı ve işkenceyi tespit edip bu davranışları sonlandırmak da amaçları arasındadır. Komite'nin üyeleri avukatlardan, doktorlardan, hapisane ve polis konularında uzman kişilerden oluşmaktadır. Komite Avrupa'da özellikle özgürlüğünden yoksun bırakılmış kişilerin tutuldukları yerlere (cezaevleri, karakollar, göçmen tutuklu merkezleri, vb.) ziyaretler düzenleyerek tutuklu kişilerin nasıl ortamlarda, hangi şartlar altında ve nasıl muamele görerek yaşadıklarını denetlemektedir. Çalışmalarını bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesi çerçevesinde yürüten Komite üyeleri kendi ülkelerine ziyaretler gerçekleştirememektedir. Tutuklu yerlerini inceleyen Komite ayrıca tutuklularla da rahatça iletişime geçip onlardan bilgi alabilmektedir. Ziyaretler Komite'nin içinden seçilen

delegasyonlar tarafından yapılmakta olup bazı zamanlarda bu delegasyonlara ek uzmanlar ve tercümanlar da eşlik etmektedir (AK, 2023). Avrupa Konseyi İşkencenin Önlenmesi Komitesi, devletlerden ziyade bireyler için oluşturulmuş bir insan hakları koruma mekanizmasıdır. Özellikle özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin haklarını kullanabilmeleri ve hak arama özgürlüğünden yararlanabilmeleri için çalışmalar yürütmektedir.

4.1.3. Avrupa Birliği (AB)

1958 yılında kabul edilen Roma Antlaşması ile oluşum süreci başlayan “*Avrupa Birliği*” (*European Union*) nin oluşum sürecini Avrupa Tek Senedi, Maastricht Antlaşması ve Lizbon Antlaşması (sırasıyla oluşturulan topluluklar; Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Toplulukları) takip etmektedir. Merkezi Brüksel’de olan Avrupa Birliği resmen 1993 yılında kurulmuştur. AB’nin günümüzde 27 üyesi, dokuz aday üyesi bulunmaktadır. Birlik; Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi, AB Konseyi ve Avrupa Komisyonu olmak üzere dört ana karar organından ve AB Adalet Divanı, Avrupa Merkez Bankası, Avrupa Sayıştay gibi çeşitli yardımcı kurum ve kuruluşlardan oluşmaktadır (Avrupa Birliği, 2023).

Avrupa Birliği kuruluş aşamasında Avrupa’da ekonomik işbirliğini sağlamak amacı gütmekle birlikte günümüzde Birlik hukukun ve demokrasinin üstünlüğünü sağlamayı, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmeyi de hedeflemektedir ve çalışmalarını bu doğrultuda yürütmektedir. Avrupa Birliği Temel Hakları Şartı’nı ve Kopenhag Kriterleri’ni yayımlayarak insan haklarının gelişmesi alanında düzenlemeler yapmıştır. Bu hukuksal düzenlemeleri “Temel Haklar Ajansı” takip etmiştir. 2007 yılında faaliyete geçen Temel Haklar Ajansı aslında Birlik bünyesinde 1993 yılında kurulan Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi’nin görevlerini üstlenmiştir. Özellikle ırkçılık üzerine çalışmalar gerçekleştiren Ajans, insan hakları politikalarının oluşturulmasında danışma meclisi gibi çalışmakta olup hukuki bir bağlayıcılığa ve yaptırım gücüne sahip değildir (Çatal, 2018). Bununla birlikte Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi’nin faaliyetlerini desteklemektedir ve genellikle Birlik, Konsey ile ortak projeler yürütmektedir.

Aday ülke statüsünde olan Türkiye; Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde AB tarafından yayımlanan Kopenhag Kriterleri gibi belgeler ve açılan fasıllar çerçevesinde insan hakları konusunda iyileştirmeler yapmış, bu süreçte iç hukukunda insan haklarını geliştirilmiştir. Ancak Türkiye'nin AB'ye katılım müzakereleri 2019 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından durdurulmuştur (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021). Buna rağmen AB'ye uyum sürecinin Türkiye'de kurumsal olarak da insan haklarını dönüştürdüğü, il ve ilçe insan hakları kurullarının oluşturulmasını teşvik ettiği bilinmektedir.

4.2. Türkiye'de İnsan Hakları Uygulamaları

İnsan haklarının ve özgürlüklerin kullanılmasında ve korunmasında Dünya'da yaşanan gelişmeler zamanla Türkiye'ye de yansımıştır. Dünya'da 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de ise 20. yüzyılın sonlarında insan haklarını koruma mekanizmalarının oluşturulmaya başlanmasıyla birlikte; diğer yüzyıllara nazaran 21. yüzyılda insan hakları adına verilen mücadele belgelerden ziyade kurumlarla devam etmiştir. Özellikle 1980 sonrasında Türkiye'nin kamu yönetiminde ve sivil toplum anlayışında yaşadığı dönüşümler, insan haklarının önemini ortaya koymuş ve Türkiye'de insan hakları alanında yeni işbirliklerin oluşturulmasını, insan hakları merkezli mekanizmaların kurulmasını sağlamıştır. Böylelikle oluşturulan insan hakları politikaları uygulanmaya başlanmış, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için etkin çalışmalar yürütülmüş ve projeler hayata geçirilmiştir.

Birçok uluslararası kuruluş insan haklarını korumak üzere varlık gösterse de temelde insan haklarını korumak devletlerin görevidir. Çünkü insan haklarını korumak ve geliştirmek devletlerin vatandaşlarına karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları birincil derece sorumluluklardandır. Zira vatandaş hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile uluslararası yargı mercilerine başvurmadan önce iç hukuk yollarını tüketmelidir. Devletlerin ise vatandaşlarına idari ve hukuki yargı yollarında hakkını arama özgürlüğü sunması gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde bu özgürlük 1982 Anayasası'nın 40. maddesinde gerek bireyler tarafından gerekse kamu kurum ve kuruluşları tarafından hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkesin geciktirmeden yetkili makamlara başvurması gerektiği belirtilerek sağlanmıştır. Anayasa'nın 40. maddesi, 36. maddesinde vatandaşlara tanınan hak arama

özgürlüğü ile desteklenmiş, 36. madde ile vatandaşların ilk olarak mahkemelere başvurarak haklarını arayabileceği ve ihlal konusu görev alanına giren mahkemelerin ise hiçbir şekilde davaya bakmaktan kaçınamayacağı düzenlenmiştir. Türkiye’de vatandaşlar adli ve idari mahkemelerde haklarını arama özgürlüğüne sahip olmakla birlikte insan hakları ihlallerini önlemek ve çözüme kavuşturmak için devlet tarafından oluşturulan çeşitli kurum ve kuruluşlar aracılığıyla da haklarını arayabilmektedir. Vatandaşların bu hak arama şekli ise Anayasa’nın 74. maddesinde düzenlenen dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı ile güvence altına alınmıştır.

Görüldüğü üzere insan hakları ihlallerine ve sorunlarına karşı çözüm önerileri ilk olarak ulusal minvalde olmaktadır. Öyle ki uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları da başta üye devletlerin insan haklarına ülkelerinde saygı duymalarını ve insan haklarını korumalarını desteklemekte, olumsuz bir sonuç sonrası müdahalede bulunmaktadır.

Uluslararası insan haklarını koruma mekanizmaları kendilerine üye devletlerde insan haklarının düzenlenmesi için sözleşme metinleri hazırlamakla birlikte Birleşmiş Milletler, insan haklarının ve insan hakları kurumlarının uluslararası boyutta gelişme gösterebilmesi için üye devletlerin oluşturdukları ulusal insan hakları mekanizmalarının oluşumlarına dair ilkeler belirlemiştir. Temel ilke Paris Prensipleri olmakla birlikte Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı ile Paris Prensipleri desteklenmiş ve insan haklarında uluslararası standardı oluşturmak için yeni ilkeler belirlenmiştir. Ayrıca Deklarasyon’da Ulusal İnsan Hakları Kurumu olarak ülkelere; insan hakları komisyonu, ombudsmanlıklar, melez kurumlar, danışma kurulları, enstitü ve merkezler olarak belirlenen ulusal insan hakları kurum ve kuruluşlarından kendi ülke ihtiyaçlarına ve idari yapılarına göre tercih ettikleri kurumun oluşumunu gerçekleştirmeleri önerilmiştir (Dervişoğlu, 2010).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda 20 Aralık 1993’te kabul edilen “*Paris Prensipleri*” ulusal insan hakları kurumları ile ilgili temel belgedir. Birleşmiş Milletler, Paris Prensipleri’ni yayımlamakla ulusal insan hakları koruma mekanizmalarının niteliğini ve işlevini belirlemeyi, bu mekanizmaların meşruluk kazanmasını ve etkin birer uygulama merkezi haline gelmesini amaçlamıştır. Paris Prensipleri ulusal insan haklarının yasal bir dayanağı olma, devletten bağımsız faaliyet gösterme, yeterince yetkiye ve mali özerkliğe sahip olma, üye seçiminde çoğulculuk ilkesine uyma ve vatandaş ile devlet arasında köprü görevi üstlenme şeklindeki temel ilkeleri içermektedir. Türkiye’de birçok insan hakları

koruma mekanizmaları bulunmakla birlikte Uluslararası İnsan Hakları Kurumu olarak tayin edilmiş tek kurum Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'dur (TİHEK, 2022). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu bireyle ulusal insan hakları mekanizmaları arasında ve ulusal insan hakları mekanizmaları ile uluslararası insan hakları mekanizmaları arasında iletişimi sağlayan kurumdur.

4.2.1. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

“Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu” (TİHEK), Türkiye’de insan hakları koruma mekanizmaları arasında statü, nitelik, etkinlik ve işlevsellik bağlamında en önde gelen kurumdur. Ancak TİHEK’i açıklamadan önce Türkiye’de insan haklarının korunması, hak ve özgürlük ihlallerinin önlenmesi adına faaliyet gösteren ve vatandaşlar tarafından başvurulabilecek en üst yargı merciinin “Anayasa Mahkemesi” olduğunu belirtmek gerekir.

Anayasa Mahkemesi hukuki dayanağını 1961 Anayasası’ndan almaktadır. Mahkeme 1961 Anayasası’nın 145. ve 152. maddeler ve madde aralıklarında Anayasa Mahkemesi’nin kuruluş, görev ve yetkilerinin düzenlenmesi üzerine kurulmuştur. Kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü’nün Anayasa’ya uygunluğunu denetleyen Anayasa Mahkemesi aynı zamanda bireysel başvuruları da karara bağlamaktadır. 15 üyeden oluşan Mahkeme Yüce Divan sıfatıyla da yargılama yapmakla birlikte partilerin kapatılması, milletvekilliğinin düşürülmesi konularında karar verici mercidir (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023).

Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gereğince 1987 yılında bireysel başvuru ve 1990 yılında zorunlu yargılama ilkelerini kabul etmesi üzerine 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru yolu açılmıştır. Böylelikle 2012 yılından itibaren Türkiye’de vatandaşlar kamu gücüne karşı hakkının ihlal edildiği iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurabilmiştir. Anayasa Mahkemesi’ne hem AİHS hem de Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınan ve korunan hakların ihlal edilmesi üzerine her birey ve kamu gücü tarafından hakkının ihlal edildiğini iddia eden her özel hukuk tüzel kişisi başvurma hakkına sahiptir. Ancak Anayasa Mahkemesi’ne başvurulabilmesi için ilk olarak idari ve yargısal yolların (olağan yargı yollarının)

tüketilmesi gerekmektedir (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2023). Türkiye’de vatandaşların hak ve özgürlükleri Anayasa ile güvence altına alınmakta, hak ve özgürlüklerin kamu gücü ile ihlal edilmesi halinde ise vatandaşlar meşruiyetini yine aynı Anayasa’dan alan mekanizmaya başvurulabilmektedir. Türkiye’de normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer alan düzenleme ile oluşturulan Anayasa Mahkemesi’nin temel hakların ve özgürlüklerin korunması için yetkilendirilmesi Türkiye’nin insan hakları gelişim tarihinde yaşanan en yüksek sıçramadır. Hak ihlalinin uluslararası yargı mercilerine taşınmadan önce incelenip karara bağlandığı yer olan Anayasa Mahkemesi, Türkiye açısından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yükünü hafifletmektedir.

Ulusal insan hakları mekanizmalarından ikincisi olan ve Ulusal İnsan Hakları Kurumu tayin edilen Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ise hem ulusal hem uluslararası alanda yetkili olması sebebiyle Türkiye’de insan haklarının kurumsal gelişim sürecinin zirve noktası olarak kabul edilebilmektedir.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda insan hakları alanında kurumsallaşma başlamıştır. Gerek bölgesel gerek de ulusal düzeyde düzenlemeler planlanmış, çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. BM Genel Kurulu insan haklarını ulusal boyutta belli bir standarda kavuşturmak amacıyla Paris Prensipleri’ni yayımlamış ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, üye devletlerin Paris Prensipleri’ne uyup uymadığını kontrol etmek amacıyla Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı kapsamında Avrupa, Afrika, Asya-Pasifik ve Amerika ağlarını kurmuştur. Paris Prensipleri’nin ulusal insan hakları koruma mekanizmalarının istenilen formda ve modelde kurulabileceğini belirtmesi ve bağımsız nitelikte olması gerektiğini vurgulaması üzerine ayrıca o dönemde AB’ye uyum sürecinin böyle bir kurumun oluşumunda itici güç olması sebebiyle 2012 yılında Türkiye İnsan Hakları Kurumu kurulmuştur. Daha sonra Kurum’un yerini 6701 sayılı Kanun ile 2016 yılında kurulan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu almıştır. Ulusal İnsan Hakları Kurumları Avrupa Ağı içerisinde yer alan TİHEK, 2022 yılında B statüsünde akredite edilmiştir. TİHEK, B düzeyinde statüde olması sebebiyle ulusal insan hakları kurumları ile ilgili uluslararası toplantılara gözlemci olarak katılma hakkına sahip olmuştur. İnsan Hakları Eylem Planı’nda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun A statüsünde akredite edilmesi hedeflenmektedir (TİHEK, 2022).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu; biri başkan, biri ikinci başkan olmak üzere toplam 11 üyeden ve başkanlık ile kurul olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun karar organı Kurul; Kurulun kararlarını uygulamakla, Kurul ve Başkana gerektiğinde yardımcı olmakla sorumlu organı Başkanlıktır. Başkan ise genel yönetim ve temsilden sorumludur. İdari ve mali özerkliğe sahip Kurum'un özel bütçesi ve kamu tüzel kişiliği de bulunmaktadır. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Paris Prensipleri gereği hükümetten bağımsız olsa da Adalet Bakanlığı ile ilişkili bir kurumdur. Temel amacı insan haklarını korumak ve geliştirmek olan Kurum eşitsizliği, ayrımcılığı ve kötü muameleyi önlemek üzere faaliyet gösteren ulusal insan hakları koruma mekanizmalarından en etkili olanıdır (CB Mevzuat Bilgi Sistemi 2023; TİHEK, 2022). Zira ulusal ve uluslararası alanda sahip olduğu statünün yanında Kurum'un idari yaptırımlarda bulunma yetkisi de vardır. Kurum'un yaptırımları hem gerçek hem de tüzel kişilere yöneliktir. Ancak Kurum'un bağımsızlığının zedelendiğine yönelik eleştiriler yapılmaktadır. Öyle ki Kurum'un üyeleri 2017 Anayasa değişikliği ile sadece Cumhurbaşkanı tarafından seçilmeye başlanmış bu da üyelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı üzerinde tartışmaların yapılmasına neden olmuştur.

Kurum insan hakları ihlallerini önlemek ve insanlar arasında eşitliği sağlamak amacıyla gerek kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerek halkla bir araya gelerek konferanslar, seminerler ve programlar düzenlemekte; toplumda insan hakları, eşitlik, kötü muameleye ve işkenceye karşı koyma bilinci oluşturmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte çalışmalarını uluslararası alanda dengi olan kurumlar ile görüşerek çeşitlendirmekte, çalışmaların etkili olabilmesi için diğer ulusal insan hakları kurumları, vakıflar, STK'lar ve üniversiteler ile işbirliği yapmaktadır. Özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin tutulduğu yerlere ziyaretler düzenleyerek gözlemlerini raporlaştırmak ve gözlemleri sonucu harekete geçerek idari ve hukuki süreci başlatmak da Kurum'un görevleri arasındadır. İnsan haklarının korunması ve gelişmesi adına çalışmalar yürüten her kurum ve kuruluşu destekleyen TİHEK ayrıca yıllık raporlar hazırlayarak devletin mevcut insan hakları karnesini halkla paylaşmaktadır (Güneş, 2018; İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021).

İnsan hakları ve ayrımcılık yasağı ihlallerini resen incelemeye alma yetkisine sahip olan Kurum illerde vali, ilçelerde kaymakamın başvurusu üzerine ya da vatandaşların Kuruma giderek veya E-Başvuru ile online başvuruları üzerine hak ihlallerini incelemekte, araştırmakta, karara bağlamakta ve daha sonrasında takibini yapmaktadır. Bununla birlikte Kurul kararlarını ve yıllık faaliyet raporlarını web sayfasında yayımlayan Kurum şeffaf bir

organizyon olduğunu göstermektedir. Yine yapılan sempozyumların dokümanını, başvuru istatistiklerini ve TİHEK Akademi adı ile oluşturulan Kurum dergisinde insan haklarının geliştirilmesine ve analizine yönelik çalışmaları Kurum'un sayfasında görmek mümkündür. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na 2018 yılında 1107; 2019 yılında 1189; 2020 yılında 1363; 2021 yılında 1185 ve 2022 yılının ilk çeyreğinde (1 Nisan'a kadar) 387 başvuru yapılmıştır. 2022 yılının ilk çeyreğindeki başvuruların % 56'sı kırılgan gruplarla ilgili başvuru iken % 46'sı diğer başvurulardır (TİHEK, 2022). Kurumun paylaştığı insan hakları ihlal sayılarının belli bir seviyede seyrettiği görülmekle birlikte aslında artan nüfusa oranlandığında ihlal oranlarındaki azalış dikkat çekmektedir. Bu da insan haklarına saygının ve insan hakları konusunda bilincin artmaya başladığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

4.2.2. Kamu Denetçiliği Kurumu

Ulusal insan haklarını koruma mekanizmalarından bir diğeri de “*Kamu Denetçiliği Kurumu*”dur. Kamu Denetçiliği Kurumu bazı ülkelerde kurulan ombudsmanlığın Türkiye'deki karşılığıdır. İdarenin genişleyen çalışma alanları ile birlikte iş yükünün artması ve kamu kurum ve kuruluşlarını geliştirecek enerjiyi ve zamanı artan idari sorumluklara ayırması üzerine idarenin etkin çalışabilmesi için çözüm arayışlarına girişilmiştir. Bu arayışlar sonucunda uzman kişilerden oluşan ve idari kurumların yükünü hafifletileceği düşünülen ombudsmanlık kurumu gündeme gelmiş, bu fikrin hayata geçmesi ile Dünya'da ombudsmanlık kurumları oluşturulmaya başlanmıştır. Aslında ombudsmanlığa benzer oluşumları M.Ö. 200'lerde Çin'de, Antik Yunan'da, Roma'da ve M.S. 18. yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğu'nda görmek mümkündür (Güneş, 2018: 176).

Türkiye'de ise ombudsmanlık Kamu Denetçiliği Kurumu adıyla ilk kez 2006 yılında oluşturulmak istenmiş ancak Anayasa Mahkemesi'nden iptal kararı almıştır. Bu sebeple Kamu Denetçiliği Kurumu 2012 yılında 6328 sayılı Kanun ile kurulmuş, 2013 yılında ise başvuru almaya başlamıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu özerk bir kurum olmakla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi ile ilişkili bir kurumdur. Bununla birlikte idare tarafından yapılan hak ihlalleri yargısal mercilere intikal etmeden Kamu Denetçiliği Kurumu'nca giderilebilmektedir. Kurum STK'larla ve derneklerle işbirliği halindedir ve çoğu zaman onlardan fikir almaktadır (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma

Merkezi, 2021). Kamu Denetçiliği Kurumu'nun oluşturulmasında Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin katkıları olmakla birlikte Anayasa'da dilekçe ve bilgi edinme hakkının düzenlenmesinin de payı büyüktür. Hukuki dayanağını Anayasa'dan alan Kurum, en etkili hak arama yollarından biri olmuştur.

Kamu Denetçiliği Kurumu Başdenetçilik ve Genel Sekreterlik olmak üzere iki kısımdan oluşmakla birlikte Başdenetçilikte bir başdenetçi ve beş denetçi görev almaktadır. Kurum idarenin her türlü eylem, işlem ve tutumlarından kaynaklanan insan haklarına ve hukuka aykırı işlemleri incelemek ve araştırmakla görevlidir. Bununla birlikte idari tavsiyelerde bulunma yetkisi de vardır. 6328 sayılı Kanun ile Kamu Denetçiliği Kurumu'nun "*Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemleri, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararları ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sırf askerî nitelikteki faaliyetlerini*" inceleyip araştırma yetkisi olmadığı, bu işlemlerin görev alanı içerisine girmediği konusu düzenlenmiştir (TBMM Kamu Denetçiliği Kurumu, 2023). Başdenetçi ve denetçilerin görevlerini yerine getirirken bağımsız ve tarafsız davranmaları gerekmektedir. Zira Kamu Denetçiliği Kurumu da bağımsız bir kurumdur. Bununla birlikte üyelerin insan hakları konusunda donanımlı ve mesleki deneyimi bulunan kişilerden şeffaf bir seçim sistemi ile seçilmesi tercih edilmektedir. Ancak Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumu üyelerinin çoğunluğunun bürokratik ve siyasi kişilerden oluşması eleştiri konusu olmaktadır. Yine de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na göre üyelerinin başvuru ve seçim süreci daha şeffaf bir görünümde (Sever, 2020).

Kamu Denetçiliği Kurumu insan hakları denetim mekanizması olmasına rağmen Kurum'un kararları bağlayıcı değil, tavsiye niteliğindedir. Kurum idarenin davranışlarını hukuka uygunluk konusunda denetlemekle birlikte vatandaşların da idareyi denetleyebilmesine imkân tanımaktadır. Zira Kurum iyi işleyen, eksikliklerini ve hatalarını giderip düzelter, şeffaf ve hesap verebilir bir idari yönetim oluşturmayı da hedeflemektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu'na hakları ihlal edilen her gerçek ve tüzel kişi başvuruda bulunabilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu'nu diğer insan hakları koruma mekanizmalarından ayıran en önemli özellik çocukların velisiz veya vasisiz Kurum'a başvurabiliyor olmasıdır. Kurum'da çocukların sağlıklı bir ortamda ve sağlıklı bir şekilde kendilerini ifade edebilmeleri için psikolog, sosyal hizmet uzmanı gibi gerekli önlemler alınmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu'na online şekilde başvuru yapılabildiği için

Kurum'a başvurmak kolaydır ve vatandaşı yargı sürecinin külfetinden kurtarmaktadır. Ancak Kurum'a idari başvuru yolları tüketildikten sonra başvurulabilmektedir (Sever, 2020).

Kamu Denetçiliği Kurumu'na 2020 yılında 90.209 başvuru yapılmış ve Kurum 2020 yılında 68.832 tavsiye kararı vermiştir. Bu kararlara uyma oranı % 76,38 olarak hesaplanmıştır. Kurum'a 2021 yılında 18.843 başvuru yapılmış Kurum 1604 tavsiye kararı vermiştir. 2021 yılında tavsiye kararına uyma oranı % 79,50 olarak tespit edilmiştir. 2022 yılında ise Kurum'a 17.816 başvuru yapılmış, Kurum 1722 tavsiye kararı vermiş ve tavsiye kararına uyma oranı % 64,94 olarak hesaplanmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun son yıllarda hazırlanan yıllık raporları incelendiğinde başvuruların çoğunlukla kamu personel rejimi (atama kaynaklı) ağırlıklı olduğu görülmüştür. Başvuru sayısı fazla olan konular sırasıyla; eğitim-öğretim ve gençlik, çalışma ve sosyal güvenlik, adalet, milli savunma ve güvenlik şeklindedir. İnsan haklarına yönelik başvurular; kadın hakları, çocuk hakları ve engelli hakları şeklinde tasnif edildiğinde çocuk hakları başı çekerken kadın hakları (tüm kategoriler içerisinde de) en son sırada yer almıştır (TBMM Kamu Denetçiliği Kurumu, 2023). Kamu Denetçiliği Kurumu'na her geçen yıl yapılan başvuru sayısında artışın olması Kurum'un tanınırlığının arttığı ve hak aramanın kolaylaştığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte toplumda insan haklarına saygı artarken hak ihlali başvurularında da artış olması düşündürücüdür. Kurum'un tavsiye niteliğinde verdiği kararlara uyma oranı son zamanlarda % 50'nin üzerinde olmakla birlikte yıl içerisinde yaşanan özel durumlar (belediye kararlarına, devletin hizmet organlarının kararlarına verilen tepkiler) oranlar arasındaki makasın açılmasına neden olmuştur.

4.2.3. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

Ulusal insan haklarını koruma mekanizmalarından bir başkası Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde oluşturulan, TBMM dışında tüzel kişiliği bulunmayan ve ilk ulusal insan hakları koruma mekanizması olma özelliği taşıyan "*TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu*"dur. Komisyon'un kurulma kararı Avrupa Birliği'ne (o dönemki ismi Avrupa Ekonomik Topluluğu) tam üyelik başvurusu yapılması üzerine insan hakları ihlalleri ile ilgili parlamenterler seviyesinde çalışma yapabilmek için 1987 yılında dillendirilmiştir. Bu dillendirme kanun teklifi şeklinde meclise karşı da yapılmış ve 1990

yılında 3686 sayılı Kanun ile Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu kurulmuştur. Böylelikle insan hakları yargı organları ile beraber yasama organı tarafından da korunmaya başlanmıştır (Eroğlu, 2006; TBMM, 2023). Türkiye’de insan haklarının korunması ve iyileştirilmesi hususunda yaşanan gelişmelerde Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin katkısı yadsınamayacak kadar fazladır. Uluslararası alanda insan hakları ile ilgili yaşanan gelişmeleri takip eden Türkiye, daima hukuk ve demokrasi devletinin gerektirdiği nitelikleri kazanmaya çalışmıştır.

3686 sayılı Kanun T.C. 1982 Anayasası’nda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde belirtilen insan haklarını ve özgürlüklerini kapsayarak Komisyon’un da görev alanını ve görev içeriğini belirlemiştir. Böylelikle İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’nun; uluslararası alanda insan hakları gelişmelerini izleme, ulusal insan hakları belgelerinin uluslararası belgelerle tutarlılığını denetleme ve bunun için meclise yasal düzenlemeler önerme, hak ihlali iddialarını inceleme ve ilgili mercilere yönlendirme, hak ihlali konusunda araştırmalar yapma ve çözüm önerileri sunma, yıl içerisinde insan haklarına saygı ve hak ihlali oranlarını ve insan haklarına yönelik gerçekleştirilen uygulamaları içeren yıllık rapor hazırlama görevi vardır. Ayrıca İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu kamu kurum ve kuruluşlarından, bakanlıklardan özel kuruluşlardan, mahalli idarelerden ve üniversitelerden bilgi talep etme yetkisine sahiptir ve Komisyon gerekli gördüğü hallerde uzman kişilerle istişare edebilmektedir (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021; TBMM, 2023). Komisyon görevleri gereği kapsamı genişletilen veya yeniden yorumlanan hak ve özgürlüklerin güncel halini Türkiye’ye taşımaktadır. Bazı uluslararası insan hakları belgeleri doğrudan iç hukukumuzda uygulanabilir olsa da bazı belgeler için iç hukukta yasal düzenleme yapılmasını gerektirmektedir, bu görevi üstlenen yetkili merci ise İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’dur. Yani Komisyon’un hem yasama hem denetleme görevi bulunmaktadır.

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’nun üye sayısı Danışma Meclisi’nin teklifi üzerine Genel Kurul’ca belirlenmektedir. Meclisteki siyasi partilerin ve bağımsızların sayısının üye tam sayısına oranlanması ile grupları temsil edecek Komisyon üye sayısı kararlaştırılmaktadır. Yine siyasi partilerin yüzde oranlarına göre Komisyon bir başkan, iki başkan vekili, bir sözcü ve bir kâtip seçmektedir. Komisyon üyeleri belirli bir partiye mensup olsalar da hak ihlallerini önlemek ve insan haklarını korumak adına bağımsız ve tarafsız çalışmaktadır (Boyar ve Çınarlı, 2020; TBMM, 2023).

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'na hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini iddia eden herkes başvurabilmektedir. Başvurular mektup, faks veya dilekçe aracılığıyla yapılmakta olup elektronik posta yolu ile yapılan başvurular dikkate alınmamaktadır. Komisyon şekil usulüne uygun yazılan başvuru metinlerini incelemeye tabii tutmakta ve gerektiğinde başvuruyu incelemek için alt komisyon oluşturmaktadır. Ancak Komisyon'un kendiliğinden hareket etme yetkisi bulunduğu için başvurusu yapılmayan hak ihlallerini de resen inceleyebilmektedir. Bu incelemeler sonucunda Komisyon, suç unsuru teşkil eden durumlarla karşılaştığında Cumhuriyet başsavcılıklarına suç duyurusunda bulunabilmektedir. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun hazırladığı raporlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı aracılığıyla Cumhurbaşkanlığı ve ilgili bakanlıklara gönderilmektedir (Boyar ve Çınarlı, 2020). Böylelikle Komisyon diğer ulusal insan hakları denetim mekanizmalarından farklı yetkileri ile diğer kurumlara kıyasla daha kolay bir şekilde yürütme organına ulaşabilmektedir.

4.2.4. Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu

Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde oluşturulan bir diğer ulusal insan haklarını koruma mekanizması "*Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu*"dur. Komisyon 5840 sayılı Kanun ile 2009 yılında oluşturulmuştur. Cinsiyete dayalı ayrımcılığı önleme amacı güden Komisyon, kadın ve erkek arasında fırsat eşitliğini sağlamak ve kadın haklarını geliştirmek üzere faaliyet göstermektedir (TBMM, 2023). Bununla birlikte denetim görevi kapsamında Komisyon alt komisyonlar kurma, değerlendirme raporları hazırlama ve bireysel başvuruları kabul etmekle görevlidir. Komisyon'un yasama kapsamında görevi ise TBMM Başkanlığı'na sunulan kanun tekliflerini ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerini; kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, Anayasa'ya uygun olması ve uluslararası belgelerde düzenlenmiş kadın-erkek eşitliği gelişmeleri ile tutarlı olması hususlarında incelemektir. Ayrıca kadın hakları ve kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri takip etmek, kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği ile ilgili ulusal mevzuatın uluslararası mevzuatla uygunluğunu gözetmek ve herhangi bir uyuşmazlık tespit ettiğinde önerilerde bulunmak, kadın-erkek eşitliği üzerine halkı bilinçlendirici faaliyetler hazırlamak da Komisyon'un sorumluluğundadır (Bankoğlu, 2018; Dinmezpınar, 2014).

TBMM Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun üye sayısı da İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun üye sayısı gibi Danışma Kurulu'nun teklifi üzerine Genel Kurul tarafından belirlenmektedir. Yine Komisyon üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasi partilerin ve bağımsızların üye tam sayısına kıyasla hesaplanan yüzde oranı ile seçilmektedir. 27. Yasama Dönemi'nde 26 üyesi olan Komisyon'a üye seçilirken insan hakları alanında uzman milletvekilleri ile kadın milletvekillerine öncelik tanınmıştır (TBMM, 2023). Aslında Komisyon'un çalışma usulü İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ile aynıdır. Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu da bireysel başvuru almakta ve resen harekete geçebilmektedir. Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'na cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldığını, bu sebeple hakkının ihlal edildiğini, ayrımcılık kaynaklı kötü muamele, işkence veya eziyet gördüğünü iddia eden herkes başvurabilmektedir. Komisyon'a başvurular dilekçe ile yapılmaktadır (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021).

Komisyon kamu kurum ve kuruluşları, özel kuruluşlar, STK'lar ve üniversiteler ile fikir alışverişinde bulunmakta ve gerektiğinde kurumların çalışmalarından faydalanmaktadır. Komisyon bu faaliyetini genellikle bir yıllığına oluşturduğu, 6 veya 7 üyeden oluşan alt komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Alt komisyonlar çalışmalarını rapor haline getirerek Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'na sunmaktadır. Komisyon ise gerekli mercilere ve bakanlıklara tavsiyelerde bulunmaktadır (Dinmezpınar, 2014).

Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak adına yapılan çalışmalar ve hayata geçirilen projeler arasında en etkili ve en yetkili olanıdır. Yasama organınca insan haklarını koruma alanında İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu yetkilendirilmiş olmasına rağmen kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği üzerine bir komisyonun daha oluşturularak kadın haklarına ayrı bir parantez açılması ve Komisyon'un yasama sürecinde rol alması, insan haklarının nitelikli bir gelişim sürecine sahip olmasını sağlamıştır.

Dünya'da kadın, çocuk ve engelli hakları çoğu zaman ikincil konular olarak görülmüş ve insan haklarından sonra düzenlenmiştir. Her ne kadar insan haklarına saygı ve insan hakları bilinci tüm Dünya'da artmış olsa da kadın, çocuk ve engellilerin özel bir düzenlemeye ihtiyacı olduğu düşüncesi daima kendini hissettirmiştir. Aslında bu da

toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için gerek uluslararası gerek ulusal alanda yapılan düzenlemeler ile eşitliğin eşitsizlik üzerinden kavrandığını göstermektedir.

4.2.5. İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı

Türkiye’de 2011 yılına kadar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yapılan başvurular ve başvuru sonrası işleyen süreç Dışişleri Bakanlığı’nca takip edilmiş ve görev olarak üstlenilmiştir. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yapılacak başvurunun, başvuru öncesi sürecin gerektirdiklerinin ve başvuru sonrasında doğan yükümlülüklerin uygulanmasının Adalet Bakanlığı’nın çalışma alanına girdiği hususunda tartışmalar başlamıştır. Tartışmalar sonucunda Adalet Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı’nda Dışişleri Bakanlığı’nın görev alanında olan bu konunun kendi yapısında teşkilatlandırılması kararı almıştır. Böylelikle 3 Haziran 2011 tarihinde Adalet Bakanlığı tarafından “*İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı*” kurulmuş ve 650 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başkanlığın hukuki dayanağı, çalışma usul ve esasları belirlenmiştir. Adalet Bakanlığı’nın görev ve yetkisi, AIHM ile ilgili işlemlerde dış politikayı ilgilendiren konuların Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütüleceği şeklindeki hüküm ile sınırlandırılmıştır (İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2023).

Anayasa Mahkemesi’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne bireysel başvuruyu kabul etmesi üzerine bireysel başvuruların bir kopyasının da Adalet Bakanlığı’na gönderilerek incelenmesi ve Bakanlığın görüşünün alınması kararlaştırılmıştır. Adalet Bakanlığı’nda bu görevi İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı üstlenmiştir. Böylelikle Başkanlık yeniden düzenlenerek Bakanlığın ana hizmet birimlerinden biri haline getirilmiştir. Son olarak Türkiye’nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçmesi ile 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı’nın görev ve yetkileri yeniden belirtilmiştir (İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2023). Böylelikle Başkanlığın hukuki temeli ve idari yapısı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile son halini almıştır.

İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı; bir başkan, beş başkan yardımcısı ve on daire başkanından oluşmaktadır. Bununla birlikte Başkanlığın teşkilat yapısında tetkik hakimler, uluslararası kuruluşlarda görevli bulunanlar, uluslararası kuruluşlarda yüksek mahkemede

görevlendirilenler, adalet uzmanları ve müdürler yer almaktadır. Başkanlık AİHM'ye Türkiye tarafından yapılan başvuruları takip etmekle birlikte dostane çözüm önerileri sunmakla, AİHM tarafından verilen ihlal kararlarının icrası ile ilgili iş ve işlemleri yapmakla, rücu hususunun değerlendirilmesi amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlara bildirimde bulunmakla, Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvurularda gerekli görülen hallerde Adalet Bakanlığı adına görüş bildirmekle, insan hakları ihlallerini önlemeye ve topluma insan hakları bilincini kazandırmaya yönelik çalışmalar yapmakla ve uluslararası alandaki gelişmelerin iç hukuka entegrasyonu için gerekli kurum ve kuruluşları bilgilendirmekle görevlidir (İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2023).

Başkanlığın etkin bir yapıda faaliyet göstermesini işleyişinde birçok büronun görev alması sağlamaktadır. İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı bünyesinde; AİHM Savunma Bürosu, Bireysel Başvurular Bürosu, Kararların İcrası Bürosu, Proje ve Görüş Bürosu, Bütçe ve Tazminat Bürosu, Personel ve İdari İşler Bürosu ve Tercüme Bürosu oluşturulmuştur (T.C. Adalet Bakanlığı, 2023). Bürolar hem Başkanlığın hem de vatandaşların işlerini kolaylaştıran ve hızlandıran nitelikte birimlerdir. Bürolar, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı'nın performansını artırmakta ve uluslararası kuruluşların haberleşme ağı ile sağlıklı iletişim kurulmasını sağlamaktadır.

4.2.6. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları

İl İnsan Hakları Kurulları ile İlçe İnsan Hakları Kurulları yetki alanlarının farklı olması dışında aynı görev ve yetkilere sahiptir. Aralarında herhangi bir hiyerarşik ilişki bulunmamaktadır. Kurullar Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği sürecinde sivil toplumun geliştirilmesi şartı gözetilerek İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulmuş insan hakları koruma mekanizmalarıdır. "*İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*" ilk kez Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'na bağlı olarak 1 Aralık 2000 tarihinde 81 ilde ve 850 ilçede kurulmuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda Kurullarda kamu görevlilerinin sayıca fazla olmasının Kurulların sivil yapısını zedelediği eleştirilmiştir. Bunun üzerine 23 Kasım 2003'te yayımlanan İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik ile Kurulların yapısı, işleyişi, görev ve yetkileri yeniden düzenlenerek ve her iki kurulda da iki adet kamu görevlisi olacağı hususunda anlaşmaya varılarak Kurullara daha sivil bir görünüm kazandırılmıştır (Arslanel vd., 2011). Ancak

Kurullara illerde vali ilçelerde kaymakamın başkanlık etmesi Kurulların halen daha sivil ve bağımsız bir yapı taşımadığına dair eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Eleştirilere rağmen Kurulların zorunlu masraflarının valilikler ve kaymakamlıklar tarafından üstlenilmesi dikkate alındığında Kurulların kendilerine özgü bütçeleri olana kadar valilikler ve kaymakamlıklar bünyesinde toplanılmasının daha makul olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Kurullar sayesinde mülki amirler veya idari yöneticiler ile sivil toplumdan çeşitli kesimleri temsil eden kişiler bir araya gelerek sorunlara ortak çözümler aramakta, devlet ve toplum arasında işbirliğini sağlamış olmaktadır.

Temel amacı insan haklarını korumak, geliştirmek, hak ihlallerini önlemek ve ayrımcılıkla mücadele etmek olan Kurulların görevleri 2003 tarihli ve 25298 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Yönetmelikte beş ana başlık altında şu şekilde belirtilmiştir:

- **Genel Görevler-** Genel görevler başlığı altında Kurulların görevleri; Kurulların gündemine getirilen konuları değerlendirmek, hak ihlallerini incelemek ve araştırmak, hak ve özgürlüklerin kullanılmasının önündeki engelleri tespit edip gerekli mercilere bildirmek, toplantı sonuçlarını Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’na bildirmektir.

- **Halkla İlişkiler ve İletişim-** Halkla ilişkiler ve iletişim başlığı altında Kurulların görevleri; il masaları kurmak, hak ihlali iddiasında veya hakların korunmasına, geliştirilmesine yönelik öneride bulunan vatandaşların Kurullara erişimini kolaylaştırmak için kentlerin belirli noktalarına “İnsan Hakları Başvuru Kutuları” koymak, Kurulların elektronik iletişim adreslerinden halkı haberdar etmek, Kurulları halka tanıtmak, STK’larla işbirliği halinde olmak ve onları insan haklarını geliştirmek konusunda desteklemektir.

İl Masaları’nda ve Başvuru Masaları’nda görevli olan kişilerin insan hakları alanında eğitilmiş, Kurullar hakkında gerekli donanıma sahip ve iletişim becerisi güçlü kişiler olması önemlidir. Zira masalara hak ihlali başvurusu için gelen her bireyin kendini ve yaşadığı sorunu doğru bir şekilde ifade edebilmesi masalarda görevli kişiler ile doğrudan ilişkilidir. Masalarda görevli kişiler hem Kurulların halka tanıtılmasında hem halkın güveninin kazanılmasında ve dolaylı olarak İnsan Hakları Kurulları’nın etkinliği üzerinde kilit role sahiptir.

İnsan Hakları Başvuru Kutuları ise genellikle hastane, ceza ve infaz kurumlarına, market ve otobüs-metrobüs duraklarına konulmaktadır. Başvuru Kutuları, vatandaşların zamandan tasarruf etmek istemeleri halinde veya kimliklerinin alenen bilinmesinden

rahatsızlık duydukları hallerde başvurabilecekleri pratik başvuru yollarından biridir. Kutuların özellikle kamuya açık alanlarda veya kamu hizmetlerinin verildiği mekânlarda bulunması şikâyet, öneri, tepki ve başvuruların olayın üzerinden çok fazla zaman geçmeden ifade edilmesine, böylelikle bilgilerin eksiksiz aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

Özgürlüklerin ve hakların kullanılması, korunması ve geliştirilmesi ancak demokratik yönetimlerle ve toplumlarla mümkündür. Demokratik bir yönetim ve toplum modeli oluşturmak için kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden sonra dördüncü kuvvet basın; beşinci kuvvet internet olarak görülmeye başlanmıştır. İnsan Hakları Kurulları'nda da bulunan yerel basın temsilcileri, Kurulların sivil yapısına hizmet etmekle birlikte basın, Kurulların ve vatandaşların seslerini hem birbirlerine hem de halka duyurma aracı olmuştur (İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2006). Diğer insan haklarını koruma mekanizmalarında olduğu gibi İnsan Hakları Kurulları da internet aracılığıyla oluşturduğu web siteleri ile vatandaşlara ulaşmaya, tanınırlıklarını artırmaya ve Kurullara erişimi kolaylaştırmaya çalışmaktadır.

Kamu sektörü ve özel sektörden sonra yönetim anlayışının bir diğer paydaşı olan Sivil Toplum Örgütleri de İnsan Hakları Kurulları'nın sivil bir görünüme kavuşmasında ve demokrasinin dinamik yapısının korunmasında etkin rol üstlenmiş oluşumlardır. STK'lar toplumda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına bir arada olmayı ve örgütlenmeyi sağlayacak temel birimlerdenidir. Böylelikle STK'lar kamuoyu oluşturmakta ve kamuoyunu bilinçlendirmekte ayrı bir güce sahiptir.

- **Bilgilendirme, Bilinçlendirme ve Eğitim-** Bilgilendirme ve bilinçlendirme başlığı altında Kurulların görevleri; T.C. 1982 Anayasası'nda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde tanımlanan ve korunan hak ve özgürlükler konusunda vatandaşları bilinçlendirmek üzere çalışmalar yapmak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni Kurul üyelerine ve vatandaşlara dağıtmak, insan hakları ile ilgili kitap, broşür vb. bilgilendirici kaynaklar hazırlayıp vatandaşlara ulaştırmak, yine insan hakları konusunda afiş, pano, levha gibi araçlarla ve seminer, konferans, tiyatro ve film gösterisi aracılığıyla vatandaşları bilgilendirmek, köy ve mahalle halkına ulaşmak için muhtarla iletişim halinde olmak, sesli ve görsel iletişim araçları ile insanları hak ve özgürlükler konusunda bilinçlendirmek, insan haklarına yönelik etkinlikler düzenlemek, var olan etkinlikleri ve çalışmalarını desteklemektir.

İnsan haklarının öznesi insan olduğu için hemen hemen her konuda, her alanda ve her platformda insan haklarına saygı başat ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan Hakları Kurulları bilgilendirme ve bilinçlendirme görevi ile insan haklarının her alanda var olmasından dolayı meydana gelen genel geçer anlamının önüne geçmek için çalışmalar yürütmektedir. Kurullar hakların ve özgürlüklerin içeriğinin, kapsamının ve niteliklerinin doğru anlaşılması ve hakların ve özgürlüklerin bireylerce özümsemesi hedefiyle hareket etmektedir (İnsan Hakları Başkanlığı, 2006). Bununla birlikte gerek üyeler için gerekse vatandaşlar için hazırlanan eğitim programlarının hedef kitle, hak içerikleri ve faaliyet türleri konularında aylık/yıllık planlar oluşturularak ilerlenmesi hem Kurulların etkinliğini artıracak hem de eğitim ve bilgilendirme görevi bütünsellik içinde ifa edilmiş olacaktır.

İnsan hakları ile ilgili eğitimler Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi insan hakları belgeleri üzerinden verilmektedir. Eğitimlerin içeriği sürekli gelişen insan hakları ve özgürlükler gözetilerek oluşturulmaktadır. Bununla birlikte Kurulların eğitim verilecek kitlenin yaş grubu, algılama kapasitesi ve uygulama becerisi gibi kriterleri göz önünde bulundurarak en doğru eğitim modelini seçmesi önemlidir.

- **Araştırma ve İzleme-** Araştırma ve izleme başlığı altında kurulların görevleri; kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlarla, özel kuruluşlarla, üniversiteler ve STK'larla işbirliği halinde insan hakları ile ilgili araştırmalar yapmak, kadın, çocuk ve engelli haklarına yönelik çalışmalar yapmak ve çalışma yapılmasını teşvik etmek, okula gidemeyen çocukların ve sokak çocuklarının sorunlarına çözüm üretmek, insan hakları kurumlarına ziyaretler gerçekleştirerek kurumların uygulamalarını denetlemek, karakol ve nezarethaneleri denetlemek, bu yerlerdeki şartların iyileştirilmesi için tavsiyelerde bulunmak ve ilgili mercilerle iletişime geçmektir.

İnsan Hakları Kurulları araştırma ve izleme görevlerini yerine getirirken Kurulların Kurul üyelerinin temsil ettikleri gruplarla işbirliği halinde olması özellikle istatistiki veriler oluşturulurken üniversiteler ile ortak çalışmalar yürütmesi Kurulların yayımladıkları verileri tarafsız içerikler ve bilimsel kaynaklar haline getirecektir. Ayrıca Kurulların diğer mekanizmalar tarafından üzerinde çok durulmayan veya insan haklarının karanlıkta kalmış taraflarını araştırmaları daha anlamlı, daha yararlı ve ulusal insan hakları araştırmalarını tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Kurulların araştırma ve izleme başlığı altında sıralanan görevlerine bakıldığında kırılğan gruplara yönelik çalışmaların özellikle vurgulandığı görülmektedir. Kurullarda

toplumsal grupların temsilcilerinin hassas gruplardan da seçilmesine dikkat edilmesi bu kesimin daha doğru anlaşılmasını ve seslerinin daha fazla duyulmasını sağlayacaktır.

Kurullar gerçekleştirdikleri ziyaretler ile bir denetleme işinden çok izleme işi yapmaktadır. Çünkü Kurul üyeleri; bürokratik yapıdan ve kimlikten uzak, Kurullarda görev alan ve kendi alanlarında uzman sivil kimselerdir. Bu sebeple de Kurul üyelerinin ziyaretleri denetleme niteliği taşımaktan uzaktır. Kurulların nerelere ziyaretler düzenleyeceği, ağırlıklı olarak kırılgan grupların yoğun olduğu ve halkın yoğun olarak başvurduğu kamu kurum ve kuruluşları göz önünde bulundurularak belirlenmektedir (İnsan Hakları Başkanlığı, 2006). Ayrıca Kurulların düzenli periyotlarla ziyaretler gerçekleştirmesi ziyaret edilen kurum ve kuruluşların sorumluluk bilincini diri tutacak, orada bulunan vatandaşların kendilerini değerli hissetmelerini sağlayacaktır.

- **İhlal İddialarını İnceleme ve Karara Bağlama-** İhlal iddialarını inceleme ve karara bağlama başlığı altında Kurulların görevleri; ihlal iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek, araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek, sonuçları raporlaştırmak ve gerekli hallerde Cumhuriyet başsavcılıklarına veya ilgili birimlere iletmeğdir.

İnsan Hakları Kurulları, Kurula gelen başvuruyu veya re'sen takibe aldıkları hak ihlallerini incelemek için hakkı ihlal edilen kişinin ve hakkın ihlaline sebep olan kişi veya kurumların bilgisine başvurabilmektedir. Hatta gerekli hallerde ihlalin gerçekleştiği olay mahallinde incelemelerde bulunarak delil toplayabilmekte ve inceleme komisyonları oluşturabilmektedir. Kurulların bu davranışları onların yarı-yargısal faaliyet gösterdikleri şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak İnsan Hakları Kurulları'nın kararları bağlayıcı değil, yol gösterici niteliktedir. Kurullar ihlal iddialarını inceleyip tutanak oluşturduklarında aslında Türkiye'de insan haklarının mevcut durumunu ortaya koymuş, buldukları mahalli birimlerde insan hakkı ihlallerini analiz etmiş olmaktadır. Ayrıca Kurullar hak ihlali iddialarını inceleyerek ihlallerin tespit edildiğini, anlaşılıp önlenmeye çalışıldığını göstermektedir. Böylelikle Kurullar kamuoyu vicdanını ve toplumun adalet hassasiyetini dinç tutmaktadır (İnsan Hakları Başkanlığı, 2006). Toplumun devlete ve adalete olan güven duygusu, Kurulların faaliyetleri ve işlevselliği ile birlikte korunarak tazelenmektedir.

İnsan Hakları Kurulları kendilerine gelen her başvuruyu ihlal olup olmadığı hususunda karara bağlamakla mükelleftir. Başvurunun hak ihlali kapsamında olduğu

kesinleştğinde Kurullar başvuruyu ilgili idari makamlara bildirmekle beraber başvuruyu yapan kişiyi de sürecin nasıl işleyeceği konusunda bilgilendirmektedir. Hangi hukuki yollara, ne kadar süre içinde, hangi belgelerle ve nasıl başvuracağı hakkı ihlal edilen kişiye anlatılmaktadır. İhlal iddialarını inceleme, karara bağlama ve yol gösterme görevlerini yerine getiren İnsan Hakları Kurulları, son olarak ihlal iddialarına yönelik verilecek kararları takip etme görevini yerine getirmektedir. Başvurunun ilgili makamlarca sonuçlandırılması üzerine İnsan Hakları Kurulları'ndaki başvuru dosyası kapanmaktadır (İnsan Hakları Başkanlığı, 2006).

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'na illerde vali veya vali tarafından görevlendirilen vali yardımcısı, ilçelerde ise kaymakam başkanlık etmektedir. Kurullar ayda bir defa olağan toplanmakla birlikte başkanın çağrısı üzerine olağanüstü de toplanabilmektedir. Kurul üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanmakta ve karar almaktadır. Üyelerin önerileri de dikkate alınarak toplantıların gündemi başkan tarafından belirlenmekte olup toplantı öncesinde kurul üyelerine bildirilmektedir. Kurulun sekretarya işleri yazı işleri müdürlükleri tarafından, zorunlu masrafları ise valilikler ve kaymakamlıklar tarafından üstlenilmektedir. Yönetmeliğin ikinci bölümünde Kurul üyelerinin seçileceği kesimler belirtilmiştir. Yönetmeliğe göre Kurul üyeliğine seçilecek temsilciler şunlardır:

- *“TBMM’de grubu bulunan siyasi partilerin il/ilçe başkanları veya görevlendirecekleri bir temsilci,*
- *Üniversite rektörleri veya bu konuda görevlendirecekleri bir öğretim üyesi ya da elemanı,*
- *Valilik/kaymakamlık tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan bir avukat veya hukuk fakültesi mezunu bir kamu görevlisi,*
- *Baro temsilcisi,*
- *Tabip odasından bir temsilci,*
- *Ticaret veya sanayi odasından valilik/kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,*
- *Valilik/kaymakamlık tarafından belirlenecek diğer meslek odaları veya sendikalarından bir temsilci,*
- *Mahalli televizyon, gazete, radyo gibi kuruluşlardan başvurular arasında valilik/kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci*

- *Muhtarlar derneği başkanı, yoksa mahalle muhtarlarından başvurular arasında valilik/kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,*
- *Okul-aile birliklerinden başvurular arasında valilik/kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,*
- *Sivil Toplum Kuruluşları'ndan başvurular arasında valilik/kaymakamlık tarafından belirlenecek en az üç temsilci” (Resmi Gazete, 2003).*

Yönetmeliğe göre seçilen temsilciler İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarında toplumu temsil etmektedir.

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'na hakkının ihlal edildiğini düşünen veya kamu kurum ve kuruluşlarının eylem, işlem ve tutumlarını şikâyet etmek isteyen her vatandaş başvurabilmektedir. Kurullara başvurular; sözlü bir şekilde yapılabildiği gibi, kentin önemli noktalarına konulan başvuru kutuları aracılığıyla ya da dilekçe, telefon ve elektronik posta ile yapılabilmektedir. Yapılan başvurular İl ve İlçe Masaları aracılığıyla gündeme alınmakta ve Kurullarda görüşülüp değerlendirilmektedir. Kurullar başvuru sahibine en geç 30 (otuz) gün içinde yapılan işlemi bildirmekle mükelleftir. Bununla birlikte Kurullar tarafından başvuru sahibine hakkını araması için izleyeceği yollar gösterilmektedir. Kurullar hak ihlali iddiası ile yapılan başvuruyu inceleyip, araştırıp, değerlendirdikten sonra değerlendirme sonuçlarına göre Cumhuriyet Başsavcılıklarına veya ilgili idari makamlara başvuruyu iletmekte ve sonucunu takip etmektedir. Tüm bu süreç ve toplantı içeriği ise rapor haline getirilerek Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na sunulmaktadır (Erdoğan ve Pank, 2017; Resmi Gazete, 2003).

Kurullar çeşitli alanlarda, statülerde ve özelliklerde bulunan uzmanların bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Uzman gruplar belli konular üzerinde tartışıp fikir üretmektedir ve grupların üyeleri daimi olarak görevli değildir. Kurulların bağlı oldukları kurumlar vardır ve bu kurumlar daimi görevlilerden oluşan bürokratik yapılardır. Bu işleyiş içerisinde kurullar adına bilgi toplayıp derleyen kurum altyapısı oluşturulmaktadır (İnsan Hakları Başkanlığı, 2006). İnsan Hakları Kurulları'nın kurumsal şekli Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'dur. Bu sebeple İnsan Hakları Kurulları hazırladıkları raporları TİHEK'e göndermektedir. Ancak İnsan Hakları Kurulları'nın henüz kurumsal altyapısı bulunmamaktadır. Bu da kurulların işlevselliğini eleştiriye açık hale getirmektedir.

Uluslararası insan haklarını koruma mekanizmaları, ulusal insan hakları mekanizmalarından sonra yerel insan hakları mekanizmaları şeklinde örgütlenmiştir. İl ve

İlçe İnsan Hakları Kurulları toplantılarında toplumun belirli kesimleri tarafından dile getirilen şikâyet ve önerileri ulusal mercilere iletmekte köprü görevi görmektedir. İnsan hakları Kurulları devlet ve STK'ların yoğun işbirliği içerisinde olduğu birimler oldukları için Kurullar devlet ve toplumu bir arada sentezleme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca Kurullar ve Kurul başkanları buldukları il veya ilçede hak ve özgürlüklerin ne ölçüde içselleştirildiğini, hak ve özgürlüklere ne denli saygı duyulduğunu gözlemlene imkânına sahiptir. Bununla birlikte Kurulların toplumda çağdaş insan haklarının doğru anlaşılmasında ve hak ihlali nedenlerinin analiz edilmesinde katkısı büyüktür. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın ulusal insan haklarını koruma mekanizmalarının en temel birimi olduğu ve diğer mekanizmalara kıyasla toplumdaki bireylerin çoğunluğuna ulaşabildiği düşünülmektedir. Bu sebeple Kurullar kendini halka tanıttıktan sonra diğer insan hakları mekanizmalarından da halkı haberdar etme konusunda ayrı bir önem taşımaktadır.

4.2.7. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları

“*Ceza İnfaz Kurumları*” (CİK) suçu hukuk karşısında kesinleşmiş ve hüküm altına alınmış olup cezai yaptırıma tabi tutulan kişilerin alıkonuldukları yerlerdir. Suçu henüz kesinleşmemiş kişiler ise tutukevlerinde tutulmaktadır. Ceza İnfaz Kurumları'nda bulunan kişiler her ne kadar suçlu sıfatı taşıyalar da insan onuruna yaraşır ve güvenli bir ortamda yaşama hakkına sahiptir. Bu kişiler ıslah edilmek ve toplumda güvenliği sağlamak amacıyla özgürlüğünden yoksun bırakılmış olmakla birlikte devlet sorumluluğunda olan kimselerdir. Devlet Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri'ndeki vatandaşlarına karşı sorumluluğunu bu kurumlarda insan onuruna yaraşır bir ortam tesis ederek ve kurumlardaki yaşamın insan haklarına uygun olup olmadığını denetleyerek yerine getirmektedir.

Devlet CİK'lerde ve Tutukevleri'ndeki denetimi idari olarak Ceza İnfaz Kurumu Müdürleri, Adalet Bakanlığı başmüfettişleri ve Adalet Bakanlığı'na bağlı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü aracılığıyla; siyasi olarak TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu aracılığıyla; yargısal olarak infaz hakimlikleri ve Cumhuriyet savcılıkları aracılığıyla; bağımsız denetim olarak da İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları aracılığıyla

yapmaktadır. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları tarafından yapılan denetim ise sivil denetim olarak görülmektedir (Çelikyay, 2014).

Türkiye'nin üyesi olduğu Birleşmiş Milletler, BM İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele ya da Cezanın Önlenmesi Seçmeli Protokolü' nü yine Türkiye'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyi Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ya da Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi'ni yayımlayarak üye ülkelerde CİK'leri denetleyecek ve özgürlüğünden yoksun bırakılmış kişileri dinleyecek bağımsız denetim mekanizmalarının oluşturulmasını öngörmüştür. Bu öngörü üzerine Türkiye'de 2001 yılında Adalet Bakanlığı bünyesinde 4681 sayılı Kanunla, İngiltere İzleme Kurulları örnek alınarak Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları kurulmuştur (Arslanel vd., 2011; Çelikyay, 2014).

Adli Yargı Adalet Komisyonu, her Ceza İnfaz Kurumu ve Tutukevi bulunan yere Ceza İnfaz Kurumu ve Tutukevleri İzleme Kurulları'nı kurulmakla mükelleftir. Kurullar bir başkan, beş asıl ve üç yedek üyeden oluşmaktadır. Asıl üyelerden en az birinin kadın olma zorunluluğu vardır. İzleme Kurulları'nın sekretarya işleri aynı Adli Yargı Adalet Komisyonu bürosunca yürütülmektedir (CB Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

12 maddelik Kanunla kurulan Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları; T.C. 1982 Anayasası'nda ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde belirlenen ilkeler çerçevesinde CİK ve tutukevlerinin yönetim, işleyiş ve uygulamalarını yerinde görmek, incelemek, bilgi almak ve tespitlerini rapor haline getirerek yetkili ve ilgili mercilere sunmakla görevlidir. Bununla birlikte hükümlü ve tutukluları dinleme sorumluluğu da olan İzleme Kurulları, tutukluların kurumlar arası ulaşım ve tedavi süreçlerini de izlemektedir. Kurullar incelemeler ve araştırmalar sonucunda dört ayda bir rapor hazırlamakta ve bu raporların birer kopyasını Adalet Bakanlığı'na, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanlığı'na, Kamu Denetçiliği Kurumu'na, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na, izleme kurulunun bulunduğu yargı çevresindeki Cumhuriyet başsavcılığına ve infaz hâkimliğine göndermektedir (CB Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

Ceza İnfaz Kurumları'nda ve Tutukevleri'nde insan haklarını iyileştirmekle ve hak ihlallerini önlemekle sorumlu olan Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları, diğer ulusal insan hakları koruma mekanizmalarından farklı olarak özgürlüğünden yoksun bırakılmış ve aynı zamanda cezai yaptırıma tabi tutulmuş kişilerin hak ve özgürlüklerini

korudukları için ayrı bir hassasiyetle çalışmaktadır. Görüldüğü üzere İzleme Kurulları birçok ulusal insan hakları koruma ve denetleme mekanizmasına karşı sorumludur. Aslında Kurulların belirli bir kesimin hak ve özgürlükleri adına çalışmalar yapması, tüm kademelerdeki insan hakları mekanizmalarına ulaşmayı gerekli kılmaktadır. Kurul üyelerinin insan hakları alanında uzmanlığının yanında psikolojik uzmanlığa sahip olmaları da hükümlü ve tutuklularla sağlıklı ve verimli diyalog kurulmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca hükümlü veya tutukluların Kurul üyelerine güven duymaları, kendilerini ve sorunlarını açık bir şekilde ifade edebilmeleri de önemlidir. Bu noktada Kurulun bağımsız ve şeffaf çalışmalar yürütmesi Kurul üyesi ve tutuklu arasında kurulacak iletişimin niteliği ile doğrudan ilişkilidir. Zira rızası dışında alıkonan kişilerin dışarıyla iletişimi zayıf olmakla birlikte hakkını arayabileceği kurum ve kuruluşlara ulaşılabilirliği de özgür insanlar kadar kolay değildir. Bu sebeple İnceleme Kurulu'nun çalışmaları ve Kurul üyelerinin tutumları tutuklu ve hükümlüler için birer iletişim kanalı teşkil etmektedir.

4.2.8. Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlüğü

Emniyet ve Jandarma Teşkilatı kolluk görevlerini yerine getirirken yasal olarak aşırı güç ve zor kullanma hatta silah kullanma yetkisine sahiptir. Devletin birimleri olan bu teşkilatların eylem ve davranışları makul ve orantılı olmadığında; kamu gücü tarafından vatandaşların hakları ihlal edilmiş olmaktadır. Bu sebeple Emniyet ve Jandarma Teşkilatı'nın insan hakları bağlamında titizlikle düzenlenmesi, sınır çizgilerinin belirginleştirilmesi ve halkla aralarındaki iletişimin her iki kesim tarafından da niteliği ve boyutunun bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca toplumda teşkilatların eylemlerinin çoğu zaman hak ihlali oluşturduğu ve teşkilatların insan haklarına aykırı davrandığına yönelik önyargıların kırılması bununla birlikte teşkilatların sert yüzlerinin yumuşatılması önemlidir. Zira vatandaşların sorumluluk alanlarına göre gerek polise gerekse jandarmaya hak ihlali başvurusu yapabiliyor olması ve teşkilatların bu konuda yetkilendirilmesi önyargılarla tezatlık oluşturmaktadır.

Her düzeyde kurumsallaşmaya başlayan insan hakları Türkiye'de asayiş ve güvenliği sağlayan, genel güvenliğe yönelik önleyici ve koruyucu tedbirler alan Emniyet Genel Müdürlüğü'nde de özel bir birimin oluşturulması gerekliliği üzere düzenlenmiştir. 1996 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü Terörle Mücadele ve Harekat Dairesi Başkanlığı

bünyesinde İnsan Hakları ve Yurtdışı İlişkiler Şube Müdürlüğü kurulmuştur. 1999 yılına gelindiğinde Yurtdışı İlişkiler Bölümü ile “*İnsan Hakları Şube Müdürlüğü*” ayrı birimler olarak görev yapmaya başlamıştır. Günümüzde İnsan Hakları Şube Müdürlüğü’nün çalışmaları İçişleri Bakanlığı’na bağlı Dış İlişkiler Daire Başkanlığı tarafından yürütülmektedir (Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, 2019).

İnsan Hakları Şube Müdürlüğü; işkence ve kötü muameleyi önlemek, çocuk ve kadın haklarını geliştirmek, sivil toplum ile ilişkileri geliştirmek ve kurumsal hafızayı gerçekleştirmek amaçları doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte Müdürlük insan hakları ile ilgili çalışmalar yapmakta, uluslararası alandaki gelişmeleri takip etmekte, insan hakları raporları hazırlamakta ve İşkenceye Karşı Komite raporlarına ilişkin kurumsal görüş bildirmektedir. İnsan Hakları Şube Müdürlüğü’nde görev alan teşkilat mensupları hizmet içi eğitimlerle insan hakları konusunda bilgilendirilmekte ve bilinçlendirilmektedirler. İller bazında insan haklarına yönelik talep ve şikâyetler STK’lar ve diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği halinde olan Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlükleri aracılığıyla Dış İlişkiler Daire Başkanlığı’na ulaştırılmaktadır. Başkanlık ise kurumsal görüş oluşturup talep veya şikâyeti ilgili mercilere iletmektedir (Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, 2019).

4.2.9. Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi

Uluslararası insan haklarını koruma mekanizmalarından Jandarma bünyesinde “*Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi*” (JİHİDEM) kurulmuştur. Jandarma Genel Komutanlığı’nca insan haklarına yönelik faaliyetler 1994 yılında İnsan Hakları Şubesi tarafından, 2000 yılında Dış ilişkiler ve İnsan Hakları Daire Başkanlığı tarafından yürütülmüştür. 2003 yılına gelindiğinde ise JİHİDEM kurularak hem insan hakları çalışmaları yapılmış hem de Jandarma Genel Komutanlığı’nca hak ihlallerini önlemek ve insan haklarını koruyup geliştirmek için harekete geçilmiştir (Gökburun, 2007).

Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi; jandarma sorumluluk bölgelerinde veya jandarmanın görevini yerine getirirken yaşandığı iddia edilen insan hakları ihlallerini ve şikâyetlerini kabul edip araştırmakla, iddiaların doğru

olduğu kesinleştiğinde adli ve idari soruşturma başlatmakla ve tüm bu süreç boyunca yapılan iş ve işlemlerle ilgili başvuru sahibini bilgilendirmekle görevlidir. Ayrıca JİHİDEM, ihlal iddiası başvurularını, başvuruların nasıl sonuçlandığını içeren raporlar tutmakta ve hak ihlallerinin istatistiki verilerini derleyip kamuoyu ile paylaşmaktadır. JİHİDEM'in merkezi Ankara'da olmakla birlikte merkez, İl Jandarma Komutanlıkları Harekat Merkezleri ile koordineli çalışmaktadır (İzmir Valiliği İl Jandarma Komutanlığı, 2023).

Hakkının veya özgürlüğünün ihlal edildiğini iddia eden kişiler JİHİDEM'e şahsen, telefonla, mektupla, dilekçeyle, faksla ve internet üzerinden başvurabilmektedir (İzmir Valiliği İl Jandarma Komutanlığı, 2023). Böylelikle Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde de kurumsallaşmış olan insan haklarının koruma ve geliştirme faaliyet alanı giderek artmaktadır. Ayrıca hak ihlallerinde vatandaşların seslerini en hızlı şekilde duyurabilmeleri ve ihlallerin en çabuk şekilde zme kavuşturulabilmesi için insan haklarını koruma mekanizmalarına başvuru ve ulaşım kolaydır ve sistemli bir şekilde sağlanmaktadır.

Tüm bu insan haklarını koruma mekanizmalarının yanında uluslararası ve ulusal insan hakları ihlallerini araştıran, insan haklarının savunuculuğunu yapan ve insan hakları ile ilgili çalışmalar yürüten İnsan Hakları İzleme rgt, Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi (merkezi İstanbul'dadır), İnsan Hakları Derneği gibi dernek ve kuruluşlar da insan hakları ihlallerinin önlenmesinde önemli paya sahiptir (Yolcu ve Sezgin, 2021: 49-53). Bahsi geçen dernek ve kuruluşlar hazırladıkları yıllık insan hakları ihlal raporları ile Türkiye'nin insan hakları karnesini çıkarmakta, yeni insan hakları politikalarının içeriğinin belirlenmesine katkı sağlamaktadırlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI

Bu bölümde araştırmanın amacına, yöntemine, veri toplama tekniklerine ve araştırma sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

5.1. Alan Araştırmasını Tanıtıcı Bilgiler

“Türkiye’de İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Araştırması: Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Örneği” başlıklı çalışmada Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu’na yönelik alan araştırması yapılmıştır.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu 2003 yılında kurulmuş olup bir başkan ve 19 üyeden oluşmaktadır. Araştırmaya 16 üye katılım sağlamıştır. Görüşme tekniği kullanılarak açık uçlu sorulardan oluşturulan görüşme formu ile Kurul üyelerinin bilgi birikiminden faydalanılmış ve veri toplanmıştır. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyelerine yöneltilen görüşme soruları İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik’te belirtilen kurulların görevleri temel alınarak hazırlanmıştır.

5.1.1. Alan Araştırmasının Amacı

“Türkiye’de İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Araştırması: Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Örneği” başlıklı çalışmanın amacı; Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleriyle görüşme yaparak insan hakları kurullarındaki sorunları ve eksiklikleri tespit etmek, mevcut durumu ortaya koymak ve tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktır. Bununla birlikte çalışmada Kurul üyeleri tarafından Kurul’daki sorun ve eksikliklere yönelik üretilen çözüm önerilerine de yer verilerek Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu özelinde İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının etkinliğini artırmaya yönelik izlenecek politikaların bu konuda bilgi birikimine ve deneyime sahip kişilerce ifade edilmesi amaçlanmıştır.

5.1.2. Alan Araştırmasının Yöntemi ve Veri Toplama Tekniği

“Türkiye’de İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Araştırması: Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Örneği” başlıklı araştırma *nitel bir araştırmadır*. Araştırmada durum tespiti yapmak için nitel (sözel) veriler toplanmış, içerik analizi yapılarak nitel veriler kodlanmış, kategorileştirme ve temalaştırma yapılarak Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu sınırlılığı ile insan hakları politikaları olgusu yorumlanarak değerlendirilmiştir (Erkul, 2023).

Nitel araştırma; sosyal olguları buldukları bağlam içerisinde anlamayı, açıklamayı, ilişkilendirmeyi ve araştırmayı esas alan bir araştırma türüdür. Nitel araştırma olguları meydana getiren anlamları araştırmayı hedeflemekte, insan deneyimlerinin nasıl yorumlanıp anlamlandırılabilceğini ortaya koymakta ve esnek bir yapı göstermektedir. Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır (Erkul, 2023; Sak vd., 2021).

Araştırmada; konunun önemi neden-sonuç ilişkisiyle ortaya konularak ve durum tespiti yapılarak *betimsel araştırma yöntemi* ile insan hakları politikaları ve uygulamalarının geçmişten günümüze gelişimi incelenerek ve günümüz insan hakları politikaları ve uygulamaları üzerindeki etkisi ortaya konularak *tarihsel araştırma yöntemi* kullanılmıştır.

Betimsel araştırma yöntemi: “Araştırma konusuna bilgileri toplayarak, bu bilgileri anlaşılır biçimde düzenleyerek ve sunarak bu düzenlemeden hem bugün hem de gelecek için uygulanabilir çıkarımlarda bulunmaktır” (Erkul, 2023).

Tarihsel araştırma yöntemi: Araştırılan her konu ve problem bir geçmişe sahiptir ve araştırmacının ilgili konu ve problemle ilgili geçmişi araştırması ve incelemesi gerekmektedir. Bu sebeple neredeyse her araştırmacı literatür tararken ya da ilgili kaynaklar üzerinde araştırma yaparken geçmişteki verileri incelediği için tarihsel araştırma yöntemini kullanmaktadır. Tarihsel araştırma yöntemi konunun anlaşılması veya problemin çözülmesi için geçmiş zamanlı olay, olgu ve bilgilere başvurulmasını içeren bir doküman inceleme yöntemidir (Kaptan, 1998).

Nitel bir araştırma olan “Türkiye’de İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Araştırması: Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Örneği” başlıklı araştırmada veriler,

doküman analizi ve görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Katılımcılar ile görüşmeler Şubat 2022-Haziran 2022 tarihleri arasında katılımcıların çalışma ortamlarında ve ofislerinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 30 dakikalık zaman diliminde yapılan görüşmeler not tutma yöntemi ile kayıt altına alınmıştır.

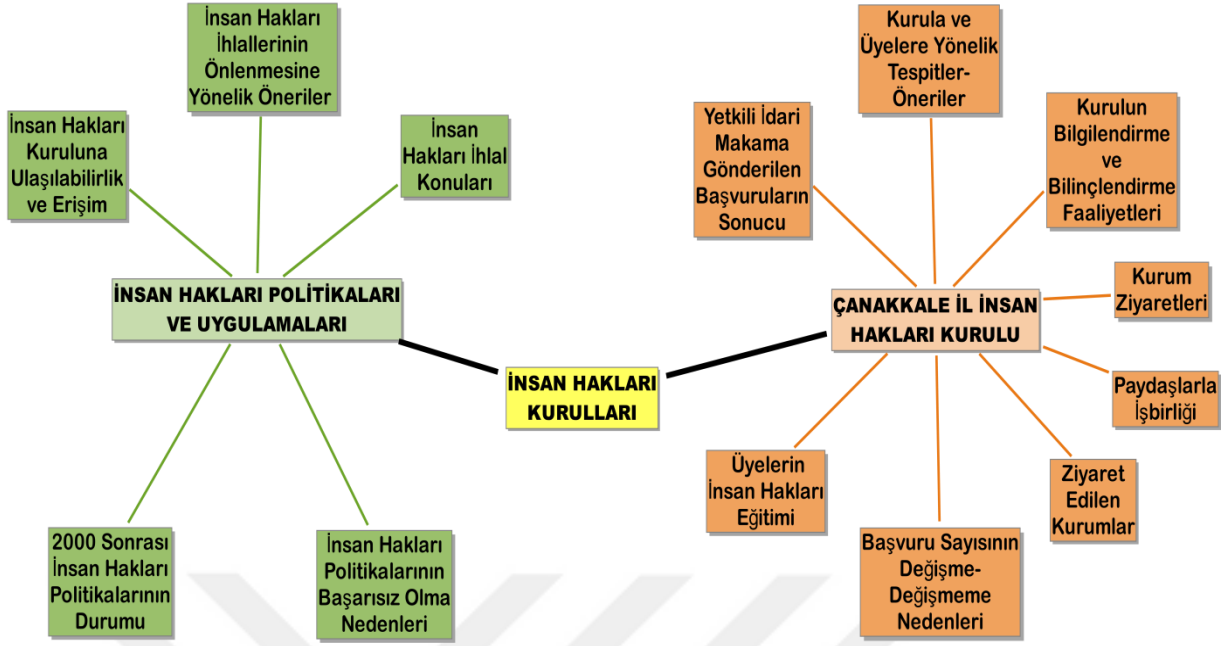
Doküman analizi: Var olan kayıt ve belgelerin incelenmesini içeren nitel veri toplama tekniklerinden biridir. Doküman analizi belli bir amaç doğrultusunda basılı veya elektronik kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlem basamaklarından oluşmaktadır (Sak, vd., 2021).

Görüşme Tekniği: İnsanların deneyimlerini ve sahip oldukları deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını konu eden nitel veri toplama tekniğidir. Görüşme tekniği araştırmacı ve görüşme yapılan kişinin yüz yüze gelerek sözlü şekilde belli bir amaç doğrultusunda iletişim kurmasıdır. Görüşme tekniği ile araştırmacı kendisi dışında diğer insanların sosyal gerçekliklere bakış açılarını ve yaklaşımlarını öğrenmeyi hedeflemektedir (Türnüklü, 2000).

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nda görev alan ve araştırmanın örneklemini oluşturan 16 üye ile gerçekleştirilen görüşmeler, Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'ndaki sorun ve eksiklikleri tespit etmek ve mevcut durumu ortaya koymak amacıyla bilgisayar destekli nitel veri analiz programı olan MAXQDA 2022 Programı kullanılarak içerik analizi ile çözümlenmiştir. Böylelikle alan araştırması sistemli olarak görselleştirilmiştir.

5.2. Bulgular

Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevaplar sonucu elde edilen veriler doğrultusunda 323 açık kod oluşturulmuştur. Kodlar arası ilişkiler yapılandırıldığında “İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları” ve “Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu” başlıklı iki tema ve temalar altında boyutlar oluşturulmuştur. Oluşturulan temalar ve boyutlar Şekil 1. İnsan hakları kurulları kod-teori modelinde gösterilmiştir.

Şekil 1. İnsan hakları kurulları kod-teori modeli

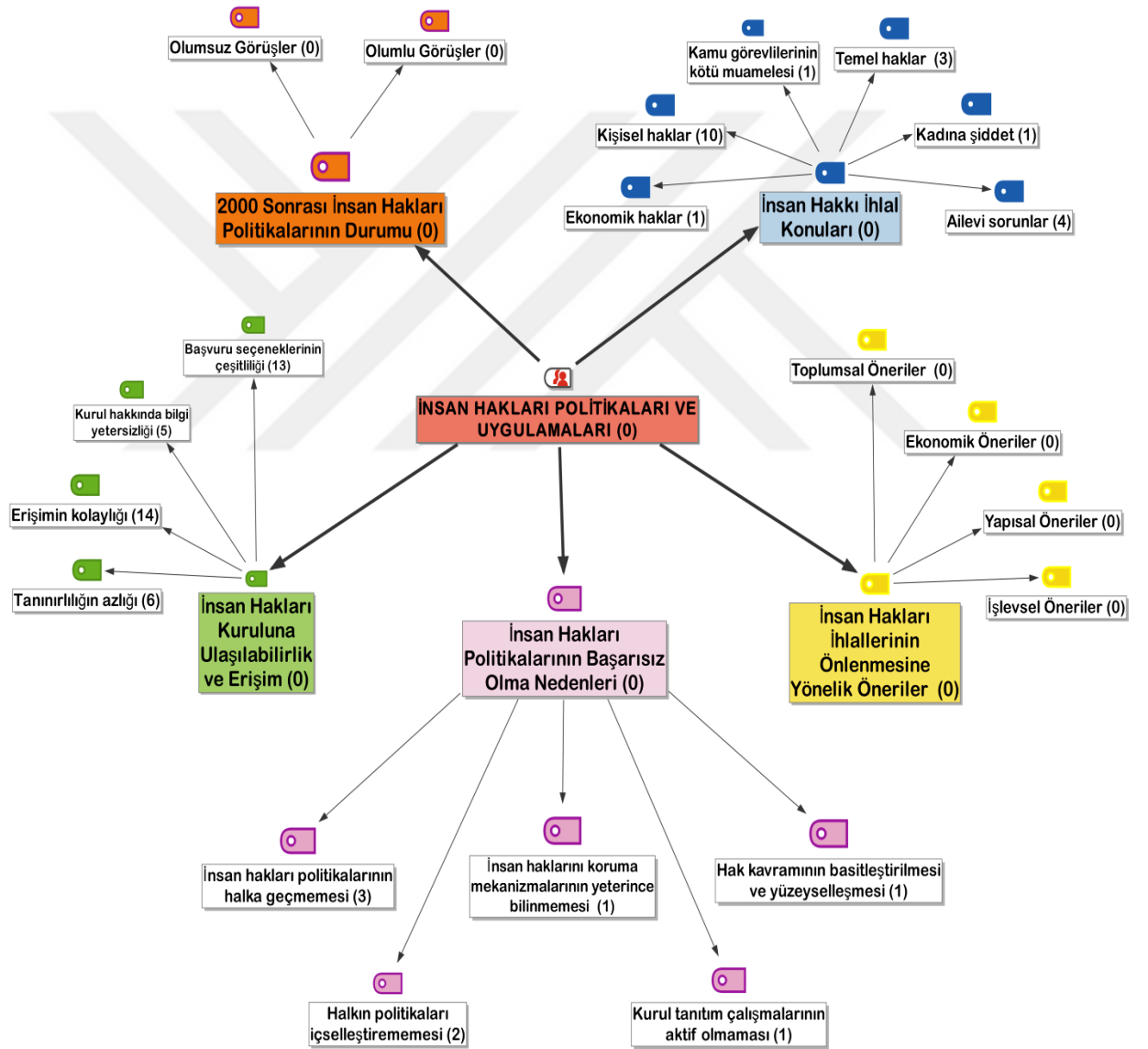
İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları teması altında; “İnsan Hakları Kuruluna Ulaşılabilirlik ve Erişim”, “İnsan Hakları İhlal Konuları”, “2000 Sonrası İnsan Hakları Politikalarının Durumu”, “İnsan Hakları Politikalarının Başarısız Olma Nedenleri” ve “İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesine Yönelik Öneriler” şeklinde beş boyut oluşturulmuştur.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu teması altında ise; “Üyelerin İnsan Hakları Eğitimi”, “Kurulun Bilgilendirme ve Bilinçlendirme Faaliyetleri”, “Ziyaret Edilen Kurumlar”, “Kurum Ziyaretleri”, “Paydaşlarla İşbirliği”, “Yetkili İdari Makama Gönderilen Başvuruların Sonucu”, “Başvuru Sayısının Değişme-Değişmeme Nedenleri” ve “Kurula ve Üyelere Yönelik Tespitler-Öneriler” şeklinde sekiz boyut oluşturulmuştur.

Araştırmanın güvenilirliği için elde edilen veriler kodlama ve temalaştırma konusunda bir araştırmacıdan daha destek alınarak kategorileştirilmiş ve her iki araştırmacının kodlama işlemi karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu 266 kodda görüş birliği, 57 kodda görüş ayrılığı tespit edilmiştir. Miles ve Huberman’ın (1994) Güvenilirlik= ((Görüş Birliği):(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı))x100” formülü kullanılarak “Güvenilirlik=0.82” olarak hesaplanmıştır.

5.2.1. İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Teması oluşturulmuş ve bu tema altında beş boyut belirlenmiştir. Oluşturulan tema ve boyutlar Şekil 2. İnsan hakları politikaları ve uygulamaları hiyerarşik kod-alt kod modelinde gösterilmiştir.

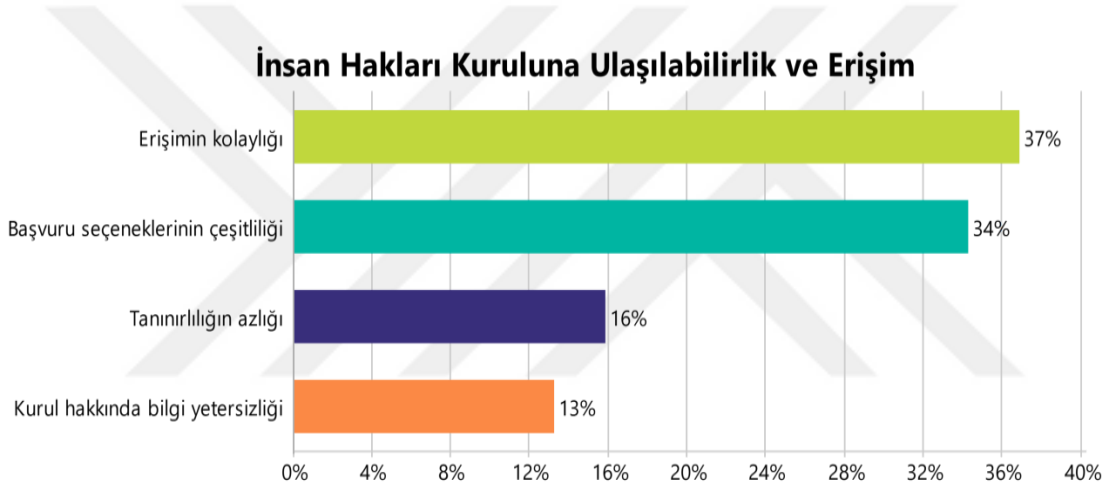

Şekil 2. İnsan hakları politikaları ve uygulamaları hiyerarşik kod-alt kod modeli

Bu boyutlar şu şekilde incelenebilir;

a. İnsan Hakları Kuruluna Ulaşılabilirlik ve Erişim Boyutuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İnsan hakları ihlallerinde ulaşılabilirlik hususunda sorunlar yaşanmakta mıdır? Mağdurların ilgili kurumlara ulaşılabilirliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?” soruları yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “İnsan Hakları Kuruluna Ulaşılabilirlik ve Erişim” kodu oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 3. İnsan hakları kuruluna ulaşılabilirlik ve erişim kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

Şekil 3. İnsan hakları kuruluna ulaşılabilirlik ve erişim kod frekansı

Katılımcıların % 37’si İnsan Hakları Kurulu’na erişimin kolay olduğunu, %34’ü herhangi bir ihlal iddiası durumunda vatandaşların kurula başvurmak için başvuru çeşitliliğine sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak katılımcıların % 13’ü İnsan Hakları Kurulu hakkında bilginin yetersiz olduğunu ifade etmiş, katılımcıların bu ifadeleri % 16’lık kesimin tanınırlılığın az olduğunu belirtmesi ile desteklenmiştir.

İnsan Hakları Kurullarına giderek yüz yüze başvurular yapılabildiği gibi kentin önemli noktalarına konulan İnsan Hakları Başvuru Kutularına hak ihlal dilekçeleri bırakılarak da Kurullara başvurulabilmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte Kurullara başvuru seçenekleri çeşitlenmiş dilekçeler faks ve elektronik posta yolu ile iletilebilir hale gelmiştir. Ayrıca hak ihlal iddiasında bulunan kişiler valiliklerde veya kaymakamlıklarda

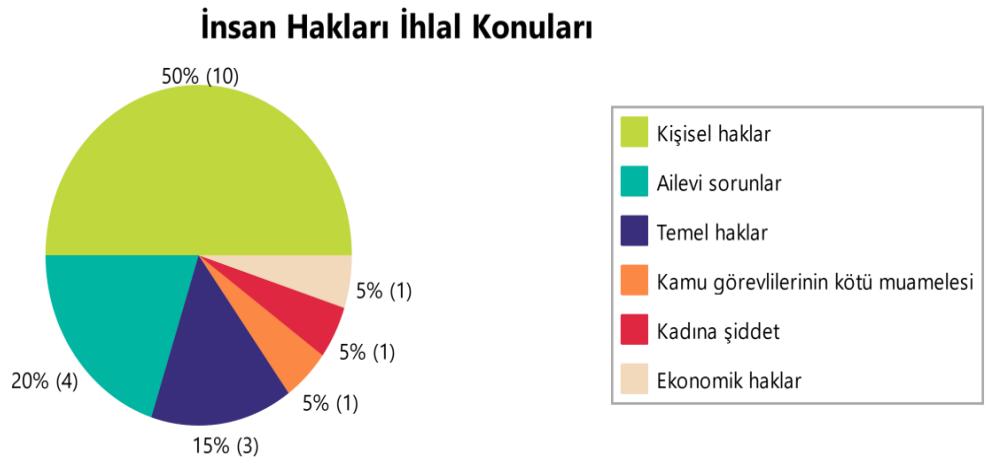

bulunan İnsan Hakları Ofislerine telefon ederek de ihbarda bulunabilmektedirler. Yine Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'ne "Alo 150" hattından veya internet sitesinden yapılan başvurularda konusu itibariyle il ve ilçe insan hakları kurullarına yönlendirilmektedir. Başvuru seçeneklerinin çeşitliliği, hakkının ihlal edildiğini savunan kişilerin İnsan Hakları Kurullarına erişimini kolaylaştırmaktadır.

Katılımcılar İnsan Hakları Kurullarına ulaşılabilirliğin ve erişimin kolay olduğunu ifade etmekle beraber Kurulların vatandaşlar tarafından yeterince tanınmadığını bu sebeple de Kurullar hakkında bilgi yetersizliğinin olduğunu belirtmiştir. Kurullara başvuruların kolay olması her ne kadar Kurulları ulaşılabilir kılsa da gerek kurulların tanınırlığının az olması gerekse kurul hakkında bilgi yetersizliğinin olması Kurulların ulaşılabilir olma niteliğini gölgelemektedir.

b. İnsan Hakları İhlal Konularına İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara "İnsan hakları ile ilgili başvurular göz önünde bulundurulduğunda en çok hangi alanlarda hak ihlalleriyle karşılaşmaktadır?" sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre "İnsan Hakları İhlal Konuları" kodu oluşturulmuştur. Oluşturulan kod ve alt kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 4. İnsan hakları ihlal konuları kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

Şekil 4. İnsan hakları ihlal konuları kod frekansı

İnsan Hakları İhlal Konuları başlıklı alt kodda katılımcıların cevapları doğrultusunda 20 ifade yer almaktadır. Katılımcıların çoğunluğu (10 kişi) kurula yapılan başvuruların kişisel hakların ihlaline yönelik başvurular olduğunu belirtmiştir. 2 katılımcı kurula kişisel haklarla birlikte daha spesifik olarak ailevi sorunlara yönelik başvuruların geldiğini, 1 katılımcı ise temel haklarla birlikte ekonomik hakların ihlaline yönelik başvuruların yapıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte 1 katılımcı hem kişisel hem de temel hakların ihlaline ilişkin başvuruların yapıldığını ifade etmiştir.

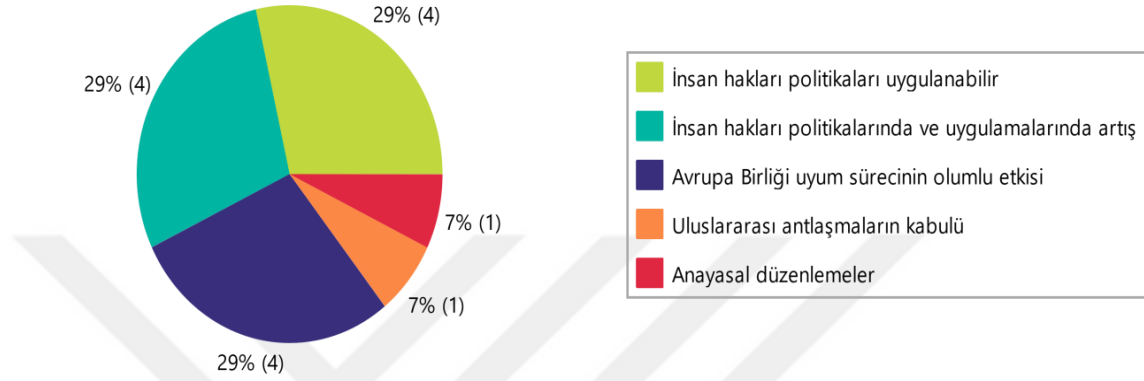
Katılımcıların cevaplarına göre oluşturulan Şekil 4. incelendiğinde; Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na en çok kişisel hakların ihlal edildiği iddiası ile başvuruların geldiği görülmektedir. Katılımcılar kişisel hakların ihlaline yönelik başvuruların genellikle cezaevlerinden ve tutukevlerinden yapıldığına değinmiştir. Kurula gelen şikâyetler özelinde Çanakkale'de kişisel haklardan sonra sırasıyla ailevi sorunlara yönelik ve temel hakların ihlaline yönelik başvurular çoğunluktadır. Katılımcılar ailevi sorunların aile içinde yaşanan tartışmalar sonucu Kurula taşındığını ve vatandaşların Kurul aracılığı ile haklarını savunduklarını belirtmiştir. Kadına şiddet içerikli başvuruların İnsan Hakları Kurullarında çözüme kavuşturulması Kurulları, kadınların kendilerini rahatça ifade edip savunabilecekleri mekanizmalardan biri haline getirmiştir.

c. 2000 Sonrası İnsan Hakları Politikalarının Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “Türkiye’de 2000 yılından bu yana insan hakları alanında yapılan politikaların uygulanabilirliğini ya da uygulanışını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “2000 Sonrası İnsan Hakları Politikalarının Durumu” kodu ve bu kod altında “Olumlu Görüşler” ve “Olumsuz Görüşler” alt kodları oluşturulmuştur. Olumlu Görüşler alt kodu altında; insan hakları politikaları uygulanabilir, insan hakları politikalarında ve uygulamalarında artış, Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin olumlu etkisi, uluslararası antlaşmaların kabulü ve anayasal düzenlemeler ifadeleri yer almaktadır. Olumsuz Görüşler alt kodunda ise; politikaların uygulanışı başarısız, insan hakları politikaları uygulanabilir değil, politikalar bütünsellik içerisinde uygulanmıyor, yönetmelik şeklen uygulanıyor ve hak talebi artarken vatandaşlar arası hoşgörü azaldı ifadeleri yer almaktadır.

Katılımcılardan 6'sı yöneltilen soruya hem olumlu hem de olumsuz görüş bildiren cevaplar verirken 5 katılımcı olumlu içerikli, 4 ise katılımcı olumsuz içerikli görüş bildirmiştir.

2000 Sonrası İnsan Hakları Politikalarının Durumu-Olumlu Görüşler

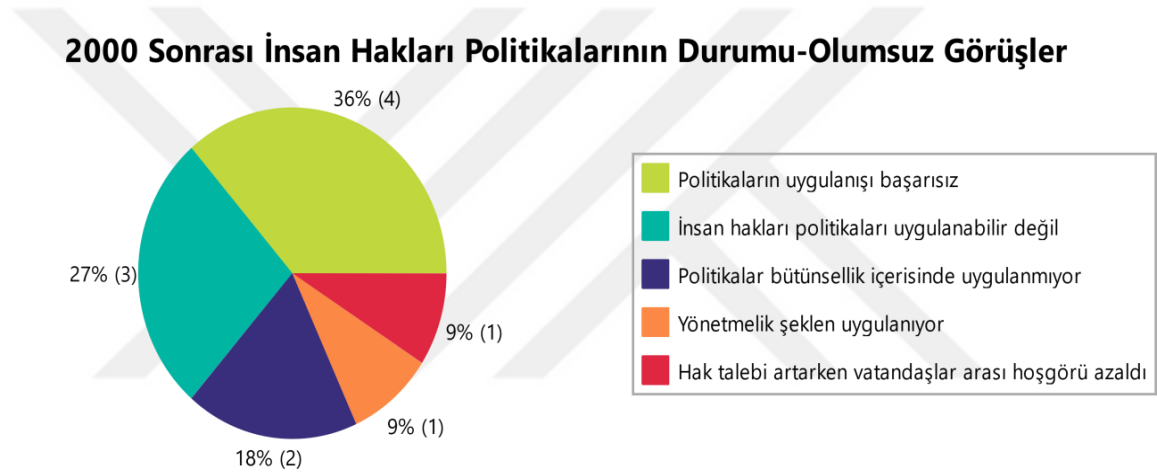

Şekil 5. 2000 sonrası insan hakları politikalarının durumu-olumlu görüşler kod frekansı

Şekil 5.'e bakıldığında katılımcıların % 29'luk kısmını oluşturan 4 kişinin insan hakları politikalarının uygulanabilir olduğunu, yine katılımcıların % 29'unun insan hakları politikalarında ve uygulamalarında niceliksel ve niteliksel artış olduğunu belirttiği görülmektedir. 1 katılımcı insan hakları politikalarında yaşanan niceliksel ve niteliksel artışın özellikle işkencenin önlenmesi konusunda açıkça görüldüğünü ifade etmiştir. Hükümet tarafından uygulanabilir insan hakları politikaları yapıldığını söyleyen 1 katılımcı bu politikaların oluşturulmasında Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin olumlu katkıları olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcı ile beraber 3 katılımcı daha Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin Türkiye'de insan hakları politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında olumlu etkileri olduğunu savunmuştur. 1 katılımcı ise Avrupa Birliği ile birlikte uluslararası insan hakları düzenlemelerinin Türkiye tarafından desteklenip kabul edilmesinin ve uluslararası insan hakları mevzuatının T.C. 1982 Anayasası'nda düzenlemeler yapılarak ulusal mevzuata entegre edilmesinin 2000 sonrası insan hakları politikalarını olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir.

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda insan hakları konusunda uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin Türkiye'ye yansıdığı ve Türkiye'de birtakım insan hakları

düzenlemelerine öncülük ettiği görülmektedir. Türkiye’de insan hakları ile ilgili düzenlemeler Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde ivme kazanmış bu da Türkiye’de 2000 yılından sonra insan hakları alanında ciddi gelişmeler yaşanmasını sağlamıştır. Yaşanan gelişmelerden biri de il ve ilçe insan hakları kurullarının kurulmasıdır. Avrupa Birliği’nin çalışmaları ile birlikte uluslararası insan hakları sözleşmeleri ve bildirgeleri de Türkiye tarafından desteklenmiş ve kısa sürede imzalanarak kabul edilmiştir. Uluslararası gelişmelerin ulusal gelişmelerle takip edilmesi insan haklarına yönelik sorunların çözülmesine katkı sağlamıştır. Böylelikle insan hakları politikaları ve uygulamalarında artış olduğu gözlemlenmiş bu da alan araştırmasına yansımıştır.

Şekil 6. 2000 sonrası insan hakları politikalarının durumu-olumsuz görüşler kod frekansı

2000 sonrası insan hakları politikalarının durumu hakkında görüş bildiren katılımcılardan 4 kişi uygulanabilir politikalar yapılsa da uygulama konusunda gerek merkezi yönetimin gerekse yerel yönetimlerin başarısız olduğunu ifade etmiştir. 3 katılımcı 2000 sonrası yapılan insan hakları politikalarının uygulanabilir olmadığını düşünmektedir. 2 katılımcı ise oluşturulan insan hakları politikalarını, bütünsellik içerisinde uygulanmadığı hususunda eleştirmektedir. 1 katılımcı politikalar sonucu hayata geçirilen uygulamalara ait yönetmeliklerin sadece şeklen uygulandığını, 1 katılımcı ise toplumda hak talebinin arttığını ancak bununla birlikte vatandaşlar arası hoşgörünün ve saygının azaldığını belirtmektedir.

Katılımcıların 2000 sonrası insan hakları politikalarının uygulanışına yönelik bildirdikleri olumsuz görüşlerden politikaların uygulanışında başarısızlık olduğu görüşü çoğunluktadır. Katılımcılar insan hakları politikalarının bütünsellik içerisinde uygulanmadığını ifade ederek politikaların uygulanışındaki başarısızlığa atıfta bulunmuştur. 3 katılımcı ise insan hakları politikalarını hiçbir şekilde uygulanabilir bulmamaktadır. Katılımcılardan yönetmeliğin şeklen uygulandığı eleştirisi ile bu sav desteklenmektedir. İnsan hakları politikalarının uygulanışını toplumsal boyuttan ele alan 1 katılımcı, vatandaşlar arasında hak talebinin arttığını ve hak arama kültürünün yerleşmeye başladığını ifade etmiş ancak aynı zamanda toplumda bireylerin birbirlerine saygı ve hoşgörü duyma konusunda yeterli özeni göstermediğini, toplumda bu değerlerin yitirilmeye başlandığını belirtmiştir.

d. İnsan Hakları Politikalarının Başarısız Olma Nedenlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara yöneltilen “Türkiye’de 2000 yılından bu yana insan hakları alanında yapılan politikaların uygulanabilirliğini ya da uygulanışını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda oluşturulan bir diğer kod “İnsan Hakları Politikalarının Başarısız Olma Nedenleri” dir. Oluşturulan kod ve alt kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 7. İnsan hakları politikalarının başarısız olma nedenleri kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

Şekil 7. İnsan hakları politikalarının başarısız olma nedenleri kod frekansı

Katılımcıların % 38'i Türkiye'de uygulanan insan hakları politikalarının başarısız olmasının nedenini insan hakları politikalarının halka geçmemesine bağlamıştır. Katılımcıların % 25'i ise politikaların halk tarafından içselleştirilemediği için başarısız olduğunu ifade etmiştir. Gerek politikaların halka geçmemesi gerekse halk tarafından politikaların içselleştirilememesini katılımcılar politikaların tepeden inme politikalar olması, halk talepleri doğrultusunda oluşturulan politikalar olmaması ile ilişkilendirmiştir. Bu sebeple insan hakları politikalarının başarısız olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir.

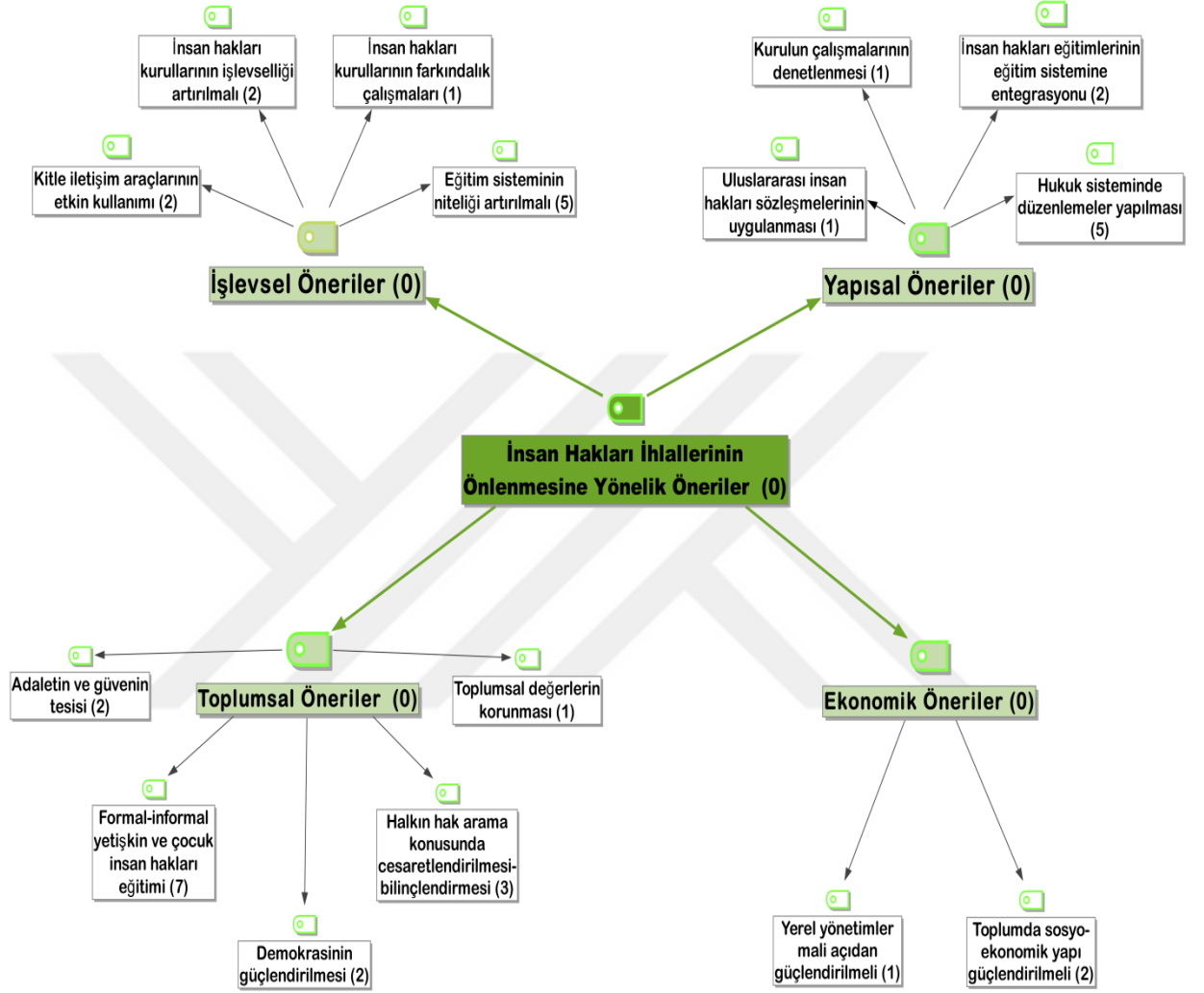
Bununla birlikte katılımcıların % 13'ü insan haklarını koruma mekanizmalarının yeterince bilinmediği için, kurul tanıtım çalışmaları aktif olmadığı için ve hak kavramı basitleştirilip yüzeyselleştiği için insan hakları politikalarının başarısız olduğunu belirtmiştir.

Halkın insan haklarını koruma mekanizmaları hususunda yeterli bilgiye sahip olmamasında hem bireylerin hem de insan hakları kurullarının payı vardır. Zira katılımcıların insan hakları kurullarının tanıtım çalışmalarının aktif olmadığını düşünmesi ve kurulların bu pasifliğinin insan hakları politikalarının başarısız olmasına neden olduğunu belirtmesi bu savı doğrular niteliktedir. Halkın insan hakları ve insan hakları kurulları konusundaki bilgi eksikliği, politikaların halk tarafından içselleştirilememesinin en büyük nedenidir. Bununla birlikte katılımcılar hak kavramının gerek mevzuatta gerek literatürde gerekse halk arasında sıkça telaffuz edildiğini ancak bilinç ve bilgi eksikliği sebebiyle hak kavramı anlamının basitleştirildiğini ve kavramın yüzeyselleştirildiğini düşünmektedirler. Bu düşünce katılımcılar tarafından insan hakları politikalarının başarısız olma nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

e. İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesine Yönelik Önerilere İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İnsan hakları ihlallerinin engellenmesine yönelik sizce hangi adımlar atılmalıdır?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “*İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesine Yönelik Öneriler*” kodu ve bu kod altında; “*İşlevsel Öneriler*”, “*Yapısal Öneriler*”, “*Toplumsal Öneriler*” ve “*Ekonomik Öneriler*” alt kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar kodlanma sıklıklarına

göre Şekil 8. İnsan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik öneriler hiyerarşik kod-alt kod modelinde gösterilmiştir.

Şekil 8. İnsan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik öneriler hiyerarşik kod- alt kod modeli

Şekil 8. incelendiğinde; katılımcıların çoğunluğunun toplumsal (7 kişi) ve yapısal (5 kişi) önerilerde bulunduğu görülmektedir. Toplumsal ve yapısal önerilerde ise eğitimin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Çünkü kod sisteminde en çok işlenen madde formal ve informal eğitim olmuştur. Katılımcılar erken yaşta çocukluk döneminden başlayarak yetişkin döneme kadar uzanan formal ve informal insan hakları eğitimi ile insan hakları ihlallerinin önlenebileceğini savunmaktadırlar. Bununla birlikte 2 katılımcı adalet ve

güvenin tesis edilmesi, 2 katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi, 3 katılımcı halkın hak arama konusunda cesaretlendirilmesi ve bilinçlendirilmesi, 1 katılımcı da toplumsal değerlerin korunması şeklinde toplumsal içerikli önerilerde bulunarak insan hakları ihlallerinin önlenebileceğini ifade etmiştir.

Yapısal öneriler kodu altında; 5 katılımcı hukuk sisteminde düzenlemeler yapılması gerektiğiyle ilgili, 2 katılımcı insan hakları eğitiminin eğitim sistemine entegrasyonu ile ilgili, 1 katılımcı kurulun çalışmalarının denetlenmesi, 1 katılımcı ise uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasıyla ilgili önerilerde bulunmuştur.

İşlevsel öneriler kodu altında; 5 katılımcı eğitim sisteminin niteliği artırılmalı, 2 katılımcı kitle iletişim araçları etkin kullanılmalı, yine 2 katılımcı insan hakları kurullarının işlevselliği artırılmalı ve 1 katılımcı ise insan hakları kurullarının farkındalık çalışmaları artmalı şeklinde önerilerde bulunmuştur.

Ekonomik öneriler kodu altında; 2 katılımcı toplumda sosyo-ekonomik yapının güçlendirilmesi gerektiğini belirtirken 1 katılımcı yerel yönetimlerin mali yönden güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Katılımcıların insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik sundukları önerilerde bireylerin eğitiminin önemi üzerinde ağırlıklı olarak durdukları görülmektedir. Beraberinde eğitim sistemin niteliksel olarak iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İnsan hakları ihlallerinin önlenmesinde eğitimden sonra düzenleme ve iyileştirme yapılacak olan alan katılımcılar tarafından hukuk olarak belirlenmiştir. Gerek toplumda adaletin ve güvenin tesis edilmesi ve iyileştirilmiş durumunun muhafazası gerekse hukuk sisteminde yapılacak düzenlemeler ile ihlallerinin önüne geçilebileceği düşünülmektedir.

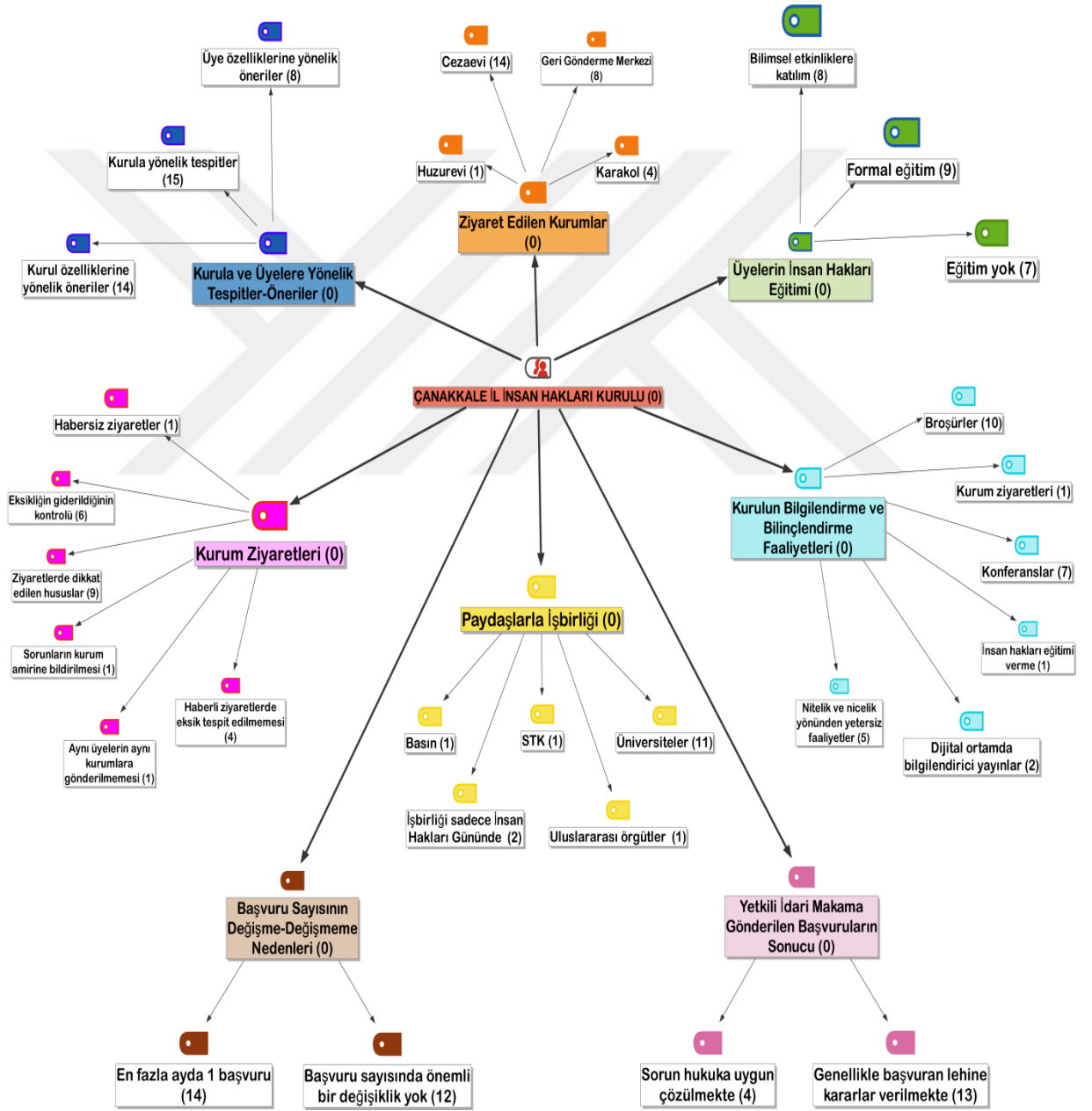
Eğitim ve hukuk sistemi ile ilgili önerilerden sonra katılımcılar insan hakları ihlallerinin önlenmesinde teknoloji ve dijital çağın yaşanıyor olması sebebi ile en çok faydalanılacak araçların kitle iletişim araçları olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar kitle iletişim araçlarının etkin kullanımı ile birçok bireye ulaşılabilceğini, halkın bilgilendirilip bilinçlendirilebileceğini ve böylelikle hak ihlallerinin önlenebileceğini belirtmiştir.

Ayrıca katılımcılar toplumda sosyo-ekonomik yapının güçlendirilerek toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi ile bireyler arası hak ihlallerinin azalacağı çıkarımında bulunmuşlardır. Çünkü katılımcılar refah seviyesinin düşük olduğu toplumlarda suç işleme oranlarının ve hak ihlal sayılarının fazla olduğunu düşünmektedirler.

5.2.2. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Teması oluşturulmuş ve bu tema altında 8 boyut belirlenmiştir. Oluşturulan tema ve boyutlar Şekil 9. Çanakkale il insan hakları kurulu hiyerarşik kod-alt kod modelinde gösterilmiştir.

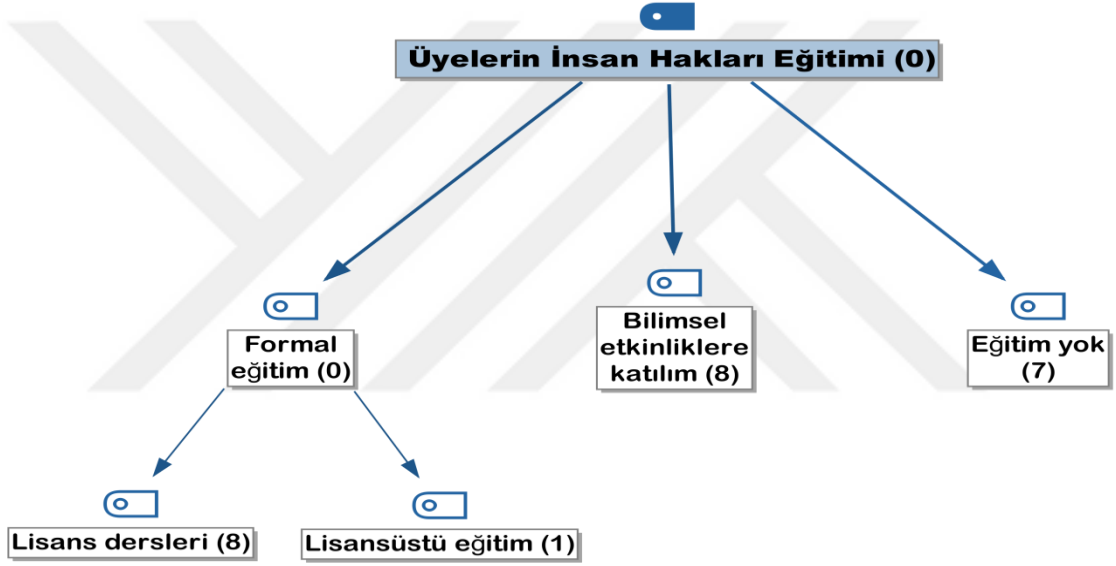

Şekil 9. Çanakkale il insan hakları kurulu hiyerarşik kod-alt kod model

Bu boyutlar şu şekilde incelenebilir;

a. Üyelerin İnsan Hakları Eğitimine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İnsan hakları alanında herhangi bir çalışmada buldunuz mu veya bu konuda eğitim aldınız mı?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “Üyelerin İnsan Hakları Eğitimi” kodu ve bu kod altında “Formal Eğitim”, “Bilimsel Etkinliklere Katılım” ve “Eğitim Yok” alt kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar Şekil 10. Üyelerin insan hakları eğitimi hiyerarşik kod-alt kod modelinde gösterilmiştir.

Şekil 10. Üyelerin insan hakları eğitimi hiyerarşik kod-alt kod modeli

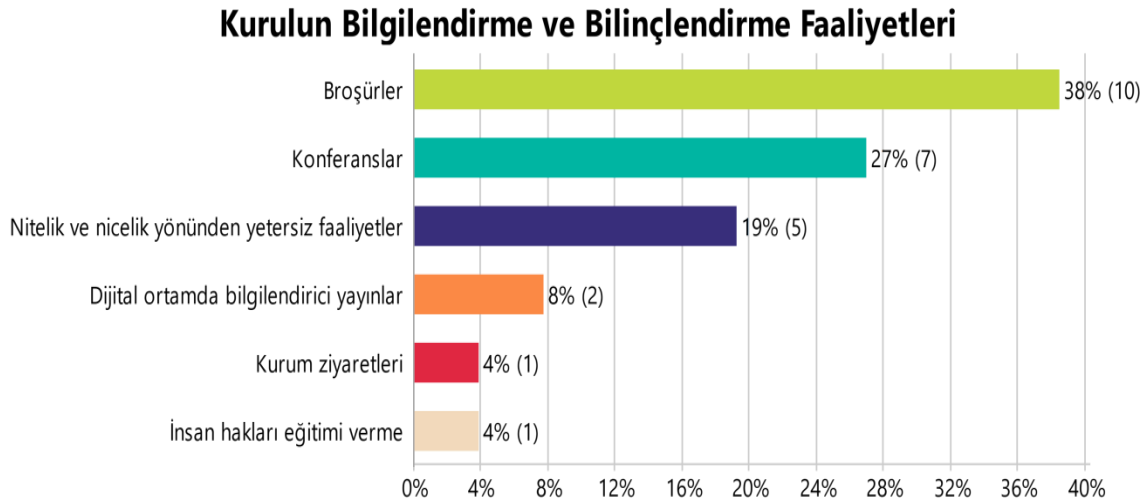
Şekil 10.'a bakıldığında; 7 katılımcının insan hakları içerikli herhangi bir eğitim almadığı, 9 katılımcının formal eğitim aldığı, 8 katılımcının da insan hakları içerikli bilimsel etkinliklere katıldığı görülmektedir. Formal eğitim alt kodu lisans ve lisansüstü eğitim şeklinde tasnif edilerek üyelerin insan hakları eğitimi seviyelendirilmiştir. Buna göre 1 katılımcı lisansüstü dersler aldığını söylemekle birlikte insan hakları ile ilgili lisans ve lisansüstü dersler verdiğini belirtmiştir. 2 katılımcı lisans döneminde insan hakları içerikli ders aldıklarını aynı zamanda bilimsel etkinliklere katıldıklarını ifade etmiştir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyelerinin insan hakları ile ilgili eğitimlerinin olması ve olmaması neredeyse yarı yarıya bir orana sahiptir. Bazı katılımcılar insan hakları

eğitimlerini bilimsel etkinliklere katılarak pekiştirirken bazı katılımcılar insan hakları alanındaki eğitim eksikliklerini bilimsel etkinliklere katılarak gidermeye çalışmıştır. Bilimsel etkinlikler insan hakları içerikli konferanslar ve programlar olmakla birlikte Türkiye Barolar Birliği seminerlerini ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun üç gün süren insan hakları seminerlerini içermektedir. Ancak alan araştırması ile üyelerin büyük bir kısmının Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından verilen seminerlere katılmadığı saptanmıştır.

b. Kurulun Bilgilendirme ve Bilinçlendirme Faaliyetlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İnsan hakları ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi konusunda vatandaşları bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için ne tür faaliyetlerde bulunmaktadır?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “*Bilgilendirme ve Bilinçlendirme Faaliyetleri*” kodu oluşturulmuştur. Oluşturulan kod ve alt kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 11. Kurulun bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

Şekil 11. Kurulun bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri kod frekansı

Katılımcıların çoğunluğu (10 kişi) Kurulun bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerinin genellikle genel merkez tarafından düzenlenip, bastırılan ve il ve ilçe insan

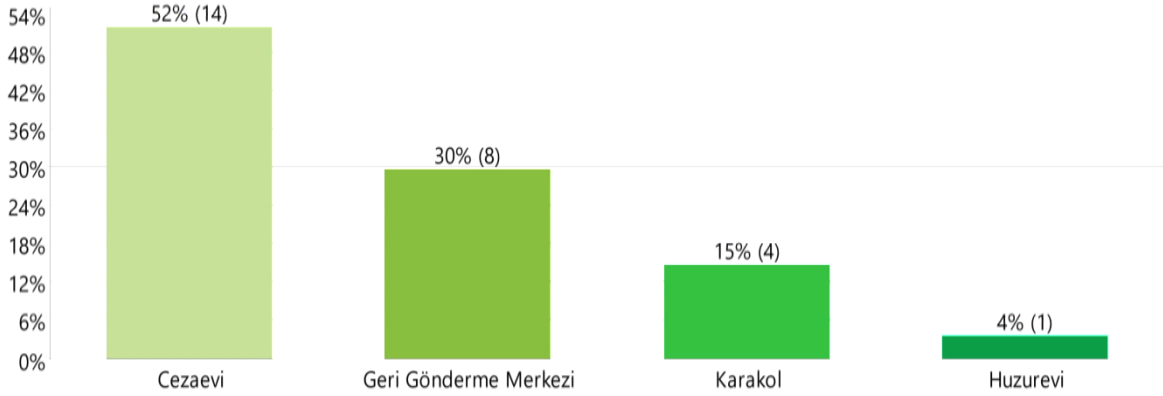
hakları kurullarına gönderilen broşürlerin devlet dairelerine ve okullara dağıtılması şeklinde gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte 7 katılımcı vatandaşların konferanslarla, 2 katılımcı dijital ortamda yayımlanan bilgilendirici yayınlarla, 1 katılımcı kurum ziyaretleri ile ve 1 katılımcı da insan hakları eğitimi verilerek vatandaşların bilgilendirilip bilinçlendirildiğini ifade etmiştir. Ancak tüm bu bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleriyle birlikte 5 katılımcı faaliyetlerin nitelik ve nicelik yönünden yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların cevapları doğrultusunda genel merkez tarafından Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na gönderilen broşürlerin dağıtılması ve konferanslar düzenlenmesi haricinde etkin yürütülen bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri olmadığı görülmektedir. Kurulun halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için dijital yayın organlarını aktif kullanmadığı ve insan hakları içerikli eğitimlere gerekli önemi vermediği tespit edilmiştir. Öyle ki Kurul üyeleri Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerini nitelik ve nicelik yönünden yetersiz bulmaktadır.

c. Kurum Ziyaretleri ve Ziyaret Edilen Kurumlara İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İnsan hakları uygulamalarını yerinde görmek için hangi kurumlara ziyaretlerde bulunulmaktadır ve ziyaretler sonucu kurumlarda tespit edilen sorunlar genel olarak nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “*Ziyaret Edilen Kurumlar*” ve “*Kurum Ziyaretleri*” olmak üzere iki ayrı kod oluşturulmuştur. Ziyaret Edilen Kurumlar kodu altında; “*Cezaevi*”, “*Geri Gönderme Merkezi*”, “*Karakol*” ve “*Huzurevi*” alt kodları oluşturulmuştur. Kurum Ziyaretleri kodu altında ise; “*Ziyaretlerde Dikkat Edilen Hususlar*”, “*Eksikliğin Giderildiğinin Kontrolü*”, “*Habersiz Ziyaretler*”, “*Haberli Ziyaretlerde Eksik Tespit Edilmemesi*”, “*Sorunların Kurum Amirine Bildirilmesi*” ve “*Aynı Üyelerin Aynı Kurumlara Gönderilmemesi*” alt kodları oluşturulmuştur. Ziyaret Edilen Kurumlar kodu ve alt kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 12. Ziyaret edilen kurumlar kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

Ziyaret Edilen Kurumlar

Şekil 12. Ziyaret edilen kurumlar kod frekansı

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (14 kişi) kurum ziyaretlerinde en çok cezaevlerinin denetlendiğini belirtmiştir. Bu 14 katılımcıdan 4'ü aynı zamanda Ayvacık Geri Gönderme Merkezi'ne ziyaretlerin yapıldığını ifade etmiştir. Katılımcıların 4'ü karakol ziyaretleri yapıldığını, 1 katılımcı ise huzurevlerine de ziyaretlerin gerçekleştirildiğini söylemiştir.

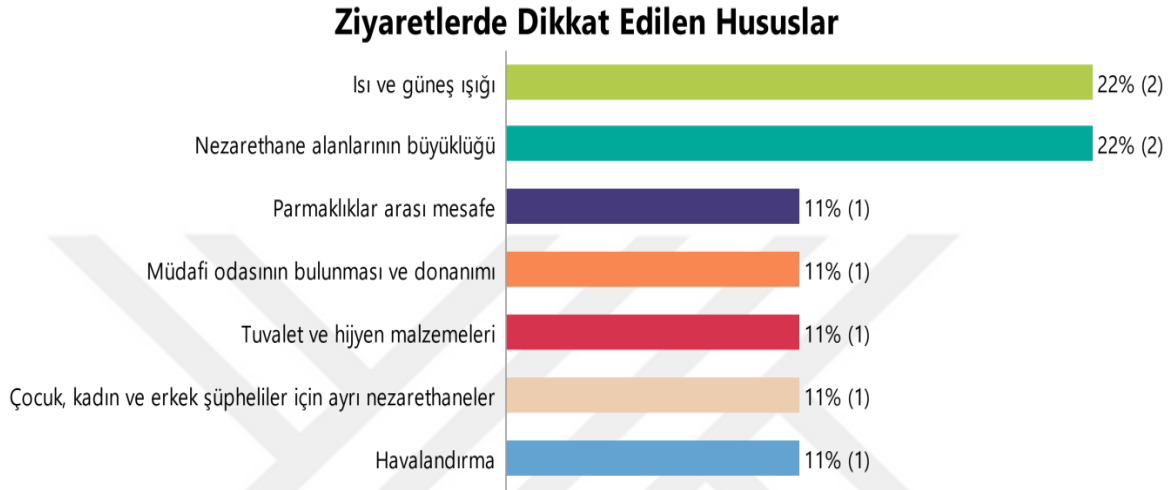
Katılımcıların kurum ziyaretleri kapsamında belirttikleri kurumlar İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik'te ziyaret edilmesi gereken kurumlar ile örtüşmektedir. Özellikle cezaevleri ve karakollara yönelik gerçekleştirilen ziyaretler bu kurumlarda bulunan şüpheli veya tutukluların özgürlüğünden yoksun bırakılan kesimler olması açısından önemlidir. Bu kurumlarda bulunan vatandaşların haklarının sivil bir yapı tarafından gözetilmesi ve burada bulunan vatandaşların hak ve özgürlüklerini kullanabilmelerinin denetimi Kurullar aracılığıyla sağlanmaktadır.

Diğer kentlerdeki İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarından farklı olarak Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu bulunduğu coğrafi konumu sebebiyle tampon bölgedir ve birçok mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Çanakkale Valiliği İl Göç İdaresine bağlı Ayvacık Geri Gönderme Merkezi 400 kişilik kapasitesi ile ciddi sayıda yabancıyı ağırlamaktadır. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleri kurum ziyaretlerinde düzenli olarak geri gönderme merkezine de gitmekte ve merkezin fiziki şartlarını denetlemekle birlikte yabancılarla görüşmeler yaparak onların şikâyet ve önerilerini dinlemektedir. Üyeler

ziyaret sonrası tespit edilen eksiklikleri gerekli birimlere bildirmekte ve yabancıların önerilerini değerlendirmektedir.

Ziyaretlerde Dikkat Edilen Hususlar kodu ve alt kodları kodlanma sıklıklarına göre

Şekil 13. Ziyaretlerde dikkat edilen hususlar kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

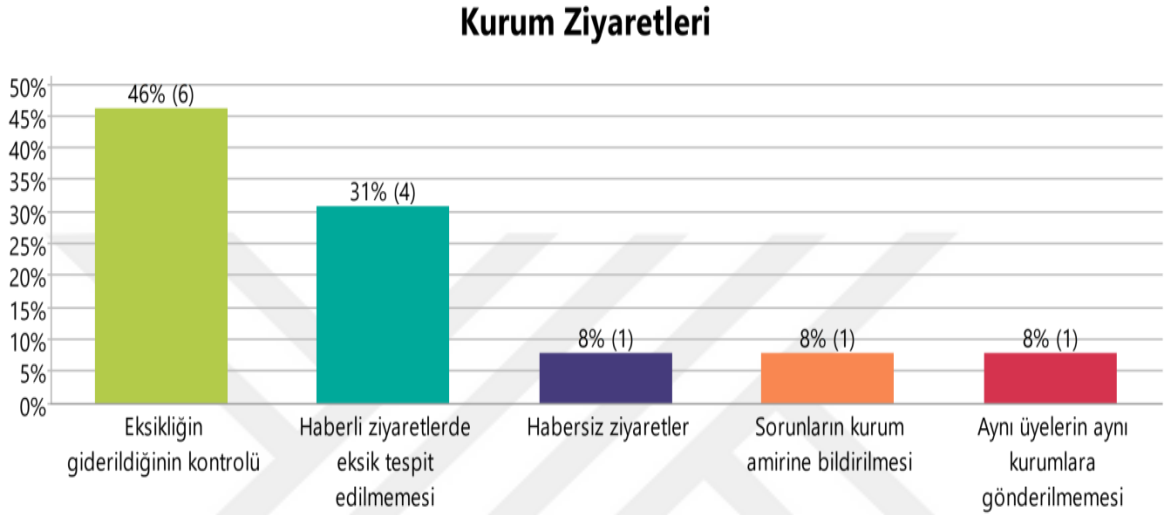
Şekil 13. Ziyaretlerde dikkat edilen hususlar kod frekansı

Katılımcılar ziyaret edilen kurumlarda en çok vatandaşların barındıkları alanlarda ısının ve güneş ışığının yeterli miktarda bulunup bulunmadığının ve bu alanların büyüklüğünün denetlendiğini belirtmiştir. Fiziki şartların denetlendiği kurum ziyaretlerinde katılımcılar; alan büyüklüğü, ısı ve güneş ışığından sonra parmaklıklar arası mesafeye, müdafî odalarının bulunmasına ve bu odaların donanımına, tuvaletlerin kullanılabilir nitelikte olmasına, hijyen malzemelerinin temin edilebilir olmasına, çocuk, kadın ve erkek şüpheliler için ayrı nezarethaneler bulunmasına ve havalandırmanın yeterli olmasına dikkat ettiklerini söylemiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucu Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyelerinin karakol, cezaevi ve geri gönderme merkezi gibi kurumlara ziyaretler gerçekleştirdiklerinde 33 maddeden oluşan ve kurumların fiziki şartlarının denetlenmesi amacı taşıyan bir form doldurdıkları bilgisi edinilmiştir. Denetleme Formu olarak adlandırılan ve fiziki denetim maddelerinin yer aldığı form katılımcıların da belirttiği gibi

özellikle vatandaşların buldukları alanların büyüklüğü, sıcaklığı, aydınlığı ve havalandırılması hususlarını içermektedir.

Kurum Ziyaretleri kodu ve alt kodları kodlanma sıklıklarına göre Şekil 14. Kurum ziyaretleri kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

Şekil 14. Kurum ziyaretleri kod frekansı

Katılımcılar tarafından gerçekleştirilen kurum ziyaretleri sonucu Şekil 14.'te de görüldüğü üzere kurumlarda tespit edilen eksikliklerin giderildiğine dair dönüş yapılmakta böylelikle eksikliğin giderildiğinin kontrolü sağlanmaktadır. Katılımcılardan 4 kişi kurum ziyaretlerinin haberli yapıldığını bu sebeple eksiklik tespit edemediklerini belirtirken 1 katılımcı kendisinin de görevli olduğu ziyaretin habersiz gerçekleştirildiğini söylemiştir. 1 katılımcı aynı kurumlara sürekli aynı üyelerin gönderilmemesine dikkat edildiğini böylelikle de tarafsızlık ilkesine özen gösterdiklerini ifade etmiştir. 1 katılımcı ise kurum ziyaretleri sonucu tespit edilen sorunların kurum amirlerine bildirildiğini ve eksikliğin giderildiğine dair dönüş aldıklarını belirtmiştir.

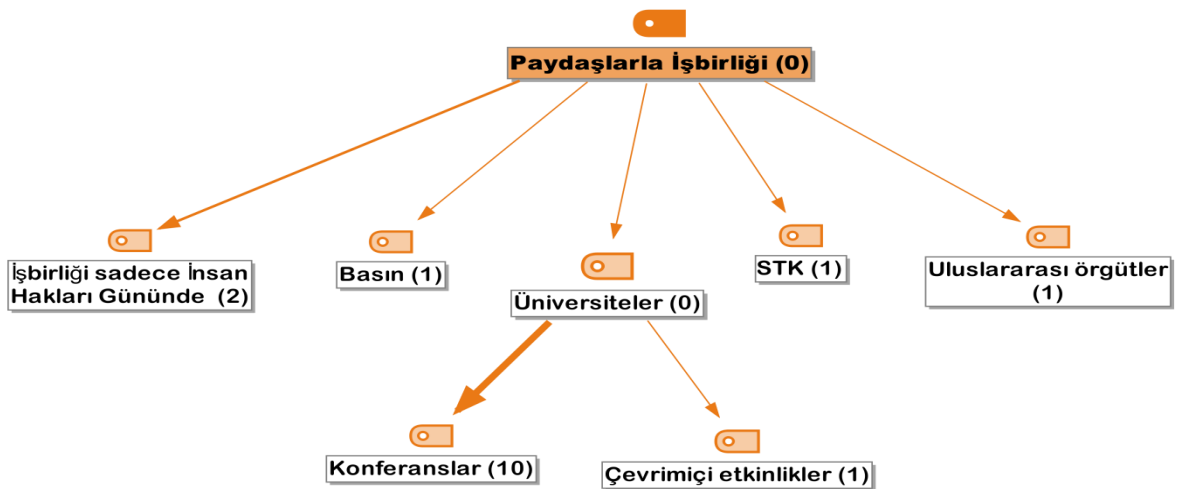
İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik'te kurum ziyaretlerinin haberli veya habersiz yapılmasına ilişkin herhangi bir ibare yer almamaktadır. Ancak yönetmeliğin yorumlandığı bazı kaynaklarda İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın ziyaretlerini esas olarak habersiz ancak istisnai durumlarda

haberli yapabileceği belirtilmektedir. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun ziyaretlerinde ise haberli gerçekleştirilen ziyaret sayısı habersiz gerçekleştirilen ziyaretlerin dört katıdır.

Katılımcılar ziyaret ettikleri kurumlarda çok fazla eksiklik tespit etmediklerini ancak tespit edilen eksiklikleri kurum amirlerine bildirdiklerini ve kısa sürede kurumlardan eksikliğin giderildiğine dair dönütler aldıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte katılımcılar ziyaretlerin tarafsız ve objektif gerçekleştirilmesini sağlamak için Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun aynı kurumlara aynı üyelerin gönderilmemesine dikkat ettiğini belirtmiştir.

d. Paydaşlarla İşbirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İnsan hakları ve dezavantajlı grupların hakları konusunda ve toplumdaki ayrımcılığın giderilmesi konusunda araştırmalar yaparken üniversiteler, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve basın kuruluşları ile birlikte ne tür çalışmalar gerçekleştirilmektedir?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “Üniversiteler”, “İşbirliği Sadece İnsan Hakları Gününde”, “Uluslararası Örgütler”, “Basın” ve “STK” kodları oluşturulmuştur. Üniversiteler kodu altında ise “Konferanslar” ve “Çevrimiçi Etkinlikler” alt kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 15. Paydaşlarla işbirliği hiyerarşik kod-alt kod modelinde gösterilmiştir.

Şekil 15. Paydaşlarla işbirliği hiyerarşik kod-alt kod modeli

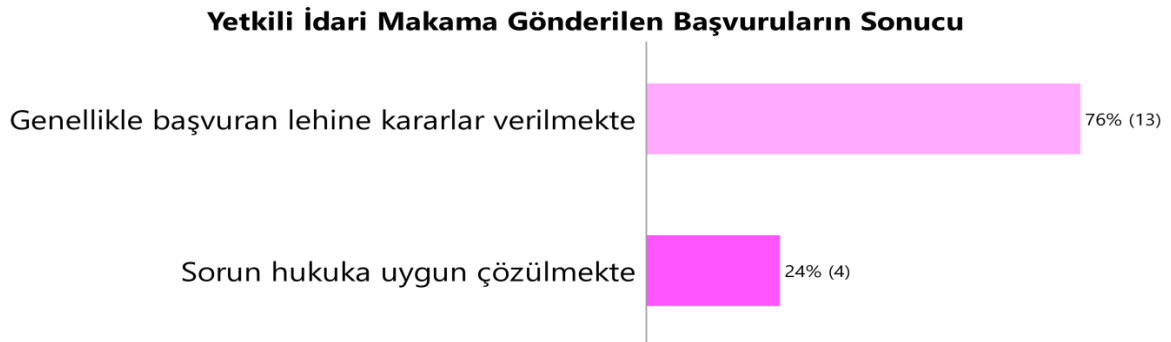

Katılımcılardan 10'u Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun faaliyetlerini daha çok üniversiteler ile işbirliği halinde gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bu işbirliğinin ise konferanslar düzenlemek şeklinde olduğunu, Covid-19 Pandemisi ile birlikte çevrimiçi konferanslar ve etkinliklerin önem kazandığını ifade etmiştir. 2 katılımcı ise işbirliğinin sadece İnsan Hakları Günü'nde kurul toplantısı, kurum ziyareti veya konferans şeklinde gerçekleştiğini söylemiştir. Kurulun üniversite ile işbirliğinin sadece İnsan Hakları Günü'nde olduğunu söyleyen katılımcılar bu nitelikteki işbirliğini yetersiz görmektedirler. 1 katılımcı Kurul faaliyetlerini halka duyurma konusunda STK'lar ve yerel basın ile işbirliği yapıldığına, yine 1 katılımcı uluslararası örgütlerle işbirliği yapıldığına değinmiştir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun yoğun olarak üniversiteler ile işbirliği halinde faaliyetlerini yürüttüğü, STK'larla ve yerel basınla işbirliğinin zayıf olduğu saptanmıştır.

e. Yetkili İdari Makama Gönderilen Başvuruların Sonucuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İncelenip yetkili idari makama bildirilen insan hakları ihlal iddiaları nasıl sonuçlanmaktadır?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “*Genellikle Başvuran Lehine Kararlar Verilmekte*” ve “*Sorun Hukuka Uygun Çözülmemekte*” kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 16. Yetkili idari makama gönderilen başvuruların sonucu kod frekansı modelinde gösterilmiştir.

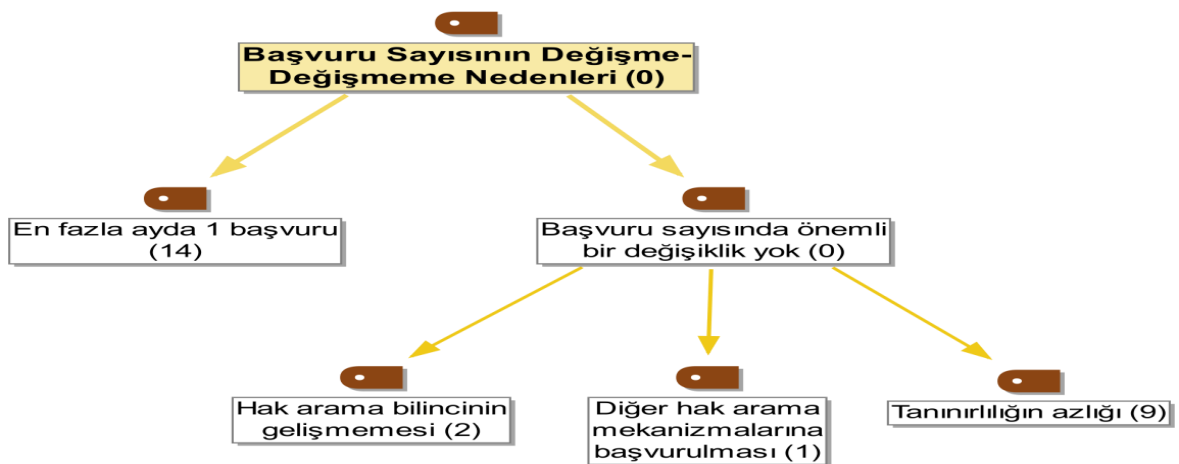
Şekil 16. Yetkili idari makama gönderilen başvuruların sonucu kod frekansı

Katılımcıların % 76'sını temsil eden 13 kişi Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu tarafından incelenip yetkili idari makama gönderilen ihlal iddiası başvurularının genellikle başvuran lehine sonuçlandığını belirtmiştir. Katılımcıların % 24'lük kısmını temsil eden 4 kişiden 1'i hem başvuruların başvuran lehine sonuçlandığını hem de sorunun hukuka uygun çözüldüğünü ifade etmiştir. Diğer 3 kişi ise sorunların hukuka uygun çözüldüğünü söylerken polis karakolu ve emniyet müdürlüğü ile işbirliği halinde olduklarını eklemiştir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu tarafından yetkili idari makamlara iletilen başvuruların başvuran lehine sonuçlanması ve makamlardan dönüt alınması, Kurulun diğer idari birimlerle sağlıklı bir diyaloga sahip olduğunu ve Kurulun vatandaşlarla idari birimler arasında köprü görevi görerek sorunların çözüme kavuşturulmasında etkin rol üstendiğini göstermektedir.

f. Başvuru Sayısının Değişme-Değişmeme Nedenlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İnsan hakları ihlali başvuru sayısı artmakta veya azalmaktaysa sizce bunun nedenleri nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “*Başvuru Sayılarının Değişme-Değişmeme Nedenleri*” kodu ve bu kod altında “*En fazla ayda 1 başvuru*” ve “*Başvuru sayısında önemli bir değişiklik yok*” alt kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar Şekil 17. Başvuru sayısının değişme-değişmeme nedenleri hiyerarşik kod-alt kod modelinde gösterilmiştir.

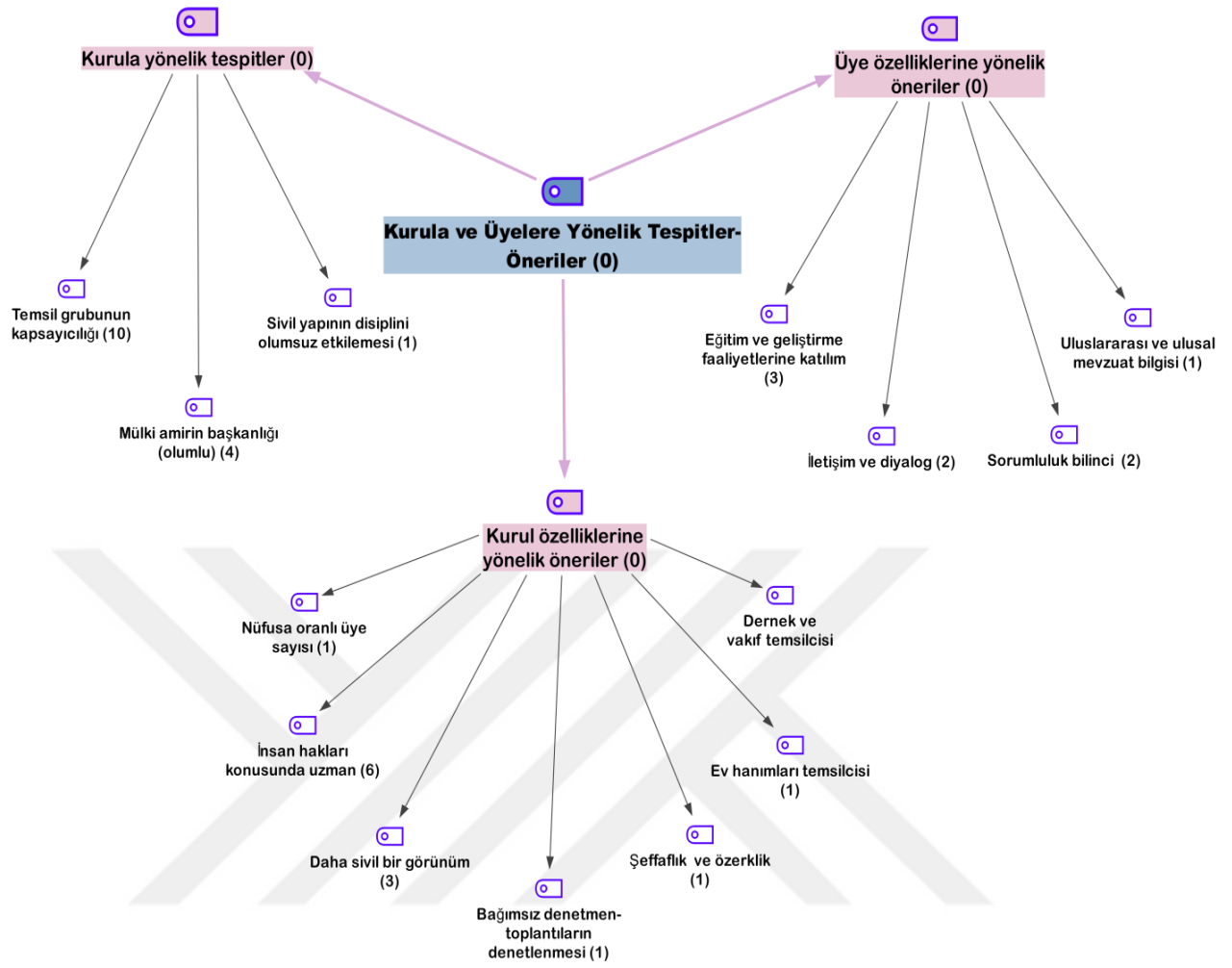
Şekil 17. Başvuru sayısının değişme-değişmeme nedenleri hiyerarşik kod-alt kod modeli

Katılımcılardan 14 kişi Kurula ayda en fazla 1 başvuru geldiğini belirtirken 2 kişi bu konuda görüş bildirmemiştir. Bununla birlikte Kurula ayda 1 başvuru geldiğini ifade eden katılımcılardan 12 kişi, başvuru sayılarının aylara ve yıllara göre kıyaslandığında başvuru sayılarında kayda değer bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Başvurularda değişiklik olmama nedenlerini 2 katılımcı toplumda hak arama bilincinin gelişmemesine bağlarken, 9 katılımcı kurulun tanınırlığının az olması ile gerekçelendirmiş ve kurulun yeterince tanıtım faaliyetleri yapmadığına değinmiştir. 1 katılımcı ise Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na başvurunun az olmasının ve başvurularda önemli değişiklikler olmamasının nedenini vatandaşların diğer hak arama mekanizmalarına başvurması şeklinde yorumlamıştır. Başvuru sayısının az olduğunu ve başvurularda önemli değişikliklerin olmadığını belirten 1 katılımcı aynı zamanda halkın hak arama bilincinin gelişmediğini ifade etmiştir.

Katılımcıların cevapları doğrultusunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na çok fazla başvuru gelmediğini söylemek mümkündür. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu bunun nedenini Kurulun tanınırlığının azlığı olarak görmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Kurul, tanıtım faaliyetleri konusunda yetersiz kalmaktadır. Toplumda hak arama bilincinin gelişmemiş olması, Kurulun tanınırlığının azlığı ile bir araya geldiğinde neden Kurula ayda 1 başvuru yapıldığını açıklar niteliktedir. Kurulun tanıtılmasında ve bilinmesinde hem Kurul hem de vatandaşlar sorumluluk sahibidir. Katılımcılar Kurula az sayıda başvuru gelmesini hiçbir şekilde Çanakkale'de insan hakları ihlallerinin az olması ile ilişkilendirmemiştir.

g. Kurula ve Üyelere Yönelik Tespit-Önerilere İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “İl ve ilçe insan hakları kurul üyeleri sizce kimlerden oluşmalıdır ve hangi özelliklere sahip olmalıdır?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına göre “Kurula ve Üyelere Yönelik Tespit-Öneriler” kodu ve bu kod altında; “Kurula Yönelik Tespitler”, “Kurul Özelliklerine Yönelik Öneriler” ve “Üye Özelliklerine Yönelik Öneriler” alt kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar kodlanma sıklıklarına göre Şekil 18. Kurula ve üyelere yönelik tespitler-öneriler hiyerarşik kod- alt kod modelinde gösterilmiştir.

Şekil 18. Kurula ve üyelere yönelik tespitler-öneriler hiyerarşik kod-alt kod modeli

Şekil 18. incelendiğinde; Kurula yönelik tespitler alt kodunda 16 katılımcıdan 10'unun Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun temsil grubunu kapsayıcı bulunduğu anlaşılmaktadır. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nda İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik'te belirtilen 11 temsilci grubundan toplamda 19 üye bulunmaktadır. 4 katılımcı Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na valinin veya vali yardımcısının başkanlık etmesinin olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir. 1 katılımcı da bu dört katılımcıyı destekleyerek sivil yapının disiplini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.

Kurul özelliklerine yönelik öneriler sunan katılımcılardan 6'sı Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun, insan hakları alanında uzman kişilerden oluşan bir kurul olması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte 3 katılımcı Kurulun daha sivil bir görünüme sahip

olması gerektiğini, 1 katılımcı ise kurul toplantılarına bağımsız bir denetmenin katılarak kurulu denetmesi gerektiğini ifade etmiştir. 1 katılımcı Kurulun daha şeffaf ve özerk olması gerektiğini savunurken 1 katılımcı kurulda ev hanımlarının da temsil edilmesi gerektiğini yine 1 katılımcı ise dernek ve vakıf temsil gruplarından üyelerin de bulunması gerektiğini söylemiştir. Kurulun niceliksel yapısıyla ilgili öneride bulunan 1 katılımcı ise Kurul üye sayısının nüfusa oranlı olması gerektiği önerisinde bulunmuş; böylelikle daha fazla vatandaşa ulaşabileceğini, Kurulda temsil edilen grupları daha yakından tanıma ve dinleme fırsatı bulunabileceğini eklemiştir.

Üye özelliklerine yönelik önerilerde bulunan 3 katılımcı kurul üyelerinin eğitim ve geliştirme faaliyetlerine katılması gerektiğini, 2 katılımcı üyeler arası iletişim ve diyalogun aktif olması gerektiğini, yine 2 katılımcı üyelerde sorumluluk bilincinin gelişmiş olması gerektiğini, 1 katılımcı ise üyelerin uluslararası ve ulusal insan hakları mevzuat bilgisine hakim olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Katılımcıların cevapları doğrultusunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nda temsil grubunun yeterince kapsayıcı olduğunu ifade eden çoğunluğu görmekle birlikte niteliksel olarak Kurulda ev hanımları, vakıflar ve dernekler temsil gruplarından üyelerin de bulunması gerektiğine, niceliksel olarak Kuruldaki üye sayısının artırılması gerektiğine dair öneriler sunulduğu da görülmektedir.

5 katılımcı Çanakkale İl İnsan hakları Kurulu'nda mülki amirin Kurula başkanlık etmesini ve Kurulda kamu kesiminden üyelerin bulunmasını desteklemekte ve Kurulun yeterince sivil bir yapıya sahip olduğunu, bu seviyedeki sivil yapısının Kurula olumlu etkileri olduğunu düşünürken (Kurulda disiplini sağlamak); 3 katılımcı Kurulun daha sivil bir görünüm kazanması gerektiğini düşünmektedir. Sivil yapıdaki bir insan hakları kurulunda ise bağımsız denetmenler ile disiplinin sağlanacağı öngörülmektedir.

Katılımcılar Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun insan hakları alanında uzman kişilerden oluşan bir kurul olması gerektiğini ifade ederken; üyelerin eğitim ve geliştirme faaliyetlerine katılarak, uluslararası ve ulusal mevzuat bilgisine hâkim olarak, kendi arasında veya vatandaşlar ile sağlıklı iletişim ve diyalog kurarak ve sorumluluklarının bilincinde olarak kendilerini insan hakları alanında geliştirebileceklerini düşünmektedirler.

Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevaplar Microsoft Word dosyasına aktarılarak belge oluşturulmuş ve oluşturulan belgeler MAXQDA 2022 Programına işlenmiştir. Görüşme belgelerinde tekrarlanan kavramlar, tekrarlanma sıklıklarına göre

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Duyuşsal ve bilişsel yetkinliğe sahip insan, doğası gereği topluluklar halinde yaşayan ve çevresi ile etkileşim içerisinde olan sosyal bir varlıktır. İnsan özgür bir birey olarak doğmakla beraber var olduğu andan itibaren birtakım hak ve özgürlüklere de sahip olmaktadır. İnsan hakları olarak adlandırılan bu hak ve özgürlükler Dünya’da yaşanan toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile niteliksel ve niceliksel olarak artmış, sistemli bir şekilde ele alınarak kategorileştirilmiştir. Temel felsefesini tüm insanların özgür ve eşit olması üzerine kuran insan hakları, evrensel bir kimliğe sahiptir. Öyle ki insan hakları ulusal ve uluslararası alanda birçok aktörün işbirliği yaparak çalışmalar yürüttüğü bir konudur.

Dünya’da yaşanan insan hakları gelişmeleri Türkiye’ye de sirayet etmiş ve Türkiye’de insan haklarının gelişmesine katkı sağlamıştır. Türk tarihinde hak ve özgürlüklerin gelişimi inişli çıkışlı bir grafik çizse de insan hakları adına verilen mücadeleler ve yapılan yasal-yönetimsel ve kurumsal düzenlemeler Türkiye Cumhuriyeti’ni çağdaş insan hakları anlayışına kavuşturmuştur.

İnsan hakları politikalarının uygulamaya geçirilmesi ile ulusal ve uluslararası alanda kurumsallaşma hareketi başlamıştır. Türkiye’de ulusal ve yerel boyutta oluşturulan insan hakları koruma mekanizmalarından il ve ilçe insan hakları kurulları; yerelde etkili olan ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik müzakerelerine başlanmasının ön koşulu olan Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirmek amacıyla 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde hayata geçirilen politikalardan biridir. İnsan hakları kurulları halk tarafından dile getirilen şikayet ve önerileri yetkili ulusal mercilere iletmekte köprü görevi görmektedir. Kararları bağlayıcı olmayan insan hakları kurulları, yol gösterici özelliğe sahiptir.

Bu araştırma “İnsan hakları kurullarının sorunları nelerdir ve Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu’nun mevcut durumu nedir?” araştırma sorularına cevap bulmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu’nun mevcut durumunu ve eksikliklerini tespit etmek için Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler nitel analiz programı olan MAXQDA 2022 Programında içerik analizi ile çözümlenerek

yorumlanmıştır. Nitel verilerin analiz edilmesi sonucunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun mevcut durumu hakkında şu bulgulara ulaşılmıştır:

Katılımcıların cevaplarına göre Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun 16 üyesinden 9 üyesinin insan hakları alanında eğitim aldığı, 7 üyesinin ise insan hakları alanında herhangi bir eğitim almadığı saptanmıştır. Bazı eğitim alan katılımcılar insan hakları konusundaki bilgilerini pekiştirmek, bazı katılımcılar ise insan hakları konusundaki eksikliklerini gidermek için insan hakları ile ilgili bilimsel etkinliklere katıldıklarını ifade etmiştir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme konusunda genellikle genel merkezden gelen broşürleri dağıtarak faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte insan hakları içerikli konferanslar düzenlemektedir. Katılımcıların çok azı Kurulun bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri kapsamında kurum ziyaretleri yaptıklarını, insan hakları eğitimi verdiklerini ve dijital ortamda bilgilendirici yayınlar yayımlandığını ifade etmiştir. Bununla birlikte katılımcıların % 19'u Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerini niteliksel ve niceliksel olarak yetersiz bulmuştur.

Katılımcıların cevaplarına göre Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun faaliyetlerini yürütürken çoğunlukla üniversiteler ile işbirliği yaptığı görülmüştür. Bu iş birliği ise genellikle insan hakları içerikli konferans düzenleme şeklinde olmuştur. Katılımcıların cevapları doğrultusunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun yerel medya ve STK'larla işbirliğinin zayıf olduğu anlaşılmıştır.

İnsan hakları kurullarının görev tanımında yer alan kurum ziyaretleri ve ziyaretler esnasında dikkat edilmesi gereken husular ile ilgili soruya katılımcılar en çok cezaevlerine ve Geri Gönderme Merkezi'ne ziyaretler gerçekleştirdiklerini, bunula birlikte karakol ve huzurevi ziyaretleri de yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcılar ziyaret ettikleri kurumlarda ısı ve güneş ışığı, nezarethane alanlarının büyüklüğü, parmaklıklararası mesafe, tuvalet ve hijyen malzemeleri, kadın, çocuk ve erkek şüpheliler için ayrı nezarethane, havalandırma, müdafî odasının bulunması gibi hususlara dikkat ettiklerini ifade etmiştir. Katılımcıların cevaplarına göre kurum ziyaretleri çoğunlukla haberli yapılmakta ve bu sebeple de çok fazla eksiklik tespit edilememektedir. Ancak tespit edilen eksikliklerin ve sorunların kurum amirine bildirildiği ve kısa sürede eksikliklerin giderildiğine dair dönüt alındığı

bildirilmiştir. Ayrıca Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nda aynı üyelerin aynı kurumlara gönderilmemesine dikkat edildiği de belirtilmiştir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na İnsan Hakları Başvuru Kutuları, elektronik posta ve faks aracılığıyla dilekçe göndererek ve İnsan Hakları Ofisi'ne elden dilekçe vererek ya da Ofisi telefon ile arayarak başvurularda bulunulabilmektedir. Bu da Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na ulaşımın ve erişilebilirliğin kolay olduğunu göstermektedir. Ancak katılımcıların cevaplarına göre Kurula ulaşmak kolay olmasına rağmen vatandaşların Kurul hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve Kurulun tanınırlığının az olması sebebiyle Kurula ulaşılabilirliğin kolay olmasının etkin kullanılmadığı düşünülmektedir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na gelen başvurular değerlendirildiğinde en çok kişisel hakların ihlal edildiği saptanmıştır. Katılımcıların cevaplarına göre kişisel hakların ihlal edildiğine yönelik başvurular genellikle cezaevlerinden gelmektedir. Kişisel hakları sırasıyla ailevi sorunlar ve temel haklar takip etmektedir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'na ayda en fazla bir başvuru yapılmaktadır. Yani kurula başvuru sayısı azdır. Katılımcılar başvuru sayısının az olmasını Çanakkale'de insan haklarının ihlal edilmemesi ile ilişkilendirmemektedir. Katılımcıların cevaplarına göre Kurula başvurunun az olmasının nedenleri; Kurulun tanıtım faaliyetlerinin yetersizliği sebebiyle Kurul tanınırlığının az olması, toplumda hak arama bilincinin gelişmemesi ve vatandaşların diğer hak arama mekanizmalarına başvurmasıdır. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu tarafından incelenip yetkili idari makama gönderilen başvurular, genellikle başvuran lehine sonuçlanmaktadır ve sorun hukuka uygun çözülmektedir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyelerinin büyük bir kısmı Kurulda temsil edilen grupları yeterince kapsayıcı bulmaktadır. Bazı katılımcılar ev hanımları, dernek ve vakıf temsil grupları gibi sivil gruplardan üyeler bulunması gerektiğini düşünmektedir. Katılımcıların yaklaşık % 30'u vali veya vali yardımcısının kurula başkanlığı etmesinin olumlu sonuçlar doğurduğunu ifade ederken katılımcıların yaklaşık % 18'lik kısmı ise Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun daha sivil bir görünüm kazanması gerektiğini ifade etmiştir.

Katılımcılar kurul özelliklerine yönelik; üye sayısının nüfusa oranlı olması, kurulun insan hakları konusunda uzman kişilerden oluşması, kurul toplantılarının bağımsız

denetmenler tarafından denetlenmesi, kurula daha şeffaf ve özerk bir yapının kazandırılması şeklinde önerilerde bulunmuştur.

Katılımcılar üye özelliklerine yönelik önerilerinde; kurul üyelerinin eğitim ve geliştirme faaliyetlerine katılım sağlayan, iletişim ve diyalog kurma becerisi yüksek, sorumluluk bilincine sahip, uluslararası ve ulusal insan hakları mevzuat bilgisine sahip kişiler olması gerektiğini ifade etmiştir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleri özelinde Türkiye’de 2000 sonrası oluşturulan insan hakları politikalarının uygulanabilirliği ve uygulanışı değerlendirilmiştir. 16 katılımcının 6’sı politikaların uygulanabilirliği ve uygulanışı hakkında hem olumlu hem olumsuz görüş bildirirken 5 katılımcı olumlu, 4 katılımcı ise olumsuz görüş bildirmiştir. Katılımcıların bir kısmı politikaları uygulanabilir bulurken bir kısmı politikaların uygulanabilir olmadığını, bir kısmı ise uygulanabilir politikaların yapıldığını ancak politikaların bütünsellik içerisinde uygulanmadığı için başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmiştir. Katılımcıların % 29 gibi önemli bir kısmı 2000 sonrası oluşturulan insan hakları politikalarında niteliksel ve niceliksel bir artış olduğunu, politikaların artışında Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin ciddi katkıları bulunduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların cevaplarına göre 2000 sonrası uygulanan politikaların başarısız olma nedenleri; politikaların halka geçmemesi, halkın politikaları içselleştirememesi, insan haklarını koruma mekanizmalarının yeterince bilinmemesi, kurul tanıtım çalışmalarının aktif olmaması, hak kavramının basitleştirilmesi ve yüzeyselleşmesidir.

Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleri insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik toplumsal, yapısal, işlevsel ve ekonomik önerilere bulunmuştur. Katılımcıların cevaplarına göre insan hakları ihlallerinin önlenmesinde en etkili araç eğitimidir. Katılımcılar erken yaşta çocukluk döneminden başlayarak yetişkin döneme kadar uzanan formal ve informal insan hakları eğitimi ile insan hakları ihlallerinin önlenebileceğini düşünmektedir. Ayrıca katılımcılar insan hakları eğitiminin eğitim sistemine entegre edilmesi gerektiğini bu minvalde eğitim sisteminde iyileştirmeler yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte hukuk sisteminde düzenlemeler yapılmasını, kitle iletişim araçlarının etkin kullanılmasını, halkın hak arama konusunda cesaretlendirilmesini ve bilinçlendirilmesini ve yerel yönetimlerin mali açıdan güçlendirilmesini önermektedirler. Tüm bunlara ek olarak katılımcılar kurulların işlevselliğinin ve farkındalık çalışmalarının artırılması ve kurul çalışmalarının denetlenmesi gerektiğini, adaletin ve güveninin tesis

edilmesi, demokrasinin güçlendirilmesi ve toplumsal değerlerin korunması gerektiğini ve toplumda sosya-ekonomik yapının güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç olarak; insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde insan hakları politikaları, insan hakları uygulamaları ve insan haklarını koruma mekanizmaları etkilidir. İnsan hakları koruma mekanizmalarından biri olan insan hakları kurullarının sorunları ve eksiklikleri giderilerek işlevselliği artırıldığında bu etkideki payı da artacaktır.

Araştırma kapsamında Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu özelinde insan hakları kurullarına yönelik tespit edilen sorun ve eksikliklere ilişkin bulguların kuramsal çerçevede belirtilen Işık'ın (2005) ve Alabay'ın (2015) çalışmasındaki; insan hakları kurullarının tanınırlığının az olduğu ve kurul üyelerinin insan hakları alanında uzmanlaşmış kişilerden oluşmamasının kurulların işlevselliğini azalttığı bulgularını doğrular nitelikte olduğu görülmüştür. Bununla birlikte bu çalışma ile Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'nun STK'lar ve yerel basın ile işbirliğinin zayıf olduğu, dijital ortamlarda bilgilendirici ve tanıtıcı yayınlar yayınlama konusunda yetersiz kaldığı saptanmıştır. İnsan hakları kurullarına ulaşılabilirliğin kolay ve başvuru şekillerinin çeşitli olduğu, insan hakları politikalarında niteliksel ve niceliksel artış olduğu, devlet tarafından uygulanabilir politikalar yapıldığı ancak politikaların bütünsellik içerisinde uygulanmadığı araştırmanın diğer çıktılarıdır. Ayrıca araştırma sonucunda insan hakları politikalarının tepeden inme politikalar olduğu için halk tarafından içselleştirilemediği, bu sebeple de politikaların halka geçmediği kanısına varılmıştır.

Araştırma ile insan hakları kurulunun hak ihlallerinin arka planını iyi çözümlenme ve kurula gelen başvuruları neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alarak klinik çalışmalar yürütme hususunda eksik kaldığı saptanmıştır. Halkın ise insan hakları ve özgürlüklerini bilgi düzeyinde bildiği, duygu düzeyinde az bildiği, davranış ve psikomotor düzeyde insan hak ve özgürlükleri konusunda zayıf kaldığı görülmüştür. İnsan hakları verilmiş gibi görünen ancak kazanılması ve korunması için çaba sarf edilmesi gereken hak ve özgürlükler bütünüdür.

“Türkiye’de İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Araştırması: Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Örneği” başlıklı çalışmada uluslararası ve ulusal alanda gerçekleştirilen insan hakları politikaları ve uygulamaları ele alınmış, insan hakları uygulamalarından biri olan insan hakları kurulları araştırmanın alan araştırması kısmını oluşturmuş ve araştırmanın amacı doğrultusunda Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu

incelenmiştir. Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu üyeleri ile gerçekleştirilen görüşme sonucu Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu'ndaki sorun ve eksiklikler tespit edilmiş ve eksikliklerin giderilmesi amacıyla şu öneriler sunulmuştur:

- İnsan hakları kurullarının tanınırlığını artırmak amacıyla okullarda öğrencileri, devlet kurumlarında halkı bilgilendirici ve eğitici seminerler; kent meydanlarında ve cezaevlerinde ise insan hakları ile ilgili programlar düzenlenmelidir.
- İnsan hakları kurulları, insan hakları alanında faaliyet gösteren Sivil Toplum Kuruluşları ile daha fazla etkinlik düzenlemeli ve üniversiteler ile işbirliğini artırmalıdır.
- Kurul üyelerine hizmetiçi eğitim ile insan hakları eğitimi verilmelidir.
- Kurul toplantılarına bağımsız bir denetmen katılmalı ve toplantılar denetlenmelidir.
- Toplantılarda vatandaşların hak ihlali iddialarının incelenmesinin yanında il veya ilçe demografik yapısına uygun konular belirlenerek her toplantıda farklı bir konu tartışılmalı, il ve ilçelerdeki insan hakları ile ilgili sorun ve aksaklıklara yönelik çözüm önerileri üzerine konuşulmalıdır.
- Türkiye genelinde insan hakları kurul üyeleri asgari düzeyde insan hakları konusunda bilgi birikimine sahip olmalıdır. Üyeler kurula seçilmeden önce insan hakları konusunda temel bilgiler içeren eğitimlere veya çalıştaylara katılmalıdır.
- İnsan hakları kurullarında öğretmen, infaz koruma memuru gibi meslek gruplarından temsilciler ile ev hanımları, dernek ve vakıf temsilcileri gibi daha sivil kesimlerden üyeler bulunmalıdır. Bu üyeler de tıpkı diğer üyeler gibi kurula üye olarak seçilmeden önce insan hakları alanında eğitimlere katılıp kendilerini geliştirmelidir.
- Kurul üyelerinin insan hakları alanında uzmanlaşmış kişilerden seçilmesine özen gösterilmelidir.
- İnsan hakları kurul üyeleri buldukları kurulların bölgesel olarak yoğun olan hukuksal sorunlarına ve bölgesel özelliklerine yönelik bilgi birikimi yüksek ve deneyim sahibi kişilerden seçilmelidir.
- Bilinçli bir toplum yetiştirmek için erken yaşta çocuklara insan hakları bilincinin kazandırılması önemlidir. Bu hususta gündüz bakım evleri ve kreşler insan hakları konusunda bilgilendirici ve eğlendirici etkinliklerin sayısını artırmalıdır.

- Çocukların kapasitelerine göre insan hakları içerikli ve insan hakları ile ilgili kurumların yer aldığı çizgifilmler veya öğretici-eğitici içerikler hazırlanmalıdır.
- İlköğretim ve ortaöğretim düzeylerinde insan hakları sosyal kulüpleri oluşturulmalıdır.
- Üniversitelerde “İnsan Hakları Ofisleri” oluşturulmalıdır. Ofisler hem insan hakları konusunda bilgilendirici çalışmalar yürütmeli hem de insan hakları ihlal iddialarını dinleyerek mağdur kişiyi ilgili kanallara yönlendirmelidir.
- Lisansüstü programlarda İnsan Hakları Anabilim Dalının sayısı artırılmalıdır.
- Halkı haklar ve özgürlükler konusunda bilgilendirmek için toplu taşıma araçlarına, alışveriş merkezlerine, dinlenme ve eğlence merkezlerine afişler veya elektronik tabelalar şeklinde hak ve özgürlükler yazılmalıdır.
- Avrupa Dayanışma Programı (ESC) gibi Avrupa Birliği destekli projelerle 17-30 yaş arası öğrenciler ve bu programa benzer bir oluşumla diğer yaş gruplarındaki gönüllü sivil gruplar halkı hak ve özgürlükler konusunda bilgilendirmelidir.
- Kitle iletişim araçları özellikle televizyon, halkı hem insan hakları konusunda hem de insan hakları kurulları konusunda bilgilendirmek için etkili bir araçtır. Kitle iletişim araçlarında insan hakları ve insan hakları kurulları ile ilgili kamu spotlarına yer verilmelidir.
- Sosyal medyada insanca yaşamak üzerine mottolar ile ilgili paylaşımlar yapılmalıdır.
- Kamusal alanlara ve kamu eşyalarına (otobüs-tramvay durakları, alışveriş merkezleri, marketler, hastaneler, kütüphaneler vb. yerler öğrenci masa ve sıraları, otobüs-tramvay tutmaçları vb. eşyalar) QR Kod yerleştirilerek haklar ve hak arama yolları ile ilgili bilgiler yüklenmelidir.
- Kamu kurum ve kuruluşlarında özel hayatın gizliliği ilkesi ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında insan hakları örnek olaylar üzerinden anlatılmalıdır.
- Günümüz çocukları telefon veya tablet gibi elektronik araçlarda çok fazla vakit geçirdiği için bu mecralarda oyun esnasında, video izlerken, vb. durumlarda zorunlu

olarak ekranda gösterilen, kısa süreli ve dikkat çekici görsel veya işitsel insan hakları ile ilgili yayınlar yayınlanmalıdır.

- 10 Aralık İnsan Hakları Günü'ne dikkat çekmek için o güne özel insan hakları amblemi/simgesi hazırlanmalı ve tüm kitle iletişim araçlarında, sosyal medyada, toplu taşıma araçlarında, kamu kurum ve kuruluşlarında bu ambleme/simgeye yer verilerek toplumda farkındalık oluşturulmalı, insan haklarının halkın hafızasında yer etmesi sağlanmalıdır.

- 10 Aralık İnsan Hakları Günü'nde düzenlenen çevrimiçi ve yüzüze “İnsan Hakları Panelleri”nin sayısı artırılmalı ve bu panellere kitle iletişim araçları ve sosyal medya aracılığı ile halkın katılımı kolaylaştırılmalıdır.

- Telefon şirketleri tarafından akıllı telefonlarda “İnsan Hakkım” adlı bir uygulama geliştirilmelidir. Bu uygulama aracılığıyla insanlar hak ve özgürlükleri konusunda bilgilendirilmeli ve haklarını arama konusunda cesaretlendirilmelidir.

İnsan hakları kurulları ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara iki farklı araştırma konusu önerilmektedir. Birincisi diğer ülkelerdeki insan haklarını koruma mekanizmaları ile Türkiye'deki insan haklarını koruma mekanizmaları karşılaştırılabilir ve diğer ülkelerdeki başarılı uygulamalar tespit edilerek Türkiye'deki insan haklarını koruma mekanizmalarının geliştirilmesine katkı sağlanabilir.

Bu çalışma sonucunda “insan hakları kurullarının işlevselliği” bağımlı değişken ve “insan hakları kurullarına ulaşılabilirlik ve erişim, üyelerin insan hakları alanında uzmanlaşması, üniversitelerle işbirliği, Sivil Toplum Kuruluşları ile işbirliği, kurulun bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri, halkın insan hakları politikalarını içselleştirmesi, kurul tanıtım çalışmalarının aktif olması, halkın kurul hakkında bilgi ve bilinç düzeyi, insan hakları politikalarının bütünsellik içerisinde uygulanması, kitle iletişim araçlarının etkin kullanımı, halkın hak arama konusunda cesaretlendirilmesi, kurul çalışmalarının denetlenmesi” bağımsız değişkenler çerçevesinde şu hipotezler kurulabilir:

- İnsan hakları kurullarına ulaşılabilirlik ve erişim kolaylaşırsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.

- İnsan hakları kurul üyelerinin insan hakları konusunda uzmanlığı artarsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.

- İnsan hakları kurullarının üniversiteler ile işbirliği artarsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- İnsan hakları kurullarının Sivil Toplum Kuruluşları ile işbirliği artarsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- İnsan hakları kurullarının bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri artarsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- Halkın insan hakları ile ilgili bilgi ve bilinç düzeyi artarsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- Halk insan hakları politikalarını içselleştirirse insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- İnsan hakları kurul tanıtım çalışmaları aktif olursa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- İnsan hakları politikaları bütünsellik içerisinde uygulanırsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- Kurul tanıtım ve bilgilendirme çalışmalarında kitle iletişim araçları etkin kullanılırsa insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- Halk hak arama konusunda cesaretlendirilirse insan hakları kurullarının işlevselliği artar.
- İnsan hakları kurul çalışmaları denetlenirse insan hakları kurullarının işlevselliği artar.

İnsan hakları kurulları ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara ikinci olarak bu hipotezler üzerinden nitel ve nicel araştırmalar yapmaları önerilmektedir. Özellikle nicel araştırmalar ile hipotezlerin doğruluğu sınanabilir ve insan hakları kurulları farklı boyutlar üzerinden ele alınabilir.

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi sadece kurumsal, yasal ve yönetsel düzenlemelerden beklenemez. Bunların yanı sıra yurttaşlık bilinciyle insan haklarının bireysel olarak içselleştirilmesi de gerekir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. (Ed.), Vural, İ.Y. ve Aktan, T. (2000). *Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi*. Hak-İş Yayınları: Ankara.
- Alabay, S. (2015). Türkiye’de İdare İçindeki İnsan Haklarına İlişkin Birimlerin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.
- Albayrak, F. (2010). Türkiye’de İnsan Hakları Yönetimi İl Ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Üzerine Bir Alan Çalışması. Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Alptekin, Ç. (1992). “Selçuklularda İnsani Değerler ve Hukuk”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*.(s. 377-385). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Altay, Ş. (1983). *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Altındal, A. (1992). “Genel Olarak Çeşitli Dinlerde Hoşgörü ve Osmanlı Anlayışı”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 2. Kitap*.(s. 9-40). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Altıntaş, Ş. (2019). Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişimi ve Kurumsal Yapılanması: İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Anar, E. (2000). *İnsan Hakları Tarihi*. Berdan Matbaacılık: İstanbul.
- Arslanel, N., Efe, H. ve Hamdemir, B. (2011). “Türkiye’de devlet eliyle oluşturulmuş insan hakları kurumsal yapısı üzerine eleştirel bir inceleme”. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*,1 (2), 136-163.
- Avrupa Birliği (2023). Avrupa birliği kurumları ve organları. Erişim: 5 Nisan 2023, <https://european-union.europa.eu/>.
- Avrupa Konseyi (2023). Avrupa insan hakları mahkemesi. Erişim: 2 Nisan 2023, www.echr.coe.int.

- Avrupa Konseyi (2023). Avrupa insan hakları sözleşmesi. Erişim: 30 Mart 2023, <https://www.coe.int>.
- Aydın F. (Ed.), Sarmış, İ. ve Şahin O. (2014). *Avrupa Sosyal Şartı*. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Ankara.
- Ayhan, A. (2009). “Eşitlik ilkesi ve tarihçesi eşitlik ilkesi ve tarihçesi türkiye’de kadın erkek eşitliği ve eşitsizliği”. *Hukuk Gündemi Dergisi*, s:3, 45-51.
- Bankoğlu, A. (2018). Yasama Meclislerinde Komisyonlar Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun Yasama Sürecindeki Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baytemir Kontacı, B. (2021). “Avrupa konseyi insan hakları komiseri’nin üye devletlerin ceza ve ceza muhakemesi hukukuna etkisi”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 905-971.
- Bilmez, N. (2018). “Osmanlı devleti’nde insan hakları alanında yaşanan dönüşüm üzerine bir değerlendirme”. *Social Science Development Journal*, 3 (9), 146-156.
- Birinci, G. (2017). “İnsan hakları evrensel bildirgesi’nin kısa tarihi 1: milletler cemiyeti’nden birleşmiş milletler’e”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7 (2), 50-81.
- BM, (2023). Birleşmiş milletler örgütü. Erişim: 13 Mayıs 2023, <https://www.un.org/>.
- BM, (2023). İnsan hakları evrensel beyannamesi. Erişim: 26 Mart 2023, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
- BM, (2023). İnsan hakları yüksek komiserliği. Erişim: 16 Mayıs 2023, <https://www.ohchr.org/>.
- Boyar, O. ve Çınarlı, G. (2020). “Parlamenter denetim aracı olarak insan haklarını inceleme komisyonu”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26 (2), 608-632, DOI: 10.33433/maruhad.815080.
- Bozkurt, E. (2018). Avrupa'da Aydınlanmacılık Hareketi'nin Ortaya Çıkışı. Bitirme Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Bozkurt, E. (2004). *İnsan Hakları Mevzuatı*. Asil Yayınevi: Ankara.

- Bozkurt, E. (2006). *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku*. Asil Yayınevi: Ankara.
- Böcükçü, A. (2019). İnsan Hakları ve Türk Kamu Yönetiminde İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Bülbül, K. (2011). “Özgürlük kavramı ve modern ideolojilerin özgürlük anlayışı”. *Eskiye Dergi*, s: 20, 31-45.
- Ceylan, N. A. (2017). “Kamu hukuku sosyal ve ekonomik haklar ve hakların bütünlüğü ilkesi”. *Anasay*, s: 2, 217-226.
- Coşkun, V. (2006). *İnsan Hakları Liberal Açıdan Bir Tahlil*. Liberte Yayınları: Ankara.
- Coşkun, V. (2017). “16 nisan 2017 tarihinde kabul edilen anayasa değişikliklerinin değerlendirilmesi”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22 (36), 3-30.
- Çağırın, M. E. (2011). *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*. Barış Kitap Yayınevi: Ankara.
- Çalık, E. (2017). “İnsan hakları meselesinin gelişimi ve siyasî ve sosyal faktörlerle ilişkisi”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 6 (16), 41-67.
- Çalık, T. (2015). “Birleşmiş milletler organlarının insan hakları ile ilişkisi”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c: 2, Özel Sayı, 1091-1134.
- Çandarlıoğlu, G. (1992). “Uygurlarda İnsani Değerler ve Hukuk”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*.(s. 117-130). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Çatal, B. (2018). “İnsan haklarının korunmasında ulusal, bölgesel ve uluslararası mekanizmalar”. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*,1 (1), 69-99.
- Çelebi, E. (2021). “1921 Anayasası’nın uygulanmasına ilişkin değerlendirme ve tespitler”. *Belgi*, s: 22, 75-93, DOI: 10.33431/belgi.948244.
- Çelikyay, H. S. (2014). “Ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurulları”. *TBMM Dergisi*, s: 113, 161-216.
- Çevik, H.H. ve Demirci, S. (2008). *Kamu Politikası Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*. Seçkin Yayınevi: Ankara.

- Çüçen, A. K. (2003). “İnsan hakları düşüncesinin gelişimi”. *Uludağ Üniversitesi Felsefe Topluluğu Dergisi*, Kaygı. İnsan Hakları Özel Sayısı: 2.
- Çüçen, A. K. (2011). *İnsan Hakları*. MKM Yayıncılık: Bursa.
- Çüçen, A. K. (2013). *İnsan Hakları*. Sentez Yayıncılık: Bursa.
- Daban, Ş. (2019). “Küresel ilişkiler çağında insan haklarının önemi ve tarihsel gelişimi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6 (3), 164-186.
- Demir, F. (2011). “Kamu politikası ve politika analizi çalışmalarının teorik çerçevesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s: 30, 107-120.
- Dervişoğlu, S. (2010). “İnsan haklarının korunması açısından il ve ilçe insan hakları kurulları”. *Türk İdare Dergisi*, s:466, 95-120.
- Didinmez, M.A. (2022). “İnsan hakları eylem planı sonrası il ve ilçe insan hakları kurullarının geleceği”. *TİHEK Akademik Dergisi*, 5 (8), 61-97.
- Dinmezpınar, C. (2014). “TBMM kadın erkek fırsat eşitliği komisyonu”. *Yasama Dergisi*, s: 28, 5-29.
- Doğan, N. (2005). *İnsan Hakları Hukuku*. Altın Nokta Basım Yayın Dağıtım: İzmir.
- Erdoğan, M. (2018). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Hukuk Yayınları: Ankara.
- Erdoğan, O. ve Pank, Ç. (2017). “Kamu bürokrasisinin denetiminde il ve ilçe insan hakları kurulları”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (4), 91-98.
- Eren, H. vd. (1988). *Türkçe Sözlük Cilt 1*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Erkul, H. (2012). *Eğitimden Kamu Yönetimine Köşe Yazularıyla Bir Kişisel Gelişim Öyküsü*. Detay Anadolu Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Erkul, H. (2023). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Ders Notları. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çanakkale.
- Eroğlu, İ. (2010). “1924 anayasası döneminde insan haklarının normatif çerçevesi ve uygulaması”. *Yasama Dergisi*, s:14, 79-157.

- Eroğlu, İ. (2006). “TBMM insan haklarını inceleme komisyonu”. *Yasama Dergisi*, s:2, 32-74.
- Eryazıcıoğlu, E. ve Cengiz, H. (2018). “İnsan hakları odaklı bir kültürel miras sistemi için değerlendirme modeli”. *Megaron Dergisi*, 13(4), 636-650.
- Fığlalı, E. (1992). “İslami Anlayışta İnsani Değerler”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*.(s. 257-279). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Gemalmaz, M.S. (2003). *İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Gemalmaz, M.S. (2011). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Cilt:1*. Legal Yayıncılık: İstanbul.
- Genç, R. (1992). “Karahanlılarda İnsani Değerler ve Hukuk”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*.(s. 325-339). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Gökburun, İ. (2007). Türkiye’de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi Ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Gözübüyük, Ş. (2004). *Anayasa Hukuku Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Turhan Kitabevi: Ankara.
- Güneş, M. (2017). “Osmanlı devleti’nin gayrimüslim tebaaya yaklaşımında dönemsel değişimler”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3 (3), 12-26, DOI: 10.21551/jhf.337027.
- Güneş, Ü. (2018). “Türkiye’de insan haklarının korunmasına ilişkin ulusal insan hakları kurumları: kamu denetçiliği kurumu ve türkiye insan hakları ve eşitlik kurumu”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 165-186.
- Hekimoğlu, M.M. (2013). “İnsan haklarının uluslararası düzeyde tarihsel gelişimi”. *Demokrasi Platformu*, 9 (33), 169-196.
- Işık, A. (2005). Türkiye’de İnsan Hakları İle İlgili Kurumsal Yapının Güçlendirilmesi Girişimleri: Antalya İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- İnsan Hakları Başkanlığı, (2006). *İnsan Hakları: Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl Ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*. Matus Basımevi Reklam ve Yayıncılık: Ankara.
- İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2021). Avrupa konseyi denetim usulleri. Erişim: 16 Mayıs 2023, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/32-avrupa-konseyi-denetim-usulleri/>.
- İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2021). Birleşmiş milletler denetim usulleri. Erişim 15 Mayıs 2023, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/28-birlesmis-milletler-denetim-usulleri/>.
- İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2021). Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar komitesi. Erişim: 29 Mart 2023, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/139-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklar-komitesi/>.
- İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2021). Ulusal hukuk ve denetim usulleri. Erişim: 22 Mayıs 2023, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/>.
- Kalabalık, H. (2009). *İnsan Hakları Hukuku*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Kalkınma Ajansları Fırat Kalkınma Ajansı, (2016). Kalkınma planları. Erişim: 17 Mart 2022, <https://fka.gov.tr/>.
- Kalkışım, H.M. (2019). “İnsan hakları noktasından türk anayasa tarihinde iki ara kesit: 1876 ve 1961 anayasaları”. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 8 (16), 149-160.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Yetkin Yayınları: Ankara.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri*. Tekışık Matbaası: Ankara.
- Karaman, E. (2014). “Avrupa insan hakları mahkemesini kararlarının yerine getirilmemesinden doğan sorumluluk”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 22 (1), 411-434.

- Karslı, Ü. (2021). İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye’de Kurumsal Yapılanması. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Kaya, P.A. ve Yılmaz, U. (2017). “Uluslararası insan hakları hukukunda çalışma hakkı”. *Sosyal Siyaset Konferansları*, s: 70, 55-80.
- Kızılsümer Özer, D. (2016). “İnsan haklarının birleşmiş milletler’in kurumsal yapısı içinde korunması”. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 205-234.
- Konan, B. (2011). “İnsan hakları ve temel özgürlükler açısından osmanlı devletine bakış”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (4), 253-288.
- Konukçu, E. (1992). “Gaznelilerde İnsani Değerler ve Hukuk”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*. (s. 361-375). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Koprıman, K. Y. (1992). “Memluklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*. (s. 387-404). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Kuçuradi, I. (1981). *Çağın Olayları Arasında*. Şiir Tiyatro Yayınları: Ankara.
- Küçük, A. (2016). “1924 anayasasında temel hak ve hürriyetler”. *Liberal Düşünce Dergisi*, 82 (5), 5-54.
- Metin, Y. (2007). Avrupa insan hakları sözleşmesi. Erişim: 13 Ocak 2021, <https://ankahukuk.com>.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Miroğlu, İ. (1992). “Osmanlı Devlet Felsefesinde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 2. Kitap*. (s. 73-89). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Mumcu, A. (1992). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*. Savaş Yayınları: Ankara.
- Okurer, C. (1969). *Gerçek Politika*. Ayyıldız Matbaası: Ankara.

- Özcan, A. (1992). “Osmanlı Siyasetnamelerinde Reaya Hukuku”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 2. Kitap*. (s. 91-101). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Özeler, N. (2017). “İnsan ve halkların hakları sözleşmesi ile avrupa insan hakları sözleşmesi’nin karşılaştırılması”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2 (2), 43-62.
- Özkan, S. (2015). “İnsan haklarının tarihsel gelişimi ve kuşak sınıflandırması”. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 11-126.
- Resmi Gazete, (2003). “İl ve ilçe insan hakları kurullarının kuruluş, görev ve çalışma esasları hakkında yönetmelik”. Erişim: 25 Mayıs 2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/>.
- Sağlam, F. (2019). “İnsan hakları evrensel bildirgesi’nde tüm hak ve özgürlüklere yönelik kurallar üzerine bir deneme”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25 (2), 1236-1252, DOI: 10.33433/maruhad.665522.
- Sak, R. vd. (2021). “Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi”. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4 (1), 227-250.
- Sayar, A. G. (1992). “İnsani Değerler ve Hukuka Saygı Açısından Osmanlı Devleti’nde Sosyal ve Kültürel Yapıya Ait Bazı Tespitler”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 2. Kitap*.(s. 231-243). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Sever, Ç. (2020). “Kamu Denetçiliği Kurumu Ve Ayrımcılık Konusunda Verdiği Kararlar Raporu”. içinde *Bir İnsan Hakları Koruma Mekanizması Olarak Ulusal Eşitlik Kurumları Kamu Denetçiliği Kurumu Ve Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Örneği*. (s.55-72). Eşit Haklar İçin İzleme Derneği: İstanbul.
- Sevindik, H. (2019). “Birleşmiş milletler insan hakları koruma sistemleri”. *İzmir Barosu Dergisi*, 2019 Eylül Sayısı, 559-589.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Sözlüğü*. Değişim Yayınları: İstanbul.
- Sobacı, M. Z. ve Yıldız, M. (Der.). (2013). *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama*. Adres Yayınları: Ankara.

- Şenol, C. (2012). “AİHS hükümleri ve AİHM kararlarının devletlerin egemenlikleri üzerindeki etkisi”. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2012/1), 259-288.
- Tabakoğlu, A. (1992). “Osmanlı İktisadi Yapısı ve Zihni Esasları”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 2. Kitap*.(s. 245-276). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Taşoğlu, A. (1992). “Gök-Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*. (s. 93-116). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- TBMM, (2023). Ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin uluslararası sözleşme. Erişim: 28 Mart 2023, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf>.
- TBMM, (2023). İnsan haklarını inceleme komisyonu. Erişim 22 Mayıs 2023, <https://www.tbmm.gov.tr/>.
- TBMM, (2023). Kadın-erkek fırsat eşitliği komisyonu. Erişim: 23 Mayıs 2023, <https://www.tbmm.gov.tr/ihisas-komisyonlari/Icerik/ihisas-komisyonlari-kadin-erkek-firsat-esitligi-komisyonu-hakkinda/>.
- TBMM Kamu Denetçiliği Kurumu, (2023). 6328 sayılı kamu denetçiliği kurumu kanunu. Erişim: 21 Mayıs 2023, <https://www.ombudsman.gov.tr/>.
- T.C. Adalet Bakanlığı, (2023). Basın ve halkla ilişkiler müşavirliği/yargı paketleri. Erişim: 8 Mayıs 2023, <https://basin.adalet.gov.tr/>.
- T.C. Adalet Bakanlığı, (2023). İnsan hakları dairesi başkanlığı. Erişim: 24 Mayıs 2023, <https://inhak.adalet.gov.tr/>.
- T.C. Adalet Bakanlığı, (2023). İnsan hakları eylem planı. Erişim: 6 Mayıs 2023, <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/>.
- T.C. Adalet Bakanlığı, (2023). Kişisel ve siyasal haklara ilişkin uluslararası sözleşme. Erişim: 28 Mart 2023, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf.

- T.C. Adalet Bakanlığı, (2023). 2021/9 sayılı cumhurbaşkanlığı genelgesi. Erişim: 6 Mayıs 2023, <https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr>.
- T.C. Anayasa Mahkemesi. (2023). Kanuni esasi. Erişim: 11 Nisan 2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>.
- T.C. Anayasa Mahkemesi. (2023). Teşkilat-ı esasiye. Erişim: 26 Nisan 2023, <https://www.anayasa.gov.tr>.
- T.C. Anayasa Mahkemesi. (2023). 1924 anayasası. Erişim: 1 Mayıs 2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>.
- T.C. Anayasa Mahkemesi, (2023). 1961 anayasası. Erişim: 3 Mayıs 2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>.
- T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, (2010). Nezarethanelerin fiziki koşullarına ilişkin rapor. Erişim: 7 Haziran 2023, <https://rm.coe.int/>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, (2023). 1982 anayasası. Erişim: 1 Nisan 2023, <https://www.mevzuat.gov.tr>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, (2023). 6701 sayılı Türkiye insan hakları ve eşitlik kurumu kanunu. Erişim: 21 Mayıs 2023, <https://www.mevzuat.gov.tr>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023). Birleşmiş milletler teşkilatı ve türkiye. Erişim 14 Mayıs 2023, <https://www.mfa.gov.tr/>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023). Avrupa konseyi. Erişim: 16 Mayıs 2023, [https://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi .tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi.tr.mfa).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, (2019). İnsan hakları şube müdürlüğü. Erişim: 31 Mayıs 2023, <https://www.egm.gov.tr/>.
- T.C. İzmir Valiliği İl Jandarma Komutanlığı, (2023). Jandarma insan hakları ihlallerini inceleme ve değerlendirme merkezi. Erişim: 1 Haziran 2023, <http://www.izmir.gov.tr/jihidem>.
- TİHEK, (2022). BM ve ulusal insan hakları kurumları/paris prensipleri. Erişim: 20 Mayıs 2023, <https://www.tihék.gov.tr>.

- TİHEK, (2022). İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesinde ulusal insan hakları kurumlarının güçlenen rolleri uluslararası zirvesi. Erişim 20 Mayıs 2023, <https://tihek.gov.tr/insan-haklarinin-korunmasi-ve-gelistirilmesinde-ulusal-insan-haklari-kurumlarinin-guclenen-rolleri-uluslararası-zirvesi>.
- Tunç, A. vd. (2021). “John locke’un mülkiyet kavramına yönelik bir değerlendirme”. *Troyacademy Dergisi*, 6 (2), 503-520.
- Tunç, B. (2020). “Türk anayasa tarihinde 1961 anayasası’nın yeri ve önemi”. *Karadeniz Araştırmaları*, 17 (67), 657-692.
- Turhan, A. (2013). “İnsan hakkı kuşakları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 357-378.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Eşit ve Eşitlik. Erişim: 23 Temmuz 2022, Türk Dil Kurumu. (2022). İnsan. Erişim: 2 Mart 2022, Türk Dil Kurumu Sözlükleri (www.sozluk.gov.tr).
- Türk Dil Kurumu. (2022). Hak. Erişim: 10 Mart 2022, (www.sozluk.gov.tr).
- Türk Dil Kurumu. (2022). İnsan. Erişim: 2 Mart 2022, Türk Dil Kurumu Sözlükleri (www.sozluk.gov.tr).
- Türk Dil Kurumu. (2022). Özgürlük. Erişim: 13 Mart 2022, özgürlük ne demek TDK Sözlük Anlamı (www.sozluk.gov.tr)
- Türkeli, C. (1992). “Hunlarda İnsani Değerler ve Hukuk”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*. (s. 71-92). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Türnüklü, A. (2000). “Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: görüşme”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, s: 24, 543-559.
- Urhan, V. (2016). “Siyaset felsefesinde adalet, eşitlik, özgürlük”. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, s: 26, 103-119, DOI: 10.20981/kuufefd.74372.
- Ünal, Ş. (1997). *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*. Yetkin Yayınları: Ankara.

- Yalçınkaya, A. (2011). “Türk-islâm devletlerinde insan hakları konusunda örnek uygulamalar”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, s: Ekim 2010-Mart 2011, 57-78.
- Yanık, M. (2008). “1982 anayasası’nın insan hakları anlayışının uluslararası belgeler ve anayasa mahkemesi kararları ışığında değerlendirilmesi”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 1133-1161.
- Yıldız, H.D. (1992). “Hazarlarda İnsani Değerler ve Hukuk”. içinde *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları 1. Kitap*. (s. 149-158). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı: İstanbul.
- Yıldız, M. (2003). “Devlet ve hukuk bağlamında hobbes, rousseau ve kant'ta özgürlük sorunu”. Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, s: 2, 45-49.
- Yıldız, Z. (2013). *Politika Sözlüğü*. Nesil Yayın Grubu: İstanbul.
- Yılmaz, E. (1996). *Hukuk Sözlüğü*. Yetkin Yayıncılık: Ankara.
- Yokuş, S. (2020). “Özgürlükler bağlamında 1982 anayasası’nın evrimi”. *Anayasa Yargısı*, 37 (2), 1-30.
- Yolcu, T. ve Sezgin, A. A. (2021). “Küresel salgında türkiye’de kadın hakları: pandemi döneminde kadın raporu bağlamında bir değerlendirme”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, s: 56 /K1ş, 43-64.

EKLER

EK 1

ETİK KURUL İZİN BELGESİ

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Bilimsel Araştırma Etik Kurulu

Sayı : E-84026528-050.01.04-2200028861
Konu : Başvuru İncelenmesi

04.02.2022

Sayın Besime ÖZTÜRK

Yürütücülüğünüzü yapmış olduğunuz 2022-YÖNP-0081 nolu projeniz ile ilgili Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun almış olduğu 03.02.2022 tarih ve 03/17 sayılı kararı aşağıdadır.

Bilgilerinize rica ederim.

KARAR:17- Besime ÖZTÜRK'ün sorumlu yürütücülüğünü yaptığı "Türkiye'de İnsan Hakları Politikaları ve Uygulamaları Araştırması: Çanakkale İl İnsan Hakları Kurulu Örneği" başlıklı araştırmasının, ilgili **kurumun izninin alınması** ve Bilimsel Araştırmalar Etik Kuruluna sunulması koşulu ile Etik Kurul ilkelerine **uygun** olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ
Kurul Başkanı

Belge Doğrulama Kodu: F4TPFFC

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: dogrulama.comu.edu.tr

Adres: Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Çanakkale

Telefon No: (0 286) 2180018

e-Posta:

Kep Adresi: comu@hs01.kep.tr

Faks No:

İnternet Adresi: <https://www.comu.edu.tr>

Bilgi için :

Emine Ateş
Fen Bilimleri Enstitüsü Etik
Kurulu Memur

Telefon No:

(0 286) 2180018 - 1040

EK 2
GÖRÜŞME FORMU

- 1) İnsan hakları alanında herhangi bir çalışmada buldunuz mu veya bu konuda eğitim aldınız mı?
- 2) İnsan hakları ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi konusunda vatandaşları bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için ne tür faaliyetlerde bulunulmaktadır?
- 3) İnsan hakları ihlallerinde ulaşılabilirlik hususunda sorunlar yaşanmakta mıdır, mağdurların ilgili kurumlara ulaşılabilirliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 4) İnsan hakları ve dezavantajlı grupların hakları konusunda ve toplumdaki ayrımcılığın giderilmesi konusunda araştırmalar yaparken üniversiteler, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve basın kuruluşları ile birlikte ne tür çalışmalar gerçekleştirilmektedir?
- 5) İnsan hakları uygulamalarını yerinde görmek için hangi kurumlara ziyaretlerde bulunulmaktadır, ziyaretler sonucu kurumlarda tespit edilen sorunlar genel olarak nelerdir?
- 6) İnsan hakları ihlalleri ile ilgili başvurular göz önünde bulundurulduğunda en çok hangi alanlarda hak ihlalleriyle karşılaşmaktadır?
- 7) İncelenip yetkili idari makama bildirilen insan hakları ihlal iddiaları nasıl sonuçlanmaktadır?
- 8) İnsan hakları ihlali başvuru sayısı artmakta veya azalmaktaysa sizce bunun nedenleri nelerdir?
- 9) Türkiye’ de 2000 yılından bu yana insan hakları alanında yapılan politikaların uygulanabilirliğini ya da uygulanışını nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 10) İnsan hakları ihlallerinin engellenmesine yönelik sizce hangi adımlar atılmalıdır?
- 11) İl ve İlçe İnsan Hakları Kurul üyeleri sizce kimlerden oluşmalıdır ve hangi özelliklere sahip olmalıdır?

EK 3**NEZARETHANE ZİYARET RAPORLARI TABLOSU**

	.....İl-İlçe Jandarma Komutanlığı/Polis Merkezi/Emniyet Amirliği/ Emniyet Müdürlüğü Nezarethane Ziyaret Formu	Uygun	Uygun Değil
1	Nezarethanein bay/bayan nezarethanesi şeklinde ayrılması:		
2	Nezarethanelerin en az 7 metrekare genişliğinde, 2,5 metre yüksekliğinde ve duvarlar arasında en az 2 metre mesafe olacak şekilde düzenlenip düzenlenmediği;		
3	Aynı suçla ilgisi olanlar, birbirine hasım olanlar, erkek ve kadınların bir araya konumlamaması, çocukların yetişkinlerden ayrı tutulması fiziki imkânının varlığı:		
4	Nezarethanede zarurî hâller dışında beşten fazla kişinin bir arada bulundurulmaması imkânı:		
5	Yeterli doğal ışıklandırma olması:		
6	Yeterli doğal havalandırma olması:		
7	Sabit ve dayanıklı oturma yerleri bulundurulması:		
8	Yeterli miktarda battaniye ve yatak temin edilmesi:		
9	Tuvalet, banyo ve temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli tedbirler alınması:		
10	Tuvalet, banyo ve temizlik ihtiyaçlarının nezarethane içinde sağlanması şartları:		
11	Nezarethane tabanının temizliği kolayca yapılabilen ve insan sağlığına uygun malzeme ile veya eşdeğeri bir malzeme ile kaplanması:		
12	Nezarethanelerin duvarlarının delinme ve benzeri girişimlere dayanıklı ve sağlam olması:		
13	Kapılar demir ve benzeri malzemeden yapılması:		
14	Kapılarda yatay bant bulunmaması:		
15	Nezarethanelerin içinde kalorifer veya askılı tesisat borusu bulunmaması:		
16	Yeterli sayıda kamera yerleştirilmesi:		
17	İşitsel veya görsel iletişim sistemi kurulması:		
18	Kayıt ve kumanda merkezi oluşturulması:		
19	Zemin ve duvar renklerinin rahatsız edici renklerden olmaması:		
20	Isıtma ve soğutma tertibatının usulüne uygun yapılması:		
21	İfade Alma Odasının en az iki kişinin rahatlığının temin edileceği ve ifade alma işleminin sağlıklı bir şekilde yapılabileceği ölçülerde tasarlanması:		
22	İfade Alma Odasının temizliği kolayca yapılabilen ve insan sağlığına uygun malzeme ile kaplanması:		
23	İfade Alma Odasının ses yankısının önlenerek ses kaydının net bir şekilde yapılabilmesi ve dışarıdan gelebilecek seslerin ifade alma işlemini olumsuz etkilememesi için, duvarlarda ses yalıtımı yapılması:		
24	İfade alma odasının kapısı, ifade verenin dikkatini dağıtmayacak bir yerde, ses izolasyonu yapılmış, bağımsız bir giriş şeklinde tasarlanması:		
25	İfade Alma Odasının Aydınlatmanın yeterli olması:		
26	Isıtma ve soğutma tertibatının usulüne uygun yapılması:		
27	İfade alma odasında en az bir masa ve yeterince sandalye bulunması:		
28	İfade alma odasının renklerinin insanları rahatsız eden renkler olmaması (siyah vb):		

29	Birkaç kişinin ifade alma odasını rahatlıkla izleyebileceği ebatlarda olması:		
30	Uygun bir müdafî görüşme odasının ayrılması:		
31	Müdafî görüşme odasının ifade alma odası ile arasında kapı bağlantısı bulunmaması:		
32	Müdafî görüşme odasında Reflektif Cam konulması:		
33	Nezarethanede işkence aleti intibahı uyandıracak malzeme olmaması:		
	TOPLAM UYGUN OLAN MADDE SAYISI/OLMAYAN MADDE SAYISI		
	TOPLAM UYGUN OLAN MADDE SAYISININ TOPLAM MADDE SAYISINA ORANI		

